

STUDII DE STRATEGIE ȘI POLITICI SPOS 2015

STUDIUL NR. 1

**COMBATEREA EUROSCEPTICISMULUI,
EXTREMISMULUI/RADICALIZĂRII ȘI
CONSOLIDAREA ÎNCREDERII ÎN VALORILE
EUROPENE**

Autori:

Sergiu Gherghina (coordonator)

Sorina Soare

Sergiu Mișcoiu

București, 2016

Coordonator de proiect din partea Institutului European din România: Bogdan Mureșan

© Institutul European din România, 2016

Bd. Regina Elisabeta nr. 7-9

Sector 3, București

www.ier.ro

Grafică și DTP: Monica Dumitrescu

ISBN online: 978-606-8202-48-8

Studiul exprimă opinia autorilor și nu reprezintă poziția Institutului European din România.

CUVÂNT ÎNAINTE

Promovarea unor politici publice riguros fundamentate, sprijinite pe analize și dezbateri prealabile, reprezintă un element esențial în furnizarea unor rezultate de calitate și cu impact pozitiv asupra vieții cetățenilor. Institutul European din România, în calitate de instituție publică cu atribuții în sprijinirea formulării și aplicării politicilor Guvernului, a continuat și în anul 2015 programul de cercetare dedicat *Studiilor de strategie și politici (Strategy and Policy Studies – SPOS)*.

Programul SPOS este menit a sprijini fundamentarea și punerea în aplicare a politicilor Guvernului României în domeniul afacerilor europene, oferind decidenților politici informații, analize și opțiuni de politici.

În anul 2015, în cadrul acestui proiect au fost realizate *cinci studii*, care au abordat arii tematice diferite, relevante pentru evoluția României în context european. Cercetările au urmărit furnizarea unor elemente de fundamentare a politicilor în domenii precum: combaterea euroscepticismului, extremismului/radicalizării și consolidarea încrederii în valorile europene; cooperarea transfrontalieră între România și Ucraina, respectiv între România și Republica Moldova; industriile creative și potențialul lor de creștere în România; planul de investiții al Comisiei Juncker; respectiv noile măsuri de combatere a fenomenului terorist și impactul acestora asupra liberei circulații.

Studiul de față, *Combaterea Euroscepticismului, extremismului/radicalizării și consolidarea încrederii în valorile europene*, a beneficiat de contribuțiile unei valoroase echipe de cercetători:

Sergiu Gherghina este lector universitar la Departamentul de Științe Politice, Universitatea Goethe din Frankfurt. A obținut titlul de doctor în Științe Politice la Universitatea Leiden. Este editorul *East European Quarterly*, un jurnal internațional publicat de Central European University Budapeșt. Interesele sale de cercetare sunt partidele politice din Europa Centrală și de Est, comportamentul legislativ și electoral, democratizarea și utilizarea democrației directe.

Sorina Soare este cercetător la Universitatea din Florența. A studiat științe politice la Universitatea din București și a obținut un doctorat în științe politice la Université Libre de Bruxelles. S-a specializat în domeniul politicii comparate, cu un focus pe zona post-comunistă. Printre interesele ei de cercetare se regasesc partide politice, populismul și procesul de democratizare. Printre publicațiile sale: numărul special *ITALY AFTER THE 2013 ELECTIONS*, *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, vol. XIII, n. 4, 2013, (with Sergiu Gherghina & Sergiu Mișcoiu) (eds.) *Contemporary Populism: A Controversial Concept and Its Diverse Forms*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2013, (with. S. Gherghina), « A test of European Union postaccession influence: comparing reactions to political instability in Romania » *Democratization*, 2015 <http://dx.doi.org/10.1080/13510347.2015.1020792> (online first)).

Sergiu Mișcoiu este directorul Departamentului de Relații Internaționale și Studii Germane din cadrul Facultății de Studii Europene (Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca). Este doctor și abilitat în științe politice al Universității Paris-Est și doctor în istorie al Universității Babeș-Bolyai și conducător de doctorate la aceste două universități. Domeniile sale de interes sunt teoriile constructiviste și discursive aplicate formării și funcționării comunităților politice și, mai ales, emergenței grupurilor radicale, populiste și extremiste. Este autor al cărților *Au pouvoir par le Peuple ! Le populisme saisi par la théorie du discours* (Paris, L'Harmattan, 2012), *Naissance de la nation en Europe. Théories classiques et théorisations constructivistes* (Paris, L'Harmattan, 2010), *Formarea națiunii. O teorie socio-constructivistă* (Cluj, Efes, 2006) și *Le Front National et ses répercussions sur l'échiquier politique français* (Cluj, Efes, 2005), co-autor și co-editor al douăzeci de volume internaționale, autor al patruzeci de articole publicate în România, Franța, SUA, Germania, Spania, Italia, Marea Britanie, Belgia, Moldova și Ungaria.

Pe parcursul realizării studiului, echipa de cercetători s-a bucurat de contribuția activă a coordonatorului de proiect din partea IER, Bogdan Mureșan, precum și de sprijinul unui grup de lucru, alcătuit din reprezentanți ai principalelor instituții ale administrației centrale cu atribuții în domeniu.

În final, adresez mulțumirile mele atât cercetătorilor, cât și tuturor colegilor din cadrul Biroului Studii și Analize care au sprijinit derularea acestui proces de cercetare.

Gabriela Drăgan

Director general al Institutului European din România

FOREWORD

The promotion of rigorously based public policies, supported by preliminary analyses and debates, represents an essential element in providing quality results with a positive impact on people's lives. The European Institute of Romania, as a public institution with responsibilities in supporting the formulation and implementation of government policies, continued in 2015 its research and development program dedicated to the *Strategy and Policy Studies (SPOS)*.

The SPOS Programme is designed to support the foundation and implementation of policies of the Romanian Government in European affairs, providing policy-makers with information, analyses and policy options.

In 2015, five studies were completed within this project, which addressed various thematic areas relevant for Romania's evolution in the European context. Research has sought to supply fundamental policy elements in areas such as: the fight against Euroscepticism and extremism/radicalisation, and the consolidation of trust in European values; the cross-border cooperation between Romania and Ukraine, and between Romania and the Republic of Moldova; the creative industries and their development potential in Romania; the Juncker Commission Investment Plan; the new measures against terrorism, proposed at European level, and their impact on the freedom of movement.

The present study, *The fight against Euroscepticism and extremism/radicalisation, and the consolidation of trust in European values (especially among citizens, but also inside national political parties)*, benefited from contributions of a valuable research team composed of:

Sergiu Gherghina is Lecturer at the Department of Political Science, Goethe University Frankfurt. He holds a PhD in Political Science from Leiden University. He is the editor of *East European Quarterly*, an international peer-reviewed journal in social sciences, published by Central European University, Budapest. His research interests lie in party politics in Central and Eastern Europe, legislative and voting behavior, democratization, and the use of direct democracy.

Sorina Soare is Researcher at the University of Florence. She holds a PhD in political science from the Université libre de Bruxelles and has previously studied political science at the University of Bucharest. She works in the area of post-communist comparative politics; her main research interests are political parties and party systems, populism, and the democratization process. Among her publications: (with Alexandra Ionescu), special issue *ITALY AFTER THE 2013 ELECTIONS*, *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, vol. XIII, n. 4, 2013, (with Sergiu Gherghina & Sergiu Mișcoiu) (eds.) *Contemporary Populism: A Controversial Concept and Its Diverse Forms*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2013, (with. S. Gherghina), « A test of European Union postaccession influence: comparing reactions to political instability in Romania » *Democratization*, 2015 <http://dx.doi.org/10.1080/13510347.2015.1020792> (online first).

Sergiu Mișcoiu is Associate Professor of Political Science at the Faculty of European Studies, Babes-Bolyai University in Cluj-Napoca (Romania) where he chairs the Department of International Relations and German Studies. He holds one PhD in Political Science (University of Paris-East Marne-la-Vallée), another PhD in History (Babes-Bolyai University), and a habilitation in Political Science (University of Paris-East). His main research interests are the constructivist and the alternative theories applied to the nation building processes, to populism and to the political dynamics of the European and African public spaces.

During the survey, the research team enjoyed an active contribution of the EIR project coordinator, Bogdan Mureșan, and the support of a working group consisting of representatives of key institutions of central government.

Finally, I would like to address my thanks to both the authors and to the Studies and Analyses Unit which supported the conduct of this research.

Gabriela Drăgan
General Director of the European Institute of Romania

CUPRINS

EXECUTIVE SUMMARY (Sinteza studiului în limba engleză)	7
SINTEZA STUDIULUI	9

CAPITOLUL 1

CADRUL TEORETIC ȘI CONCEPTUAL: EUROSCEPTICISM ȘI EXTREMISM ÎN UNIUNEA EUROPEANĂ

1.1. Introducere	11
1.2. Definierea contextului general: contestarea valorilor europene	12
1.3. Variații pe o temă: puncte de convergență între euroscepticism și extremism	14
1.4. Surse ale euroscepticismului și extremismului	20

CAPITOLUL 2

PARTIDELE POLITICE EUROPENE CU DISCURS EUROSCEPTIC ȘI EXTREMIST

2.1. Introducere	24
2.2. Partidele eurosceptice și/sau extremiste din PE și discursul lor	26
2.3. Studii de caz comparative	33
2.4. Discursul extremist și eurosceptic al partidelor și organizațiilor politice românești	40

CAPITOLUL 3

PERCEPȚIILE ȘI ATITUDINILE CETĂȚENILOR DESPRE UE

3.1. Introducere	43
3.2. Atitudinile cetățenilor față de UE	44
3.3. Atitudini ale cetățenilor în cinci state membre ale UE	50
3.4. Discuție	54

CAPITOLUL 4

MODALITĂȚI DE COMBATERE A EUROSCEPTICISMULUI ȘI A RADICALIZĂRII CU ACCENTE XENOFobe LA NIVEL INSTITUȚIONAL SI EXTRA-INSTITUȚIONAL ÎN ROMÂNIA

4.1. Tendințe la nivel european în lupta împotriva euroscepticismului și a extremismului ...	56
4.2. Combaterea euroscepticismului și radicalizării xenofobe în România: Observații și recomandări	60

BIBLIOGRAFIE	64
--------------------	----

EXECUTIVE SUMMARY

Over the last three decades an extensive body of literature has identified the existence of critical attitudes towards the European Union (EU) in almost all Member States. Recent political developments show that the heterogeneous group of political parties, movements, or leaders associated to a eurosceptic discourse is far from being peripheral with temporary visibility. On the contrary, as reflected by the composition of the European Parliament (EP) elected in May 2014, this phenomenon gains increasing popularity. The present study analyses the match between eurosceptic discourses and manifestations of political radicalism and extremism at national and European levels. The analysis combines the qualitative and quantitative approaches and focuses mainly on political actors with institutional representation; extra-parliamentary parties and movements are only marginally referred to.

With respect to euroscepticism this study highlights the lack of conceptual consensus in the literature. Existing classifications and typologies are not consistently applied and bring together political parties (in government or in opposition, mainstream or fringe), movements or associations, but also individual attitudes and behaviours. This concept is also used to characterize political parties situated at both left and right extremes of the political spectrum, e.g. Syriza in Greece (radical left), Danish People's Party (radical right). Eurosceptic features are visible also for mainstream parties such as the British Conservatives, Fidesz in Hungary or the Civic Democratic Party in the Czech Republic. There is not a homogenous ideological family and the attitudinal dichotomy towards the EU (for vs. against) cannot be identified. The basis of the eurosceptic discourses is formed by a broad area of arguments that is not limited to the opposition against European integration (Chapter 1). Similar conceptual difficulties were identified for radicalism and extremism, but unlike euroscepticism the two terms were associated to forms of violent and aggressive opposition against the democratic *status quo*.

The study is structured in four chapters. The first chapter presents the theoretical framework and describes the main democratic values, core elements in the discourses of extremist or eurosceptic political parties. Many actors belonging to the two categories define the EU through a shared cultural identity – a direct legacy of the cultural, religious and humanist traditions on the continent. To them, the protection of European identity coincides with the defence of national identity; on these grounds, several conspiracy theories emerge in which migrants are associated to a virus meant to destroy national identities and to facilitate the obedience towards foreign interests. From a socio-economic perspective, the critique of the European model shifts from arguments against the consensus-corporatist system rooted in the social-democratic compromise in the 1980s and 1990s to a critique of liberal failures determined by the obedience to great economic interests. The chapter further reviews the literature to briefly outline the existing typologies and the sources of euroscepticism and extremism. In parallel with the lack of confidence and political satisfaction, periods of crisis generate feelings of exclusion towards everything that is unknown to the group of references. Earlier research revealed that the negative attitude towards migrants is the main driver behind the vote for extremist parties. The prevalence of authoritarian values is another relevant determinant of the vote for these parties. In brief, frontier disintegration, an increase in the number of immigrants, various cultural and religious differences, the crisis of the classic social welfare system form a great deal of the Eurosceptic rhetoric. To these we may add the discrepancy between rich or large states and poor or small states; further arguments include the limited responsibility and legitimacy of the European institutions, in particular the Commission and the Council.

The second chapter provides a detailed analysis of the main political parties in the EP (after the May 2014 elections) with eurosceptic and radical discourse. The chapter includes both a comparative overview and several case studies aimed to identify the discourse similarities and differences between various political actors. One of the main similarities is the *anti-establishment* discourse; with a few small exceptions, nationalism is another core ideologic component. The study concludes that populist extremes can be identified through their rhetorical style, direct and broad language, and Manichean argumentative structure. The chapter ends with an analysis of the extremist and eurosceptic discourse belonging to Romanian political parties and organizations. During post-communism the general elite and public consensus regarding the importance of EU accession for the country – and its priority for foreign affairs – led to the absence of disagreements on this topic. The European integration acted as a „magnet” that aligned every political actor with claims to participate in government coalitions. Even

after accession, European cooperation continues to be presented in a positive light at party level. With two exceptions, since 2007 the EP political parties or independent candidates from Romania have not directly cooperated with extremist or eurosceptic groups. The only Romanian political party with a vague and more implicit eurosceptic position was Partidul Poporului Dan Diaconescu.

The third chapter analyses the attitudes of citizens in each Member State towards the EU and its institutions. It uses individual level data from two Eurobarometer surveys (2013 and 2014) and, in addition to the general comparison, also looks closely at five countries (the same as Chapter 2) to better understand the profile of citizens with critical attitudes towards the EU. The results indicate a high degree of discontent in most Member States – citizens in countries belonging to the EU15 are more discontent than those from the New Member States – thus concluding that most European citizens are critical or very critical towards the EU. The percentages of discontent are larger when it comes to the direction in which the EU is heading and the diffuse or specific support towards the EU. Citizens from countries facing major financial problems (e.g., Greece, Ireland, Portugal, or Spain) are very critical towards the EU. In Romania, the dominant attitude is pro-European. The young, urban, highly educated population is the more enthusiastic about the EU and such an attitude correlates positively with the rejection of extremism, nationalism and ethnic and religious exclusion.

The final chapter is dedicated to an in-depth analysis of the Romanian case. Although none of the Romanian parties in the EP is eurosceptic or extremist, popular attitudes are more critical than around accession. The chapter describes the main stages and solutions adopted at European level to diminish euroscepticism since mid-1970s, and emphasizes the necessity to implement communication, information and education strategies for citizens according to European values. The EU campaign aimed at presenting and promoting itself started from the premise that European citizens must be persuaded about the reasons for the integration process, being neglected the emotional components of a potential European identity. In Romania, the analysis departs from the observation that extremist groups clustered in an area of political marginality where they could become radical without control from state institutions and outside legal interdictions. Such groups often declare themselves orthodox-nationalist, claiming explicitly or implicitly to be the successors of the legionary movement from the inter-war period. Their activity usually takes place online. Apart from the identification of mechanisms used by Romanian institutions to diminish euroscepticism and extremism, the study makes four recommendations: (1) a careful selection and training of those who provide education in European studies; (2) the emphasis of European values and principles for institutions that provide education in European studies; (3) regular courses for public officers and (4) socio-economic measures that can improve the living standards of those segments prone to be receivers of eurosceptic discourses. In this context, the cooperation between state institutions and civil society is of crucial importance.

SINTEZĂ

De mai bine de trei decenii atât studiile de specialitate, cât și observațiile jurnalistice identifică în aproape toate statele membre ale Uniunii Europene (UE) existența unor poziții critice față de UE. Evoluțiile politice din ultimii ani ne permit să observăm că genul eterogen de partide, mișcări sau lideri asociați unui discurs eurosceptic este departe de a fi un element periferic cu vizibilitate temporară. Dimpotrivă, precum se poate vedea și în compoziția Parlamentului European ales în mai 2014, avem de-a face cu un fenomen în fază de expansiune. În acest context, studiul de față analizează afinitățile dintre elementele argumentative eurosceptice și manifestările radicalismului/extremismului politic la nivel european și național. Din punct de vedere metodologic, studiul combină abordarea calitativă cu elemente cantitative. Deși în cercetare sunt amintite și grupări extraparlamentare, analiza se concentrează cu precădere pe acele formațiuni care au o reprezentare la nivel instituțional.

În ceea ce privește euroscepticismul, cercetarea amintește că avem de-a face cu un concept care nu beneficiază de o definiție consensuală în literatura de specialitate, fiind adesea încadrat în grupul conceptelor eluzive și contestabile. Clasificările sau tipologiile propuse de literatura de specialitate nu sunt aplicate în mod uniform și integrează în același grup partide politice (de guvern sau în opoziție, de tip mainstream sau periferice), mișcări sau asociații, dar și atitudini și comportamente individuale. De remarcat este și faptul că acest concept este utilizat pentru a caracteriza partide situate de literatură la extremele continuum-ului dreapta/stânga; regăsim astfel partide precum Syriza în Grecia (extrema stângă), dar și Partidul Popular Danez (extrema dreaptă). Elemente eurosceptice sunt identificate însă și în cazul unor partide mainstream precum Conservatorii britanici, Fidesz în Ungaria sau Partidul Civic Democrat în Republica Cehă. Nu există o familie ideologică omogenă și nu putem identifica o opoziție binară bine definită: poziții în favoarea UE vs. poziții contrarii. La baza discursurilor eurosceptice regăsim adesea un spectru argumentativ amplu care nu se reduce la refuzul integrării europene (capitolul 1). Dificultăți conceptuale similare au fost identificate și în ceea ce privește radicalismul și extremismul. Semnificativ este însă faptul că, spre deosebire de euroscepticism, radicalismul și extremismul sunt asociate unor forme de opoziție violentă și virulentă față de *status quo*-ul democratic.

Cercetarea a fost structurată în patru capitole, primul dintre acestea delimitând cadrul teoretic. Acesta descrie principalele valori europene, puncte de reper centrale în discursurile exponenților eurosceptici și/sau extremiști. Definirea UE prin prisma unei identități culturale comune, bazată pe moștenirea culturală, religioasă și umanistă a Europei se regăsește în centrul discursurilor utilizate de numeroase partide și formațiuni politice radicale. Apărarea identității europene este echivalată cu apărarea identității naționale și a laicității; pe acest fundal apar adesea teorii conspiraționiste care asociază imigranții cu un virus programat să distrugă identitățile naționale și să faciliteze supunerea față de interese străine. Din punct de vedere social-economic, critica modelului european se deplasează de la argumentele care denunțau sistemul consensual-corporativist bazat pe compromisul social-democrat din anii '80 și '90, către o critică a derivelor liberale datorate supunerii marilor interese economice. Sunt analizate apoi principalele contribuții din literatura de specialitate. Prezentarea sintetică a principalelor linii teoretice a permis nu numai identificarea tipologiilor existente în literatură, ci și analiza determinantilor euroscepticismului și extremismului. În paralel cu lipsa de încredere și satisfacție politică, în perioadele de criză apar sentimente de excludere a tot ceea ce este perceput ca o amenințare pentru comunitatea de referință. Studii recente au identificat în atitudinea față de imigrație principala motivație la baza votului pentru partide extremiste. Prevalența valorilor de tip autoritar este la rândul său considerată un indicator important în dinamica votului pentru aceste partide. Pe scurt, dezmembrarea frontierelor, creșterea numărului de imigranți, multiplicarea diferențelor culturale sau religioase, criza sistemului tradițional de protecție socială sunt o parte din elementele folosite de retorica eurosceptică. Acestora li se adaugă aspecte tehnice precum efectele dezechilibrului accentuat între statele puternice din punct de vedere economic și/sau demografic și statele sărace sau mici. Argumentele se referă și la critici legate de responsabilitatea și legitimitatea limitată a instituțiilor europene, în special ale Comisiei sau Consiliului.

Cel de-al doilea capitol oferă o analiză de detaliu a principalelor partide politice cu discurs eurosceptic și accente radicale. Criteriul de selecție adoptat este acela al prezenței în Parlamentul european în perioada de după alegerile din mai 2014. Sunt realizate și câteva studii de caz pe baza cărora autorii își propun să ilustreze asemănările și deosebirile discursive între diferitele specii ale acestui gen. Unul

dintre principalele puncte de convergență este discursul *anti-establishment*. Cu mici excepții, naționalismul este un alt element ideologic de bază. Studiul observă că extremele populiste sunt identificabile prin stilul retoric, limbajul direct și simplu și structura argumentativă maniheistă. Acest capitol se încheie cu o analiză a discursului extremist și eurosceptic al partidelor și organizațiilor politice românești. De-a lungul perioadei postcomuniste echivalarea integrării UE cu obiectivul prioritar al politicii externe a României a uniformizat pozițiile politice și programele economice ale partidelor. Integrarea europeană a acționat ca un „magnet” care a alinat orice partid cu aspirație de guvern pe poziții liberale în domeniul economic, dar și cultural. Chiar și după integrare, la nivel partizan cooperarea europeană este în continuare prezentată într-o dimensiune pozitivă. Cu două excepții, din 2007 până în prezent formațiunile politice sau candidații independenți provenind din România nu au colaborat direct cu reprezentanții extremiști și/sau eurosceptici. Singurul partid politic românesc care a afișat o poziție vagă și mai mult implicit eurosceptică a fost Partidul Poporului Dan Diaconescu.

Al treilea capitol se axează pe analiza atitudinilor cetățenilor din statele membre față de UE și instituțiile sale. Au fost utilizate date din două sondaje de opinie publică (Eurobarometru din 2013 și 2014) și au fost analizate în detaliu cinci state membre (aceleași ca în capitolul 2) pentru a observa profilul cetățenilor cu atitudini critice față de UE. Rezultatele indică un grad mare de nemulțumire la nivelul celor mai multe state membre – statele din UE15 fiind mai nemulțumite decât Noile State Membre – observând astfel că majoritatea cetățenilor europeni este critică sau foarte critică la adresa UE. Procentele celor nemulțumiți sunt foarte mari atunci când este vorba despre direcția în care se îndreaptă UE și susținerea specifică sau difuză la adresa UE. Cetățenii din țările care se confruntă cu probleme financiare majore (de exemplu, Grecia, Irlanda, Portugalia, Spania) sunt foarte critici la adresa UE. În ceea ce privește România, atitudinea dominantă este una proeuropeană. Populația tânără, urbană, cu studii superioare este cea mai euroentuziastă, iar această atitudine este direct proporțională cu respingerea extremismului, a naționalismului și a excluderii pe criterii etnice și religioase.

Ultimul capitol este dedicat unei analize aprofundate a cazului românesc. Deși niciunul dintre partidele românești cu mandate în PE nu este extremist sau eurosceptic, atitudinile critice de la nivelul populației sunt mult mai ridicate decât în preajma aderării. Capitolul descrie principalele etape și soluții adoptate la nivel european în combaterea euroscepticismului. Încă de la jumătatea anilor '70 se subliniază necesitatea de a implementa strategii de comunicare, informare și educare a cetățenilor săi în spiritul european. Campaniile de promovare și, în general, strategia de prezentare și comunicare a UE au plecat, de la bun început, de la premisa că cetățenii europeni trebuie convinși de raționalitatea procesului de integrare, fiind ignorate sau chiar intenționat reprimite componentele pasionale și emoționale ale unui posibil atașament european. În contextul românesc, analiza pleacă de la constatarea că grupurile extremiste și xenofobe s-au cantonat într-o zonă de marginalitate politică unde au putut să se radicalizeze fără să se afle în vizorul instituțiilor de control și fără să facă obiectul direct al aplicării unor interdicții legale. Grupările de acest gen se declară, adeseori, ortodox-naționaliste, pretinzând, în mod explicit sau implicit, că sunt continuatoarele mișcării legionare din perioada interbelică. Activitatea acestora se desfășoară, în mare măsură, în mediile virtuale. Dincolo de menționarea dispozitivelor pe care instituțiile din România le folosesc pentru combaterea euroscepticismului și a radicalizării xenofobe, studiul formulează patru recomandări: (1) o mai atentă și exigentă selecție și pregătire a formatorilor în domeniul studiilor europene; (2) readucerea valorilor și principiilor ce reprezintă fundamentul european în atenția formatorilor și a instituțiilor ce furnizează educație în domeniul studiilor europene, (3) introducerea unor cursuri periodice de perfecționare pentru funcționarii publici și (4) lansarea unor măsuri socio-economice integrate și planificate care să permită ameliorarea nivelului de trai al populației susceptibile să fie receptivă la mesajele de tip eurosceptic. Colaborarea între instituțiile statului și organizațiile societății civile este un element fundamental.

CAPITOLUL 1

CADRUL TEORETIC ȘI CONCEPTUAL: EUROSCEPTICISM ȘI EXTREMISM ÎN UNIUNEA EUROPEANĂ

1.1. Introducere

Euroscepticismul s-a impus începând cu anii '90 ca o linie de analiză importantă în contextul studiilor europene. Fenomen social și politic cu frontiere și conținut flexibil, euroscepticismul nu beneficiază până în zilele noastre de o definiție larg acceptată în literatura de specialitate, fiind adesea încadrat în grupul conceptelor eluzive și contestabile (de exemplu, ca și conceptul de „democrație”) despre care vorbea Gallie (1956). Pe scurt, avem de-a face cu un concept greu de sesizat, utilizat de mulți cercetători și de publicul larg, fără însă a desemna aceleași realități. Este aplicat nu numai la nivel de partide politice (de guvern sau în opoziție, de tip *mainstream* sau periferice), mișcări sau asociații, ci și la nivelul opiniei publice. În contextul crizei economice și financiare din ultimii ani, acesta a devenit o tribună politică eficace precum o demonstrează succesul unui amplu registru de partide (Mudde 2015). Pe de o parte, sunt acele partide situate de literatură la polurile extreme precum Syriza în Grecia sau Partidul Popular Danez (DF) la nivel național, Frontul Național (FN) în Franța și Partidul pentru Independența Regatului Unit (UKIP) la nivel european. Pe de altă parte, sunt menționate adesea partidele ecologiste¹ și partidele cu temă unică, fără a uita partide *mainstream* precum Conservatorii britanici, Fidesz în Ungaria sau Partidul Civic Democrat (ODS) în Republica Cehă. Prima observație care poate fi trasă din succinta enumerare de mai sus este aceea că euroscepticismul este un fenomen transversal din punct de vedere ideologic, cu variații importante de-a lungul timpului.

În ceea ce privește radicalismul și extremismul o delimitare teoretică este la fel de complexă. Avem de-a face din nou cu concepte contestabile, mai ales din cauza faptului că cei care sunt desemnați cu aceste etichete nu se recunosc ca atare. Sunt aplicate, cu o conotație negativă, atât la nivel de partide, cât și de asociații. Spre deosebire de euroscepticism, caracterizare ce poate fi adoptată ca un standard legitim în competiția politică (a se vedea campania conservatorilor britanici în alegerile din 2015), radicalismul și extremismul sunt, în schimb, asociate unor forme de opoziție violentă și virulență față de *status quo* și ca atare unor patologii ale democrației (Mudde 2010). Belligni (2004, p.312) amintește că extremismul are o conotație negativă, consecință directă a rădăcinilor sale filosofice – în etica aristoteliană a echilibrului, de exemplu, extremele erau poziții de evitat. De-a lungul secolelor, principiul potrivit căruia *in medio stat virtus* menține conotația negativă a poziționărilor extreme referindu-se, în domeniul nostru, la acei actori care refuză regulile jocului și percep relațiile politice sub forma unor alternative radicale. Pe scurt, radicalismul și extremismul se suprapun indicând astfel o concepție a acțiunii politice care exclude compromisul și negocierile pentru a obține nu numai tot ceea ce și-au propus, ci și o reușită imediată (Belligni 2004). Extremismul are cu precădere o accepțiune topografică: se referă la o proprietate a pozițiilor ocupate pe continuum-ul stânga/dreapta. Radicalismul poate fi interpretat ca un atribut al mesajelor sau acțiunilor diferiților exponenți politici sau sociali. Această concepție a politicii (extremă și radicală) se regăsește cu precădere într-un gen politic cu frontiere conceptuale extrem de maleabile, acela al populismului (Mudde 2014).²

La nivelul continentului european, regăsim constant în retorica utilizată de aceste partide, mișcări sau asociații, trimiteri la o viziune critică a Uniunii Europene (UE). Avem de-a face adesea cu o prelungire a poziției critice pe care aceste grupări le au față de *establishment*-ul

¹ Actualul grup parlamentar european Stânga Europeană Unită / Stânga Nordică Verde cuprinde 12 mici partide caracterizate de un discurs critic față de Uniunea Europeană (Bertoncini & Koenig 2014).

² Asocierea dintre populism și radicalism/extremism politic nu este însă consensuală. Pentru o critică argumentată, vezi Tarchi (2015, pp.117–126).

politic național, acuzat de a fi trădat interesele comunității (definite ca *ethos, demos* sau din punct de vedere social-economic), privilegiind în schimb acorduri internaționale și interese economice transnaționale. În ceea ce privește grupurile care ocupă extrema dreaptă, discursul acestora valorizează un sentiment de competiție etnică, o percepție difuză de amenințare culturală și economică din partea imigranților europeni sau din afara continentului. Nu în ultimul rând, este criticată și gestiunea unei birocrații impersonale, incapabilă să interpreteze necesitățile stringente ale diferitelor comunități.

La nivel de asociații, crezul acestora este amenințarea supremației suveranității naționale. La nivel transnațional, colaborările între aceste asociații sunt favorizate de poziția critică față de economia globală (Caiani & Kröll 2014). Acest gen de colaborări sunt adânc înrădăcinate la nivel european (Europol 2014). Asociațiile și mișcările extremiste de dreapta și de stânga critică la unison globalizarea economică; grupările drepte radicale au recuperat în ultimul timp teme care aparțineau în trecut registrului de stânga precum anticapitalismul, drepturile animalelor sau lupta împotriva alimentelor modificate genetic (Europol 2014, p.9). Dacă internaționalismul este valoarea de referință la nivelul grupurilor de stânga, exaltarea identității naționale, a rasei albe, antisemitismul, nativismul, heterofobia sau pozițiile antiislamice sunt punctele de reper principale ale popului diametral opus (Minkenberg 2009). În legătură cu registrul argumentativ, UE este percepută de amândouă extremele ca o sursă nocivă.

Euroscepticismul nu poate fi însă încadrat ca o ramură a extremismului; în același timp nu poate fi susținută nici teza opusă: extremismul nu este parte integrantă a euroscepticismului. Avem de-a face cu intersecții circumstanțiale și nu cu suprapuneri inevitabile. În același timp, cercetări recente au demonstrat o legătură directă între cele două fenomene: prezența de partide extreme la cele două poluri accentuează vizibilitatea mesajului eurosceptic (Van Der Brug et al. 2005; Ivarsflaten 2005; Arzheimer 2009; De Vries & Edwards 2009; Werts et al. 2012).

În vederea identificării afinităților și divergențelor dintre cele două poziții, în paginile care urmează ne propunem să identificăm convergențele posibile între cele două fenomene. Ca punct de plecare, în prima secțiune vom descrie principalele valori europene³ care se regăsesc în discursurile propovăduite de exponenții eurosceptici și/sau extremiști. Pe baza acestor delimitări, în secțiunea a doua ne axăm pe definirea celor doi termeni în literatura de specialitate. În final, ne propunem să identificăm diferitele surse ale euroscepticismului și extremismului.

1.2. Definirea contextului general: contestarea valorilor europene

Din punct de vedere legal, valorile fundamentale ale UE sunt codificate în versiunea consolidată a Tratatului privind UE (TUE) și a Tratatului privind funcționarea UE (2010). Preambulul TUE insistă, de altfel, pe valorile culturale comune pe baza cărora s-au dezvoltat nu numai drepturile inviolabile și inalienabile ale persoanei, ci și principiile libertății, democrației, ale statului de drept și respectul drepturilor sociale fundamentale. Art. 2 precizează că:

Uniunea se întemeiază pe valorile respectării demnității umane, libertății, democrației, egalității, statului de drept, precum și pe respectarea drepturilor omului, inclusiv a drepturilor persoanelor care aparțin minorităților. Aceste valori sunt comune statelor membre într-o societate caracterizată prin pluralism, nediscriminare, toleranță, justiție, solidaritate și egalitate între femei și bărbați.

³ Similar cercetărilor anterioare din domeniu, acest studiu utilizează conceptul de „valori europene” cu referire strictă la valorile promovate de UE.

Se menționează ulterior, că „Uniunea urmărește să promoveze pacea, valorile sale și bunăstarea popoarelor sale”, oferind cetățenilor un spațiu de libertate, securitate și justiție, fără frontiere interne (art. 3, al. 1-2). În același timp, se specifică faptul că:

Uniunea combate excluziunea socială și discriminările și promovează justiția și protecția socială, egalitatea între femei și bărbați, solidaritatea între generații și protecția drepturilor copilului. Aceasta promovează coeziunea economică, socială și teritorială, precum și solidaritatea între statele membre. Uniunea respectă bogăția diversității sale culturale și lingvistice și veghează la protejarea și dezvoltarea patrimoniului cultural european” (art.3, al. 3).

În conformitate cu articolul 6, Uniunea recunoaște drepturile, libertățile și principiile prevăzute în Carta drepturilor fundamentale.

Trebuie însă menționat că includerea acestor principii, valori și norme în textele fundamentale ale UE este relativ recentă; dimensiunea prevalent economică a primelor forme de cooperare limitând indirect spațiul de discuție în acest domeniu până la Tratatul de la Maastricht (Sadurski 2010). Printre rândurile tratatelor și documentelor oficiale precedente se puteau totuși identifica trimiteri către o „comunitate de valori” inspirată de modelul democrațiilor occidentale (van Hüllen & Börzel 2013, p.8). Raportul Birkelbach din 1961 preciza că, dincolo de criteriile geografice și economice, orice candidat la aderare trebuie să dovedească existența unui sistem democratic. Erau astfel excluse explicit nu doar acele guverne care nu se bucurau de o legitimare democratică, ci și candidaturile din partea unor comunități incontestabil democratice, dar care urmăreau o politică în opoziție cu atitudinea statelor membre, (Raportul Birkelbach, pp.7-8), cu precădere în domeniul politicii externe. Încă din anii '60, Curtea Europeană de Justiție monitorizează respectul drepturilor omului și al libertăților fundamentale de către statele membre (van Hüllen & Börzel 2013, p.9). În contextul aderării democrațiilor din Sudul Europei în anii '80, dar mai ales pentru „securizarea” edificiului comunitar în vederea extinderii Uniunii către fostele state comuniste, codificarea acelor valori și norme constitutive care definesc identitatea unei comunități devine o prioritate (Rittberger & Schimmelfennig 2006, p.1150). Începând cu anii '90, dimensiunea liberal-democratică devine un adevărat standard de legitimitate nu numai pentru statele membre la nivel internațional, ci și pentru actorii politici, economici sau sociali la nivel național. Valorile și normele democratice apar ca elemente cardinale în Politica Europeană de Vecinătate sau în relațiile internaționale (Börzel et al. 2008).

Definirea UE prin prisma unei identități culturale comune, bazată – precum este specificat în Preambul TUE – pe moștenirea culturală, religioasă și umanistă a Europei se regăsește în centrul discursurilor propovăduite de către numeroase formule radicale. Poziția acestora este adesea ambiguă. Pe de o parte, cultura, dar și valorile și normele care s-au dezvoltat pe continent de-a lungul secolelor sunt percepute ca fiind sub asediul unui grup eterogen de amenințări. În funcție de circumstanțe, amenințările pot fi legate de o singură sursă (politică, economică, socială, o instituție sau un grup etnic) sau combinații ale mai multor surse. Din punct de vedere argumentativ, se face adesea apel la un scenariu huntingtonian: o ciocnire între civilizații. Soluțiile preventive cuprind suprapunerea dintre frontierele fizice ale continentului și cele creștine (catolice-protestante și eventual ortodoxe), eliminând *de facto* candidatura Turciei. Ca efect direct este și susținerea unei poziții intransigente față de fluxurile migratorii (cu precădere imigrația musulmană în discursul unor partide precum FN în Franța, Partidul Libertății (PVV) în Olanda sau DF în Danemarca (vezi capitolul 2 al acestui studiu). Apărarea identității europene este echivalată, în acest caz, cu apararea identității naționale și a laicității (Tarchi 2015, p.139).

Cel mai adesea, însă, referirile la cultura și valorile comune sunt circumscrise într-o înțelegere strict națională. Multiculturalismul reprezintă elementul central al atacurilor împotriva valorile europene. Apar adesea teorii conspiraționiste care asociază imigranții cu un virus programat să distrugă identitățile naționale și să faciliteze supunerea față de interese străine, *in primis* cele ale imperiului american (Tarchi 2015, p.138). Este și cazul pozițiilor asumate

de numeroși exponenți politici în vederea limitării accesului forței de muncă din noile state membre, de exemplu UKIP în Marea Britanie sau Liga Nord (LN) în Italia. Din punct de vedere social-economic, critica modelului european se deplasează de la argumentele care denunțau sistemul consensual-corporativist bazat pe compromisul social-democrat din anii '80 și '90, către o critică a derivelor liberale datorate supunerii marilor interese economice (Tarchi 2015, pp.139–140). Se poate astfel explica interpretarea pozitivă a referendumului grec din iulie 2015 a unor partide precum FN, LN sau PVV. Soluția avansată constă nu numai în abandonarea modelului de guvernare bazat pe o gestiune tehnocratică și valori impersonale ci, mai ales, în adoptarea a ceea ce Reynié numește un patrimonialism populist (Tarchi 2015, pp.142–143). Obiectivul este acela de a apăra atât patrimoniul material (o viziune șovinistă a beneficiilor politicilor sociale), cât și stilul de viață sau patrimoniul cultural. Pe scurt, dincolo de afinitatea superficială cu o identitate europeană datorată originilor comune din punct de vedere cultural, religios și umanist, UE reprezintă tot ceea ce aceste grupări detestă: de la guvernarea bazată pe reguli rațional-legale la autoritatea delegată de la nivel național către sfera supranațională, de la absența unui lider puternic și ușor de identificat până la responsabilitatea limitată datorată unei gestiuni tehnocratice și constantului deficit democratic (Meny & Surel 2001).

1.3. Variații pe o temă: puncte de convergență între euroscepticism și extremism

Integrate în același gen, pentru Mudde și Kaltwasser (2013), diferența între populismul extrem de dreapta și cel de stânga constă în primul rând în grupul de referință. Comunitatea organică pentru populismul extrem de dreapta este definită într-o dimensiune etnică, în timp ce mesajul populismului extrem de stânga se axează pe aspecte egalitare social-economice. Inamicii principali, în primul caz, sunt străinii (definiți ca intruși etnici, culturali, religioși sau lingvistici). În cel de-al doilea caz avem de-a face cu un discurs orientat către elite corupte. Schematic, putem spune că în zilele noastre formulele radicale de stânga se regăsesc cu precădere în sudul Europei, iar cele de dreapta în nord (Mudde 2015).

Din punct de vedere cronologic, formulele radicale se regăsesc în atenția comunității științifice încă din perioadă imediat următoare celui de-al doilea război mondial. Declinările de dreapta ale acestora aveau să fie circumscrise în trei valuri consecutive (von Beyme 1988). În primul val sunt formate partidele nostalgice, cu un discurs ce recuperează numeroase elemente ideologice din repertoriul anti-democratic al anilor '30. Cel de-al doilea val este lansat de episodica vizibilitate a poujadismului în Franța și de succesul electoral al partidelor anti-impozite din Peninsula scandinavă. Subiectul devine central începând cu anii '80 când un nou val aduce pe prima scenă politică partidele xenofobe a căror vizibilitate este menținută până în zilele noastre.

În ceea ce privește extrema stângă, analizele științifice sunt mult mai puțin consolidate (March & Mudde 2005; March 2007; Mudde & Kaltwasser 2013; Stavrakakis & Katsambekis 2014).⁴ Dincolo de studii de caz bazate pe experiențe precum Mișcarea Pălănică Socialistă (Pasok) în anii '80, Die Linke în Germania sau Smer în Slovacia în ultimele decenii, puține observații sunt disponibile, fenomene recente precum Syriza sau Podemos fiind încă prea puțin studiate (Tekdemir 2015). Același lucru se poate spune și despre partide consolidate precum Partidul Național Scoțian (SNP), devenit în urma recentelor alegeri legislative un actor important în Parlamentul britanic. Două grupuri de partide pot fi însă identificate (March 2011): populist socialiste și social populiste. În primul grup, regăsim promotor un discurs anti-*establishment* axat pe atragerea unui electorat mixt (interclase). Dimensiunea populistă este, în acest caz, legată exclusiv de statutul de *outsider* și nu reprezintă un fundament ideologic. Cel de-al doilea grup este mult aproape de discursul populist, utilizând

⁴ Nu trebuie însă uitat că există însă o tradiție în contextul studiilor latino-americane (Mudde & Kaltwasser 2013; Collins 2014).

tematici eterogene (similare câteodată cu cele ale drepte extreme) pentru a mobiliza poporul (*demos*) împotriva elitelor corupte. Viziune sa ideologică este concentrată aproape exclusiv pe aspecte sociale, promovând o critică sectorială a capitalismul acuzat de negarea drepturilor sociale ale poporului.

Primele referințe explicite legate de un discurs eurosceptic pot fi observate cu ocazia dezbaterilor animate de Actul Unic European și de Tratatul de la Maastricht (Gaffney 1996; Taggart 1998; Benoit 1998; Harmsen & Spiering 2005; Mudde 2007; Ray 2007). Inițial asociat aproape exclusiv pozițiilor critice față de efectele integrării economice la nivelul suveranității naționale, conceptul avea să devină încetul cu încetul un sinonim pentru desemnarea unor poziții extreme/extremiste față de proiectul european (Mair 2007) atât la nivel de politici publice, cât și de societate, inclusiv în vederea dezavuării în întregime a statutului de membru al comunității (Harmsen & Spiering 2005). Dacă ne limităm la o perspectivă strict etimologică, asocierea prefixului euro cu substantivul scepticism indică o lipsă de încredere, o atitudine care pune totul la îndoială, un comportament neîncrezător față de problematicile europene (Ray 2007). Se poate astfel delimita conceptual de termenul „eurofobie” care ne indică o stare de repulsie, antipatie sau frică obsedantă față de ceea ce are a face cu UE (Ray 2007). Aceste precizări lingvistice ne permit să identificăm sfera de aplicație a conceptului și poziționarea critică față de proiectul european, fără a ne furniza criteriile pe baza cărora un fenomen poate fi încadrat ca fiind eurosceptic. Pe scurt, nu orice formă de critică a UE poate fi considerată o manifestare eurosceptică. Conceptul nu este imutabil, traduce așa-zisul *Zeitgeist* și se adaptează tendințelor macro (agenda europeană a momentului: evenimente circumstanțiale precum valul de imigranți din Marea Mediterană, fenomene internaționale precum Grexit-ul) și specificităților naționale (Harmsen & Spiering 2005; Vasilopoulou 2013).⁵

Diversificarea conținutului critic impune, precum observa Vasilopoulou (2013), o periodizare. Fenomenul își adaptează de-a lungul timpului conținutul și intensitatea, diversificându-și promotorii și susținătorii. Trei mari faze în istoria fenomenului pot fi identificate (Vasilopoulou 2013): 1) perioada cuprinsă între primele momente ale integrării până în anii '80 când actorii principali sunt elitele la nivel național, iar mesajul se axează pe diferitele viziuni ale integrării europene (supranaționalism vs. interguvernamentalism, precum în cazul crizei „scaunului gol”); 2) prevederile Tratatului de la Maastricht și dezbaterile legate de Tratatul de la Lisabona când actorii se diversifică, partide politice de dată recentă câștigă vizibilitate electorală la nivel național și european, iar opinia publică sancționează delegarea de suveranitate de la nivel național, la nivel european (de exemplu, referendumul danez) și 3) recenta criză financiară în care protestele opiniei publice se unesc cu reacțiile critice ale elitelor, iar interesul național devine central în dezbaterile europene.

Euroscepticismul este definit ca manifestare a unui dezacord față de UE articulat la trei niveluri (Taggart 1998, pp.365–366): 1) opoziția față de ideea de integrare europeană și opoziția față de UE; 2) poziția mai nuanțată a celor care nu se opun proiectului european, dar consideră că acesta este mult prea inclusiv și 3) argumentele celor care consideră că proiectul european este prea exclusiv fie din punct de vedere geografic, fie social.

Deși similar, discursul radical populist (de dreapta sau de stânga) nu poate fi echivalat în totalitate unui discurs eurosceptic. Putem considera că în contextul criticilor tipice genului populist, cele două specii interacționează constant cu cele trei niveluri de analiză ale discursului eurosceptic identificate de Taggart (1998). Din punct de vedere teoretic, discursul populist se coagulează în jurul a trei motive centrale (Surel 2011, p.2): 1) exaltarea poporului (grup definit pe bază națională sau pe criterii sociale) ca sursă legitimă a puterii într-o societate; 2) ideea potrivit căreia instituțiile reprezentative și elitele politice au acaparat în

⁵ Vasilopoulou (2013) menționează despre evoluția partidelor socialiste, inițial critice față de procesul de integrare pentru a deveni în zile noastre apărătorii valorilor europene.

mod nelegitim această putere și 3) dorința de a restaura ordinea firească a gestiunii comunității în numele adevăratei suveranități a poporului. Dimensiunea europeană nu se regăsește în nucleul argumentativ al acestui gen⁶, însă poate fi analizată ca un ricoșeu. Critica tridimensională propusă de acest gen eterogen se înscrie ușor pe traiectoria discursului eurosceptic: printre obstacolele care împiedică poporul să își asume sceptorul legitim al suveranității, se numără și constrângerile impuse de viziunea tehnocratică și aseptică a instituțiilor și politicilor europene. Pe scurt, UE devine una din sursele care pervertesc funcționarea unei democrații reprezentative adevărate.

În acest context, specia partidelor radicale de dreapta interpretează într-o combinație variabilă nativismul (formă xenofobă de exaltare a poporului), crezul autoritar (gestionarea politicii prin reguli stricte și ordine) și populismul (viziunea maniheistă a societății: „noi”, poporul moral, vs. „ei”, elitele corupte) (Mudde 2007). Din nou, referințele eurosceptice sunt diluate într-un discurs critic față de starea democrației, orientat împotriva elitelor tehnocrate vândute intereselor obscure sau amenințărilor social-culturale datorate imigranților. În ceea ce privește nucleul identitar al mesajului radical de stânga, critica modelului neoliberal este filtrul prin care euroscepticismul devine o tribună politică (March & Mudde 2005). În pofida referințelor directe la cultura tradițională de stânga, poporul, și nu proletariatul, este piesa centrală a registrului lor argumentativ. Aceste partide păstrează, însă, centralitatea chestiunilor economice. Poporul este exploatat de elitele corupte și rapace, soluția fiind restaurarea unei politici keynesiene de incluziune. Dacă familia drepte radicale este percepută ca un pericol pentru democrație (Bobbio 1969; Urbinati 1998), extrema stângă este (auto)percepută ca parte integrantă a democrației (modelul interpretativ al școlii din Essex). Europa este criticată nu ca proiect, ci ca mod de gestiune. Grăitor este cazul fostului ministru al finanțelor grec, Yanis Varoufakis, care critica nu numai condițiile acordului propus de „troika”, ci și lipsa de legitimitate a instituțiilor interlocutoare (Tekdemir 2015).

Pe baza acestor prime delimitări introductive, se impun câteva precizări. Ținând cont de noutatea sa, euroscepticismul avea să fie considerat de studiile de specialitate cu precădere ca „variabila dependentă” în încercarea de a-i înțelege „natura” și de a identifica determinanții declinărilor sale multiple (Vasilopolou 2013). Conceptul a fost aplicat atât în analiza dinamicilor instituționale (Taggart & Szczerbiak 2001; Kopecky & Mudde 2002; Szczerbiak & Taggart 2008a), cât și în studierea opiniei publice (Franklin et al. 1994; McLaren 2006; Fitzgibbon 2013). În ceea ce privește prima dimensiune analitică, majoritatea studiilor se vor axa exclusiv pe dinamica la nivel de partide sau de sisteme de partide (Taggart & Szczerbiak 2001; Kopecky & Mudde 2002; Szczerbiak & Taggart 2008a). În ultimii ani, fenomene asociative distincte, precum Mișcarea 5 Stele (M5S) în Italia sau PEGIDA în Germania, sunt adesea citate ca fiind tribune ale euroscepticismului. Pe scurt, dincolo de nuanțe legate de fiecare caz și de diferențe de intensitate care variază în timp, dimensiunea europeană a devenit din ce în ce mai importantă în structurarea competiției politice, depășind adesea clasică dimensiune stânga vs. dreapta (Hooghe & Marks 2008).

În studiile legate de opinia publică, fenomenul eurosceptic a fost analizat prin prisma referendumurilor organizate pe chestiuni europene în ultimele decenii (Siune 1993; Pettersen et al. 1996; Fitzgibbon 2010; Leconte 2010), a percepției politicilor europene la nivel național (Gray 2003; Vliegthart et al. 2008; Abbarno & Zapryanova 2013), a rolului societății civile la nivel național (Usherwood 2002; Fitzgibbon 2010; 2013) sau transnațional (Della Porta & Caiani 2009). Dacă pentru Della Porta & Caiani (2009) capacitatea euristică a conceptului este limitată atunci când sunt analizate fenomene precum Forumul European Social (unde majoritatea participanților era în favoarea unei integrări mai profunde), analiza recentă a lui Fitzgibbon (2013) ilustrează cum manifestările eurosceptice ale societății civile din Irlanda,

⁶ O excepție este partidul UKIP care a fost fondat cu obiectivul explicit de a denunța influența negativă a UE asupra instituțiilor și politicilor britanice (Surel 2011).

Danemarca sau Marea Britanie pot acoperi un spectru amplu de poziții plecând de la cele radicale (*hard*) până la cele mai moderate (*soft*).

În ceea ce privește aplicabilitatea conceptului la nivel de partide și sisteme de partide, Taggart și Szczerbiak disting două poziționări. Pe de o parte, exponenții unui euroscepticism definit dur (*hard*) sunt echivalați unei opoziții de principiu față de integrarea politică și economică. Susținătorii acestor poziții interpretează valorile UE ca fiind diametral opuse valorilor comunităților pe care le reprezintă. Astfel se explică de ce sunt adesea favorabili unei ieșiri a țării lor din UE sau resping o eventuală aderare. În versiunea sa mai nuanțată, euroscepticismul de tip *soft* traduce o opoziție circumstanțială/sectorială față de politicile UE, ținând cont de o discrepanță între interesul național și traiectoria UE sau între interesul național și anumite politici (Taggart & Szczerbiak 2001, p.7). Distincția propusă este foarte utilă pentru identificarea tendințelor generale, fără a oferi însă criterii precise pentru delimitarea celor două opțiuni pentru evaluarea nuanțelor și variațiilor în timp. De exemplu, nu este clar ce număr și ce fel de politici trebuie criticate/opuse pentru a putea considera un partid eurosceptic de tip *soft*. Alte întrebări care au apărut imediat au fost: care este pragul care ne permite să identificăm evoluția unui partid de la un euroscepticism de tip *soft* la unul de tip *hard*.

Aproape concomitent, o structurare alternativă este propusă în cadrul unui studiu influent din științele politice. Pe baza distincției propuse de Easton (1965) între susținerea difuză (adoptarea ideilor generale) și cea specifică, Kopecky & Mudde (2002, p.300) definesc euroscepticismul drept unul dintre cele patru tipuri ideale generate de poziționările partidelor față de UE pe baza a două axe: optimism european vs. pesimism european, eurofilie vs. eurofobie. Mai precis, grupul euroscepticilor se caracterizează prin susținerea ideilor legate de integrarea europeană, poziționând-se împotriva aspectelor practice ale integrării. Și în acest caz au fost formulate critici, cu precădere în legătură cu precizia analitică a ideal-tipurilor de partide europ pragmatice și eurosceptice. O altă tipologie este oferită de Conti (2003) pe baza unui continuum cu cinci poziții care variază de la un euroscepticism dur bazat pe un mesaj de protest până la un europenism identitar, în timp ce pozițiile intermediare sunt aferente unui euroscepticism moderat (*soft*) axat pe susținerea dimensiunii interguvernamentale, lipsa unui angajament și europenism funcțional.⁷

Vasilopoulou (2011) propune o diferențiere pe baza a trei interpretări ale integrării europene: (1) integrarea ca principiu (acceptarea cooperării la nivel multilateral în procesul de integrare post-Lisabona – Preambul TUE); 2) practica integrării (poziția față de cadrul instituțional care vizează promovarea valorilor și obiectivelor europene precum și asigurarea coerenței, a eficacității și a continuității politicilor și a acțiunilor sale – art. 13 TUE) și 3) viitorul integrării (poziția față de obiectivul de creare a unei uniuni tot mai strânse între popoarele Europei, în cadrul căreia deciziile se iau cu respectarea deplină a principiului transparenței și cât mai aproape cu putință de cetățeni – art. 1 TUE). Trei tipuri de Euroscepticism sunt identificate. Euroscepticismul de respingere este caracterizat de negarea tuturor celor trei interpretări ale integrării europene (de exemplu, FN, Flacăra Tricoloră Italiană (MSFT), Liga Familiilor Poloneze (LPR), UKIP, Interesul Flamand (VB)). Euroscepticismul condițional este caracterizat de acceptarea principiului general de cooperare, deși sunt respinse aspectele practice și viitorul integrării (de exemplu, Atacul Bulgar (Ataka), DF, LN, Mișcarea pentru Franța (MPF), Partidul Libertății din Austria (FPÖ)). În final, euroscepticismul de compromis caracteristic pentru acele partide care favorabile principiului general de cooperare și aspectelor practice ale integrării respingând totuși viitorul cooperării (de exemplu, Alianța Națională (AN) în Italia, Lege și Justiție (PiS) în Polonia). Această nouă tipologie prezintă aspecte critice legate de justificarea criteriilor de referință, nefiind foarte clar cum sunt

⁷ Pentru o analiză detaliată a punctelor de convergență și a divergențelor dintre diferitele școli și perspective, vezi Vasilopoulou (2011; 2013).

operaționalizate fiecare dintre acestea. În același timp, nu toate combinațiile posibile între cele trei criterii sunt acoperite de tipologia propusă.

Bertoncini & Koenig (2014) propun o diferențiere a partidelor cu un discurs critic față de UE; la baza analizei se regăsește distincția propusă de Hirschman (1970): ieșire, contestare și loialitate (*exit, voice, loyalty*). Trei grupuri pot fi astfel identificate atât la nivel de cetățeni, cât și de partide: exponenții loiali proiectului european, cei care utilizează dreptul democratic de a protesta. (critică constructivă sau contribuție în vederea „îmbunătățirii” sistemului) și cei care valorizează opțiunea de ieșire în numele lipsei de încredere în proiect pe ansamblu. Mai multe opțiuni sunt posibile. Opțiunea radicală este ieșirea din UE (de exemplu, FN, PVV, Zorii Aurii din Grecia), o soluție intermediară este retragerea din Uniunea Economică și Monetară (UEM) sau din spațiul Schengen (de exemplu, FPÖ, LN, UKIP, VB). Și în acest caz, criteriile și sursele sunt prea puțin definite, deși structura hirschmaniană mărește flexibilitatea analizei.

Formulele politice sau manifestările radicale la nivelul societății adoptă adesea elemente eurosceptice pentru a-și legitima poziția și mobiliza susținătorii. Flexibilitatea nucleului argumentativ⁸ facilitează recuperarea, la nevoie, a unor critici eurosceptice. În încercarea de a se distinge cât mai mult de establishment, critica proiectului și/sau politicilor europene funcționează în primul rând ca strategie de diferențiere. Așadar, critica dimensiunii europene se declină în mai multe forme (Surel 2011) și, astfel, avem de-a face cu obiecțiile formulate față de sistemul de guvernare europeană prea puțin reprezentativ: punctul nevralgic devenind dezechilibrul dintre limitata legitimitate electorală și panoplia de competențe exclusive.⁹ Pe scurt, UE este „un sistem politic exogen, controlat de elite tehnocratice care nu se bucură de legitimitatea garantată de sufragiul universal la nivel național” (Surel 2011, p.4). Aceste critici se regăsesc în arsenalul argumentativ al celor două extreme motivate de necesitatea de a restaura legitimitatea și reprezentativitatea procesului de decizie. Dacă însă pentru extrema dreaptă restaurarea unei democrații adevărate este echivalată cu retragerea delegării de suveranitate de la nivel european la cel național, pentru extrema stânga ideea prevalentă este aceea de a mări transparența procesului decizional și de a demasca un proces de decizie elitist și tehnocratic. A doua dimensiune argumentativă se concentrează pe aspecte identitare: prin UE se deschide o breșă care amenință omogeneitatea organică a comunității naționale. Argumentele se referă cu precădere la spațiul Schengen și la principiul confirmat de art. 3, al. 2 (TUE) potrivit căruia: „Uniunea oferă cetățenilor săi un spațiu de libertate, securitate și justiție, fără frontiere interne, în interiorul căruia este asigurată libera circulație a persoanelor”.¹⁰ Libera circulație a persoanelor este percepută ca sursă principală a imigrației și, implicit, a eroziunii identității naționale (Bertoncini & Koenig 2014, p. 6): grupuri etnice specifice (minoritatea română) sau grupuri religioase (musulmani). Dincolo de aspectele culturale, este criticat și impactul acestor fluxuri la nivelul sistemului de protecție socială.

Aceste elemente sunt caracteristice extremismului de dreapta, fiind absente în discursul formațiunilor de stânga. Cele două extreme se regăsesc în denunțarea regulilor economiei de piață gestionate de Bruxelles. Totuși, dincolo de asemănările la nivel general, conținutul și argumentarea acestor critici sunt diferite. Pentru grupările radicale de stânga, critica este integrată pe opoziția liberalizare vs. solidaritate, fiind criticată gestiunea elitelor tradiționale care sprijină economia de austeritate. Lupta unui partid ca Syriza nu este legitimată numai în numele poporului grec, ci și în interesul unei comunități europene în care vocea populară

⁸ A se vede încadrarea genului populist în categoria așa-ziselor ideologii subțiri (Mudde 2004).

⁹ Nu toate partidele își îndreaptă criticile în aceeași direcție. Pentru Geert Wilders, liderul PVV, abolirea Parlamentului European (PE), considerat o farsă instituțională, o structură ilegitimă, este prioritar; la fel se întâmplă și cu ideea referitoare la excluderea României și a Bulgariei din UE. Pentru FN și Democrația Suedeză (SD) este necesară o renegociere a tratatelor pentru a recupera suveranitatea națională pierdută de-a lungul timpului. Abolirea monedei comune și întoarcerea la moneda națională este un punct de convergență (Surel 2011).

¹⁰ De notat este faptul că, în acest discurs, este voluntar ignorată cea de-a doua parte a articolului 3. al. 2 care insistă pe garantarea unor „măsuri adecvate privind controlul la frontierele externe, dreptul de azil, imigrarea, precum și prevenirea criminalității și combaterea acestui fenomen”.

contează și instituțiile sunt reprezentative și responsabile (Tekdemir 2015). Exponenții stângii radicale își articulează discursul eurosceptic ca o prelungire a criticii politicilor neoliberale, în timp ce dreapta radicală valorizează cu precădere valorile identitare și limitările impuse de Bruxelles în sfere adiacente (Mudde 2007). În ambele cazuri, criticile valorizează și lipsa de încredere față de elitele politice alienate de interesele societății și națiunii.

Literatura propune totuși câteva nuanțe importante: nu toate partidele adoptă aceleași poziții față de chestiunile europene și mai ales aceste poziții nu sunt imutabile, variind semnificativ în timp. Unul dintre exponenții cei mai vizibili ai euroscepticismului din zilele noastre, FN este un exemplu semnificativ: acesta susținea, deși cu rezerve importante, cooperarea europeană în anii '80 devenind din ce în ce mai critic în perioada post-Maastricht (Vasilopolou 2013). În același timp, dincolo de diferențele legate de cele două extreme, mesajul critic față de UE este legat de percepția comună a unui proiect de natura elitistă care contrazice principiile democrației reprezentative și care nu garantează un spațiu propice pentru dimensiunea plebiscitară. În ceea ce privește poziția grupurilor extremiste, literatura nu oferă analize punctuale; tematica este acoperită indirect fără a furniza categorii sau tipologii clare.

Un aspect care a câștigat importanță în cadrul analizelor recente este cel legat de diferențierile care se pot opera între euroscepticism, înțeles ca un curent critic față de inițiativele paneuropene, transnaționale, supranaționale sau integrative, și euroscepticism, înțeles ca un curent critic față de turnura neoliberală pe care Uniunea Europeană a cunoscut-o mai ales cu începere din anii '90 (Leconte 2010). Primii eurosceptici se opun, pur și simplu, proceselor de unificare europeană, fiind suveraniști, naționaliști, național-populiști și/sau extremiști (Mudde 2007). Pentru aceștia, procesele de integrare europeană reprezintă o amenințare la adresa identității și securității naționale a țărilor lor, propunând, în general, două tipuri de soluții. Pe de o parte, cei mai radicali eurosceptici cer, în mod deschis, retragerea țării lor din UE și/sau desființarea Uniunii în sine, percepută ca fiind ilegală și deznaționalizantă. Pe de altă parte, euroscepticii mai moderați din această primă categorie solicită reducerea influenței Uniunii prin măsuri precum retragerea monedei unice și întoarcerea la monedele naționale, restaurarea primatului cadrului legislativ național asupra celui european.

Există însă și un al doilea mare tip de curent, care a fost calificat drept eurosceptic mai degrabă datorită faptului că adeptii săi se opun nu Uniunii Europene în sine, nici accelerării procesului de integrare europeană, ci „turnurii ideologice neoliberale” pe care UE a cunoscut-o în ultimii treizeci de ani (Marlière et al. 2013). Urmând această logică, stânga radicală poate fi calificată ca fiind eurosceptică doar în măsura în care se opune globalizării neoliberale a spațiului european pe care instituțiile europene, precum Comisia și Consiliul, par să o promoveze în dauna modelului social în baza căruia au fost fondate Comunitățile Europene în anii '50. Într-un anumit sens, criticii de stânga ai UE sunt adeptii unei și mai mari integrări europene, bazate, însă, pe principii diferite de cele monetariste și neoliberale care sunt dominante astăzi în UE (De Waele 2015).

Principala problemă cu care specialiștii fenomenelor eurosceptice se confruntă este această suprapunere terminologică, care are două cauze majore. În primul rând, cauzele cvasi-obiective sunt legate de poziționarea strategică similară a partidelor reprezentate în Parlamentul European (PE) și care nu fac parte din „arcul guvernamental” al Uniunii. Aceste partide reprezintă opoziția față de mainstreamul din PE și, deși o fac din motive diferite, votează adeseori în același fel, adică împotriva propunerilor venite din partea Comisiei Europene (CE). În al doilea rând însă, există și cauze ce țin de circulația publică a conceptului de euroscepticism. Prin utilizarea excesivă în mijloacele de informare în masă, acest termen a devenit eticheta tuturor tendințelor care nu se regăsesc în actualul proiect european, amalgamând extrema-dreaptă, ecologismul radical, stânga neomarxistă, anarho-liberalismul, suveranismul, naționalismul, populismul și protecționismul. Or, pentru a încerca o separare coerentă a curentelor eurosceptice, este necesară, totuși, o minimă corespondență cu

înțelesurile comune ale termenului, fără de care o asemenea operațiune și-ar pierde caracterul operațional.

1.4. Surse ale euroscepticismului și extremismului

Literatura identifică în mod consensual evoluția diferitelor tipuri de extremism ca o consecință directă a unor perioade de criză economică, politică sau socială (Hermet 2001; Mudde 2004; Tarchi 2015). În paralel cu lipsa de încredere și satisfacție politică (Werts et al. 2012), apar astfel sentimente de excludere a tot ceea ce este perceput ca o amenințare pentru comunitatea de referință. Pentru Minkenberg (2009, pp.17–18), primele două valuri de extremism politic de dreapta (von Beyme 1988) trauma celui de-al doilea război mondial, nostalgia față de trecutul autoritar sau refuzul principiilor liberal democratice pot fi considerate drept sursele principale care explică succesul unor mișcări precum Poujadismul francez sau Mișcarea Socială Italiană (MSI). Contextul celui de-al treilea val este total diferit. Cauza principală este reacția la schimbările post-1968: în Occident, faza postindustrială a permis coagularea unui adevărat clivaj politic – noua politică în care coabitează grupări de extrema dreaptă și stânga vs. vechea politică. La nivel de societate, pentru Minkenberg, este fundamentală difuziunea amplă a temelor xenofobe și ultranaționaliste¹¹, elemente care se regăsesc începând cu anii '80 și în discursurile oficiale.

Din punct de vedere cultural, două elemente par a favoriza proliferarea partidelor populiste de extrema dreaptă: existența unei majorități sau unei societăți omogene din punct de vedere religios (catolică sau protestantă) și o prezență puternică a comunității religioase islamice (a doua comunitate în Franța, Belgia, Danemarca sau Norvegia) (Minkenberg 2013, pp.22–23). Studii precedente identificaseră deja o corelație între religia catolică și formațiunile extremiste de dreapta (cu excepția Spaniei și Portugaliei) (Minkenberg 2003). Începând însă cu anii '90, țări predominant protestante precum Danemarca și Norvegia devin permeabile pentru extrema dreaptă (Minkenberg 2013, p.22). În acest context, fluxurile de imigrație favorizează difuziunea pozițiilor de închidere. O nuanță se impune: datele empirice par a contrazice aceste observații ținând cont de faptul că, în general, mișcările radicale de dreapta sunt relativ subdezvoltate în țările catolice din Sudul Europei, în timp ce virulența extremismului de dreapta se remarcă preponderent în țările protestante din Nordul Europei. Minkenberg (2013, p.23) face însă o precizare importantă: avem de-a face cu mișcări radicale de dreapta de succes în țările cu tradiții de lungă durată de monofesionalism creștin (catolice sau protestante) în care apar de-a lungul timpului tribune politice care asociază elemente retorice ultra-naționaliste sau rasiste cu mesaje islamofobe. Nu trebuie însă uitat faptul că nu au fost identificate în literatura consultată în acest studiu analize similare care să identifice relațiile cauzale dintre variabilele cultural/religioase și succesul mișcărilor extremiste de stânga.

Din punct de vedere economic imaginea simbolică a instalatorului grec, portughez sau spaniol din anii '80 este înlocuită cu cea a polonezului, românului sau bulgarului. Atitudini naționaliste și intoleranța culturală sunt considerate un teren fertil pentru mesaje eurosceptice (Hooghe & Marks 2005; Hobolt et al. 2011). La nivel cultural, punctul nevralgic este difuziunea atitudinilor islamofobe. Studii recente au identificat în atitudinea față de imigrație principala motivație la baza votului pentru partide extremiste (Ivarsflaten 2008). Prevalența valorilor de tip autoritar este la rândul său considerată un indicator important în dinamica votului pentru aceste partide (Minkenberg 2009).

¹¹ La nivel european, pe baza datelor din European Values Study (EVS) 1990-2008, valorile xenofobe sunt susținute de peste 20% din populație. Valori ridicate se regăsesc în Europa Centrală și de Est. În Polonia și Ungaria, de exemplu, în perioada analizată, 40% din populație crede în existența unei ierarhii naturale între albi și persoane de culoare. Xenofobia crește în Germania, Austria și Portugalia și scade în Franța, Belgia și Danemarca chiar dacă acest grup de țări experimentează în paralel creșterea electorală a unor formațiuni politice al căror program promovează nativismul (Minkenberg 2009, pp.16–17, 21).

În același timp, printre sursele care sunt menționate de literatură amintim și relațiile dintre partide la nivel național: cu cât partidele *mainstream* converg spre poziții centrale în spațiul competițional, cu atât cresc posibilitățile ca partidele populiste să apară (Kitschelt & McGann 1995; Carter 2005). Legătura cu fenomenul eurosceptic este vizibilă: prin poziția lor, partidele de tip *mainstream* sunt promotoarele unor mesaje moderate despre UE. Potențialul eurosceptic este atunci exploatat în mod strategic de partidele care se află la extreme (Werts et al. 2012).

Tendențe de repliere către comunitatea de referință sunt identificate și în cazul fenomenului eurosceptic. Geneza acestuia ne permite să identificăm o netă creștere la nivel de vizibilitate în perioada post-Maastricht. Cercetările citate în paragrafele de mai sus conchid consensual că în pofida existenței unor prezențe eurosceptice încă din anii '50 și '60, Tratatul de la Maastricht a adus modificări importante în ceea ce privește integrarea economică (Uniunea Economică și Monetară) și a întărit cooperarea la nivel politic. S-au delegat astfel importante aspecte din suveranitatea națională, tendință menținută și accentuată în tratatele succesive. „Trauma” post-Maastricht poate fi identificată ca bază pe care aveau să prolifereze discursurile eurosceptice.

Plecând de la acest consens, studiile axate pe opinia publică au pus în evidență condiționarea pozițiilor elitelor politice în chestiunile europene de către variațiile la nivel de electorat. Astfel dacă opinia publică sprijinea consensual proiectul european în anii '60 și '70, în anii '80 dubiile se accentuează și viziunea critică sporește (Hooghe & Marks 2008; Van Ingelgom 2011). În același timp, există un nivel scăzut de cunoștințe referitoare la dinamica, actorii sau competențele instituțiilor europene (Hobolt 2007; Gherghina 2010a; 2010b). Dincolo de acesta precauție, cel mai adesea manifestările eurosceptice sunt legate de poziții de apărare a identității naționale și a suveranității unei comunități „amenințate” de efecte legate direct sau indirect de politicile europene. Dezmembrarea frontierelor, creșterea numărului de imigranți, multiplicarea diferențelor culturale sau religioase, criza sistemului tradițional de protecție socială sunt o parte din elementele folosite de retorica eurosceptică. Acestea li se adaugă aspecte tehnice precum efectele dezechilibrului accentuat între statele puternice din punct de vedere economic și/sau demografic și statele sărace sau mici. Bagajul argumentativ include și critici legate de responsabilitatea și legitimitatea limitată a instituțiilor europene, în special ale Comisiei sau Consiliului. Fie că este vorba despre mesajele diseminate de media sau de elite naționale, discursul eurosceptic insistă constant asupra unui raport defavorabil între costurile și beneficiile integrării europene (Schuck & De Vreese 2006; Gabel & Scheve 2007; Bale et al. 2009; Adam & Maier 2011).

Pe baza acestor delimitări, euroscepticismul poate fi perceput ca fiind rezultatul unui calcul economic utilitarist (Hooghe & Marks 2005; Lubbers & Jaspers 2011). Opoziția dintre câștigători și cei care au pierdut din procesul de globalizare (Kriesi et al. 2012) devine importantă în identificarea surselor euroscepticismului. Dacă un nivel educațional ridicat a fost asociat cu o poziție de „câștigători” ai globalizării și o viziune favorabilă față de integrarea europeană (Gabel & Palmer 1995; Kuhn 2011), nivelul scăzut de educație este asociat cu creșterea presiunii pentru promovarea unor politici protecționiste (Kriesi et al. 2008) și cu o viziune eurosceptică (Hakhverdian et al. 2013). Aceste observații converg cu studiile care au ilustrat legătura dintre alegătorii cu nivel de educație scăzut și preferința pentru partide extremiste (Rooduijn 2015).

Literatura despre euroscepticism identifică două școli principale: școala din Sussex vs. școala din Carolina de Nord. Frontierele celor două sunt delimitate de diferențe ontologice, metodologice, legate de surse sau obiective; rareori cele două școli colaborează (Mudde 2011, p.1). Discipolii școlii din Sussex (Taggart 1998; Taggart & Szczerbiak 2001; Szczerbiak & Taggart 2008a) susțin că sursele euristice ale fenomenului trebuie căutate la nivel național folosind cu precădere studii de caz; altfel spus creșterea sau descreșterea acestui fenomen depinde de caracteristicile sistemului de partide (caracteristicile instituționale și ideologice,

strategie). Pentru discipolii celei de-a doua școli (Hooghe et al. 2002; Marks & Steenbergen 2004), chestiunile social-economice sunt fundamentale în succesul unei platforme eurosceptice; aceștia folosesc cu precădere date longitudinale și o viziune cantitativă (Mudde 2011; Vasilopolou 2013).

La nivel transversal, unele studii insistă asupra necesității de a lua în considerație rolul mijloacelor de comunicare de masă în întărirea sau scăderea vizibilității mesajelor eurosceptice (De Vreese 2007; Maier & Rittberger 2008). În aceea ce privește organizarea mișcărilor de extrema dreaptă extraparlamentare, cercetări anterioare au ilustrat rolul internetului în facilitarea mobilizării pe teme radicale și eventual antieuropene (Bartlett et al. 2011; Whine 2012).

În ceea ce privește interpretarea varietății surselor euroscepticismului, există și posibilitatea clasării acestor surse după tipul lor. Astfel, putem distinge între surse de natură dominant ideologică și surse de natură strategică, cu toate că numeroase sunt situațiile în care cele două tipuri de motivații se suprapun și se întrepătrund. În cazul euroscepticismului alimentat ideologic, manifestarea unor poziții politice eurosceptice este rezultatul aplicării unor principii dogmatice, actorii care promovează euroscepticismul considerând, în mod explicit sau implicit, că opoziția față de integrarea europeană este consonantă cu apartenența lor ideologică la familii precum cea naționalistă sau cea suveranistă. În aceste cazuri, euroscepticismul se alimentează mai ales din percepția că europenizarea este o formă intensă și rapidă de globalizare la scară regională, ce va avea ca rezultat principal diminuarea importanței statelor-națiune și diluarea forțată a identităților naționale (Mișcoiu 2005). În fața unei asemenea amenințări, euroscepticismul se impune ca un curent care se opune proceselor de denaționalizare identitară și de punere sub control a statelor națiune, identificând și combătând pârgھیile și mecanismele insitituționale și discursive prin care „Europa își înăbușă națiunile” (Howarth & Torfing 2005).

Avantajul adeptilor euroscepticismului este acela că pot utiliza argumentări ideologice ample, sudate și deja verificate, nemaifiind obligați să compună un întreg repertoriu retoric. Astfel, ei se pot concentra pe declinarea elementelor ideologice tradiționale pe domenii ce țin de tematica europeană, atacând asumarea progresivă de către instanțele supranaționale a unor atribuții și funcții care aparțineau sferei de competență națională și înfierând regresul prezenței elementelor de identificare națională în favoarea celor europene. De pildă, extrema dreaptă, dar, în ultimii ani, și dreapta conservatoare din Ungaria, au opus unei UE care susține politicile liberale în domeniul concurenței comerciale o retorică protecționistă a dreptului național ce ar trebui să prevaleze asupra celui european, neezitând să facă apel la teme ideologice tradiționale ale acestei părți a spectrului politic, precum conspirația iudeo-cosmopolitanistă sau trădarea intelectualilor de stânga (Ablonczy & Ablonczy 2012).

Pe de altă parte, în cazul euroscepticismului având surse mai degrabă strategice, asumarea curentului (sau, în diferite conjuncturi, asumarea unora din pozițiile ce pot fi calificate drept eurosceptice) de către o serie de actori are ca principală motivație căutarea unei poziții politic profitabile pentru aceștia. Acest lucru se întâmplă pentru că, atât în Europa occidentală, cât și în statele foste comuniste, au existat, de la bun început, două tipuri de partide. Pe de o parte, formațiuni politice favorabile integrării europene și dispuse să sprijine dermsurile integrative susținute de instituțiile supranaționale din UE, iar pe de altă parte, formațiuni care oscilează între pozițiile proeuropene și cele neutre sau antieuropene, în funcție de diferiți factori, îndeobște conjuncturali (Werts et al. 2012). Acest al doilea tip de partide adoptă, în general, retorici eurosceptice în acele circumstanțe în care un astfel de demers ar consolida poziția lor relativă în dauna altor actori politici (Mișcoiu et al. 2007). Și aici, putem deosebi între situațiile în care asumarea unei astfel de retorici este motivată de absența actorilor de orientare eurosceptică (un partid devine eurosceptic în măsura în care există un culoar politic neocupat în acea zonă) și situațiile în care nu logica diferențierii, ci tocmai logica apropierii față de concurenți primează în calculul strategic. În acest ultim caz, partidele care devin

euroseptice încearcă să acopere discursiv și electoral terenul deja ocupat de alte partide, mizând pe capacitatea lor de a „utiliza” mai eficient mecanismele persuasive pentru a câștiga sprijinul și legitimitatea publică pe care alți actor nu le putuseră obține. A fost cazul radicalizării unei părți a stângii socialiste franceze între 2008 și 2012, manifestată prin formarea Partidului de Stânga condus de Jean-Luc Mélenchon, partid care s-a poziționat critic față de UE, acoperind vocile greu de auzit ale Partidului Comunist și ale altor grupări ale stângii radicale (Pereira 2010).

Acest capitol a rezumat și sintetizat liniile teoretice generale ce permit înțelegerea conceptelor de eurosepticism și extremism. Contestarea valorilor europene și convergența de conținut a actorilor politici cu astfel de atitudini a fost analizată prin prisma tipologiilor existente în literatura de specialitate și a studiilor efectuate anterior. În același timp, capitolul a prezentat determinanții majori ai eurosepticismului și extremismului cu accent pe manifestările contemporane și nuanțele existente. Construind pe acest fundament teoretic, următorul capitol este unul de natură empirică și investighează discursul euroseptic și extremist al partidelor politice din PE. Acesta combină abordarea generală în care este analizat discursul tuturor partidelor din PE cu o abordare particulară în care câteva studii de caz sunt comparate pentru a ilustra asemănări și deosebiri discursive.

CAPITOLUL 2

PARTIDELE POLITICE EUROPENE CU DISCURS EUROSCEPTIC ȘI EXTREMIST

2.1. Introducere

Rezultatele alegerilor europarlamentare din 2014 au confirmat trendul ascendent pe care se află partidele cu discurs eurosceptic și extremist în multe dintre statele membre ale UE. Chiar dacă multe dintre aceste partide nu reușesc să obțină rezultate importante în alegerile naționale¹², performanțele electorale din alegerile europene sunt notabile. Explicațiile pentru diferențele de susținere dintre cele două competiții sunt diverse și au la bază ideea că alegerile europene sunt de „rangul doi” (Reif & Schmitt 1980). Conform acestei teorii, alegătorii consideră alegerile europene mai puțin importante decât cele naționale, iar contextul național are un efect sporit asupra rezultatelor. Prezența la urne este scăzută, iar cei care votează fac acest lucru mai mult ca reacție la performanțele guvernului sau evenimentele de pe plan național decât să voteze în conformitate cu elementele de pe agenda europeană. Nu poate fi ignorat, însă, și avantajul indirect garantat de aplicarea modului de scrutin proporțional. Partide precum FN sau UKIP, dezavantajate de modurile de scrutin aplicate la nivelul alegerilor parlamentare naționale, pot astfel să obțină un număr de mandate superior în PE. Dincolo de aceste aspecte tehnice, factori circumstanțiali sunt la fel de importanți. Mai precis, agenda alegerilor europarlamentare din mai 2014 a permis partidelor extremiste și cu discurs eurosceptic să își asume eficient așa-zisa funcție tribuniciară.¹³ Mai precis, tema gestiunii crizei economice și politicile de austeritate, criticile îndreptate către economia liberală caracterizată de regulile stricte ale concurenței și de exigențele monedei unice sau chestiunea imigrației și a refugiaților au permis acestui grup eterogen de partide să denunțe la unison gestiunea tehnocratică, antidemocratică și antinațională a instituțiilor europene (De Sio et al. 2014). În acest context, partidele cu discurs eurosceptic și extremist – considerate în literatură drept antisistem și de protest (vezi capitolul 1) – au șanse mai mari să fie votate în cadrul alegerilor europene.

Trendul ascendent la care ne refeream anterior a fost vizibil încă din anii '90 când unele dintre partide extremiste reușeau să câștige locuri în parlamentele naționale și chiar să fie incluse în coaliții de guvernare. Unul dintre cele mai elocvente exemple ale acelei perioade a fost includerea Partidului Unității Națiunii Române (PUNR) și a Partidului România Mare (PRM) – primele două partide cu discurs extremist-naționalist apărute în România postcomunistă (Gherghina & Miscoiu 2010; Soare 2010) – în „patrulaterul roșu” în perioada 1992-1996. La alegerile din 1992, PUNR obținuse aproximativ 8% din voturi, iar PRM aproape 4% din voturile pentru ambele Camere ale Parlamentului, cele două partide fiind utile acceptând colaborarea cu Partidul Democrației Sociale din România (PDSR) care obținuse 28% din voturile populației și nu beneficia de sprijinul unei majorități parlamentare. Dintre cele două partide extremiste, PUNR deținea unele ministere importante precum cel al Justiției, al Agriculturii sau al Transporturilor. Colaborarea a fost până în 1995 una informală, a devenit formală prin semnarea unui protocol, iar de la sfârșitul anului 1995 PRM a abandonat această coaliție în urma unor dispute cu PDSR. La alegerile legislative din 2000, PRM a fost al doilea partid din parlament ca număr de locuri obținute, iar liderul său, Corneliu Vadim Tudor,

¹² De exemplu, după ce a câștigat alegerile europene organizate în Marea Britanie în 2014, Partidul pentru Independența Regatului Unit (UKIP) a obținut 12,6% în alegerile naționale organizate un an mai târziu (mai 2015) și a trimis în Camera Comunelor doar un reprezentant.

¹³ Funcția tribuniciară a fost delimitată inițial în legătură cu rolul asumat de Partidul Comunist Francez (Lavau 1981). Ulterior, registrul de aplicație a fost extins către extrema dreaptă ținând cont de faptul că mișcările, partidele sau liderii populiști își legitimează poziția în numele celor mulți. Se comportă astfel precum adevărați *tribuni plebis* care rezistă în fața *establishment*-ului (național sau supranațional) denunțând nedreptăți și restaurând sceptrul legitim al puterii la nivelul comunității organice (legitime, naționale).

ajungea în turul al doilea al alegerilor prezidențiale alături de fostul președinte Ion Iliescu, liderul PDSR.

Pe plan european, Liga Nord (LN) avea în 1994 prima sa experiență la guvernare în coaliția de centru-dreapta alături de partidul lui Silvio Berlusconi (Forza Italia), Alleanza Nazionale și alte câteva partide mici. După doar șase luni, partidul s-a retras de la guvernare deoarece compromisurile făcute în cadrul coaliției nu i-au permis să își îndeplinească promisiunile electorale (Gold 2003; Meret 2010). Începând cu 2001, LN a făcut parte din nou din guvern ca parte a coaliției de centru-dreapta conduse de același Berlusconi. Partidul Libertății din Austria (FPÖ), condus de Jorg Haider, a reușit clasarea pe poziția a doua la alegerile legislative naționale din 1999 cu aproximativ 27% din voturi. A făcut parte din coaliția de guvernare alături de Partidul Popular Austriac (ÖVP), un partid conservator de centru-dreapta, care ieșise pe locul al treilea în aceleași alegeri, cu o jumătate de procent în urma FPÖ. Cancelar a devenit liderul ÖVP, Wolfgang Schäussel, deoarece Austria primise deja multiple critici pe plan internațional pentru includerea unui partid extremist în guvern; UE a impus sancțiuni împotriva țării și a criticat-o pentru legitimarea extremismului (Wodak & Pelinka 2002). În urma compromisului de a nu avea propriul lider drept cancelar, FPÖ a primit portofoliul de la Finanțe, unul dintre cele mai importante ministere. În Franța, liderul Frontului Național (FN), Jean-Marie Le Pen, se situa pe locul al doilea la alegerile prezidențiale din 2002 și intra în turul al doilea împotriva lui Jacques Chirac care candida pentru realegere. La începutul anilor 2000 un alt partid ce dobânda o poziție importantă în sistemul politic național era Partidul Popular Danez (DF). Fondat în 1995¹⁴, DF a ocupat poziția a treia la alegerile din 2001 cu 12% din voturi și a susținut guvernul liberal-conservator format în acel an până în 2012. Susținerea sa electorală a fost semnificativă de-a lungul ultimului deceniu și a obținut peste 13% la alegerile din 2005, aproape 14% la cele din 2007, puțin peste 12% la cele din 2011, iar la cele organizate în 2015 a primit voturile a peste 21% din alegătorii danezi.¹⁵

În afara acestor actori politici cu experiență în politica națională, ultimul deceniu a marcat apariția mai multor partide extremiste pe scena politică. Unele dintre acestea au fost create pe fundații deja existente. De exemplu, Interesul Flamand (VB) în Belgia a fost format în 2004 pe ruinele Vlaams Blok, partid care a fost forțat să se dizolve în urma unei hotărâri a Curții Supreme belgiene ce îl sancționa pentru discriminare. Dispariția partidului venea pe fundalul unei susțineri electorale în continuă creștere din 1991 (sub 7%) până în 2003 (aproape 12%). În urma deciziei Curții, conducerea partidului a decis dizolvarea și reînființarea sa cu o nouă denumire, având elemente evidente de continuitate la nivelul elitelor și discursului (Erk 2005) deși unele afirmații din programul politic au fost nuanțate puțin. Un alt exemplu de partid din această categorie este Partidul Național Democrat din Germania (NPD) care a fost fondat în 1964 ca succesori al Partidului Imperiului German (Deutsche Reichspartei, DRP) după ce acesta din urmă s-a dizolvat ca urmare a susținerii populare scăzute de care beneficia în Germania Federală (Mudde 2000). Descriș adesea drept organizație neonazistă, NPD nu a câștigat niciodată locuri în parlamentul federal, dar a reușit de câteva ori să obțină locuri în parlamentele de la nivelul landurilor. Au existat două încercări de scoatere în afara legii a partidului în 2003 și 2012, ambele eșuate. În 2003, NPD a fost acuzat de promovarea unui discurs și unor politici anticonstituționale, însă Curtea Constituțională nu s-a pronunțat referitor la aceste aspecte deoarece cazul a fost respins din cauza unor vicii de procedură (Deutsche Welle 2013). În 2012, toți miniștrii de interne ai celor 16 landuri germane au

¹⁴ Istoria partidului este mult mai lungă. DF se naște ca o sciziune a Partidului Progresului coagulată în jurul Piei Kjærsgaard. Partidul Progresului este unul din precursorii mișcărilor anti-impozite din anii 1970 din Peninsula Scandinavă. Pozițiile liberale din anii '70 sunt gradual abandonate în favoarea apărării privilegiilor statului social, circumscrise însă la nivelul cetățenilor danezi. Această poziție avea să justifice contribuția DF la redactarea unei noi legi a imigrației, considerate drept una dintre cele mai stricte în Europa (Dumbravă 2014).

¹⁵ Toate rezultatele alegerilor prezentate în acest capitol sunt preluate de pe site-ul www.parties-and-elections.eu/, accesat ultima dată la 22 iulie 2015.

solicitat scoaterea NPD în afara legii, însă înainte de pronunțarea Curții Constituționale cancelarul Angela Merkel a afirmat în 2013, cu șase luni înaintea alegerilor naționale, că nu va merge în această direcție (Eddy 2013).

Fără a beneficia de precursori organizaționali, alte partide extremiste sau eurosceptice au fost create ca urmare a protestelor și nemulțumirilor publice împotriva sistemului politic, politicienilor și politicilor publice existente. De exemplu, în Spania, Podemos a luat ființă imediat după încheierea mișcării antiausteritate ce dorea o schimbare radicală a clasei politice spaniole, aceasta din urmă fiind acuzată că nu reprezintă interesele cetățenilor. Pe fondul unei rate ridicate a șomajului (aproximativ 25%), problemelor de corupție din țară și a ratei ridicate de nemulțumiri a spaniolilor, protestele inițiate în 2011 aveau să atragă un număr ridicat de participanți în zeci de orașe. Organizarea problematică și eterogenitatea protestatarilor au făcut dificilă creionarea unui mesaj coerent. Pentru a remedia această deficiență, Podemos a fost fondat în 2014 – chiar înaintea alegerilor europene – și a obținut rezultate importante în cele două tipuri de alegeri la care a participat până în prezent, cele europene și regionale. Promovând o politică de stânga, elementele ideologice definitorii sunt accentul pus pe democrația directă (deloc surprinzătoare dată fiind originea partidului), populism de stânga cu accentul pe eliminarea corupției și o critică accentuată a elitelor politice și economice, precum și euroscepticism manifestat în principal prin intenția de a părăsi zona euro.

Actualul capitol își propune să analizeze în detaliu partidele eurosceptice și/sau extremiste care au obținut mandate în PE după alegerile europene din 2014 și să prezinte caracteristicile lor discursive. Următoarea secțiune oferă o imagine de ansamblu a acestor actori politici cu accent pe performanțele electorale și liniile ideologice urmate. Cea de-a treia secțiune include patru studii de caz selectate pentru a oferi o imagine de profunzime a actorilor politici cu discursuri eurosceptice și extremiste. Pentru comparabilitate studiile de caz au aceeași structură: originea și conducerea, poziția în sistemul politic și punctele de reper ideologic. Ultima secțiune a capitolului prezintă discursul eurosceptic și extremist al actorilor politici românești (partide parlamentare, partide extraparlamentare, organizații politice) din perioada 2012-2015.

2.2. Partidele eurosceptice și/sau extremiste din PE și discursul lor

Tabelul 1 include lista partidelor care au obținut locuri în PE în urma alegerilor organizate în mai 2014; partidele formate după aceste alegeri sunt excluse și nu facem referire la ele în cadrul acestei analize. Prima coloană prezintă denumirea partidului sau formațiunii politice – în română și denumirea originală – care a candidat în alegerile europene, cea de-a doua coloană menționează statul membru al UE din care provine partidul, iar ultima coloană ilustrează numărul de locuri obținute în PE. Ordinea prezentării în tabel este alfabetică, în funcție de statele membre din care provin partidele. Conform acestor rezultate, jumătate dintre statele membre ale UE au trimis în PE partide extremiste sau eurosceptice. Marea majoritate a acestor partide provin din vechile state membre, doar Polonia și Ungaria din rândul noilor state membre se regăsesc pe această listă. Discrepanța dintre Vest și Est în privința unor astfel de partide a sporit la alegerile din 2014 și a fost rezultatul creșterii numărului partidelor din vechile state membre cu locuri în PE și a scăderii celor din noile state membre (de exemplu, în legislaturile precedente au existat partide din Bulgaria, România sau Slovacia).

Tabelul 1: Lista partidelor eurosceptice și/sau extremiste care au câștigat mandate la alegerile europene din 2014

Partidul politic (denumirea originală)	Țara de origine	Număr de locuri în PE
Partidul Libertății (Freiheitliche Partei Österreichs)	Austria	4
Interesul Flamand (Vlaams Belang)	Belgia	1
Partidul Popular Danez (Dansk Folkeparti)	Danemarca	4
Partidul Finlandezilor (Perussuomalaiset)	Finlanda	2
Frontul Național (Front National)	Franța	24
Alternativa pentru Germania (Alternative für Deutschland)	Germania	7
Partidul Național Democrat din Germania (Nationaldemokratische Partei Deutschlands)	Germania	1
Coaliția Stângii Radicale (Synaspismós Rizospastikís Aristerás)	Grecia	6
Asociația Populară – Zorii Aurii (Laikós Síndesmos – Chrysí Avgí)	Grecia	3
Liga Nord (Lega Nord)	Italia	5
Partidul pentru Independența Regatului Unit (United Kingdom Independence Party)	Marea Britanie	24
Partidul Libertății (Partij voor de Vrijheid)	Olanda	4
Congresul Noii Drepte (Kongres Nowej Prawicy)	Polonia	4
Putem (Podemos)	Spania	5
Democrații Suedezi (Sverigedemokraterna)	Suedia	2
Mișcarea pentru o Ungarie mai bună (Jobbik Magyarországért Mozgalom)	Ungaria	3

Este de remarcat în acest tabel faptul că Germania și Grecia au câte două partide, dar dincolo de această asemănare între cele două țări sunt mari deosebiri la nivelul reprezentării în PE. În Germania, din cele 96 de locuri în PE, cele două partide din listă – Alternativa pentru Germania (AfD) și NDP – au obținut doar 8 (7, respectiv 1) și s-au clasat pe pozițiile 5 și 11 în competiția electorală. În schimb, în Grecia, 9 din cele 21 de locuri în PE au revenit celor două partide menționate: Coaliția Stângii Radicale (Syriza) a câștigat alegerile cu 6 locuri, iar Asociația Populară – Zorii Aurii a ieșit pe locul al treilea cu 3 mandate. Fondat în 2004, Syriza are un discurs extrem de stânga care combină un rol puternic al statului în economie (ce coincide cu o critică acidă a capitalismului), democrația de tip socialist, abordarea populistă de stânga și un euroscepticism moderat. Acesta din urmă se referă la regândirea relației dintre UE și Grecia, recentul referendum organizat în iulie 2015 fiind ilustrativ pentru nucleul ideatic al acestui partid. Zorii Aurii (vezi detalii în următoarea secțiune) este un partid de extremă dreapta a cărui ideologie gravitează în jurul ultranaționalismului, fascismului și nazismului, precum și al opoziției puternice față de UE și participării Greciei în UE și zona euro. Succesul celor două partide în Grecia nu este surprinzător prin prisma relației tensionate dintre această țară și UE.

Patru dintre aceste partide au câștigat alegerile europene organizate în țara lor. În afară de Syriza al cărui caz l-am prezentat succint anterior, FN a câștigat alegerile din Franța, DF pe cele din Danemarca, iar UKIP pe cele din Marea Britanie. Dacă în cazul Greciei și al Marii Britanii acest lucru nu este surprinzător în urma criticilor vehemente aduse UE de ambele țări în ultima perioadă, succesul din Danemarca și Franța nu a fost unul previzibil. Un număr egal de partide a ocupat a treia poziție în alegerile europene: FPÖ în Austria, Zorii Aurii în Grecia, Partidul Finlandezilor (PS) și Partidul Libertății (PVV) în Olanda. Patru alte partide au terminat competiția electorală pe poziția a cincea sau mai jos: VB în Belgia, AfD și NPD în Germania și Democrații Suedezi (SD). Un singur partid a ieșit pe locul 2 în alegerile europene

– Jobbik în Ungaria – iar trei partide au terminat pe poziția a patra: Lega Nord în Italia, Congresul Noii Drepte (KNP) în Polonia și Podemos în Spania. Ultimele două partide sunt nou-create: KNP în martie 2011, iar Podemos cu câteva luni înainte de alegerile europene din 2014.

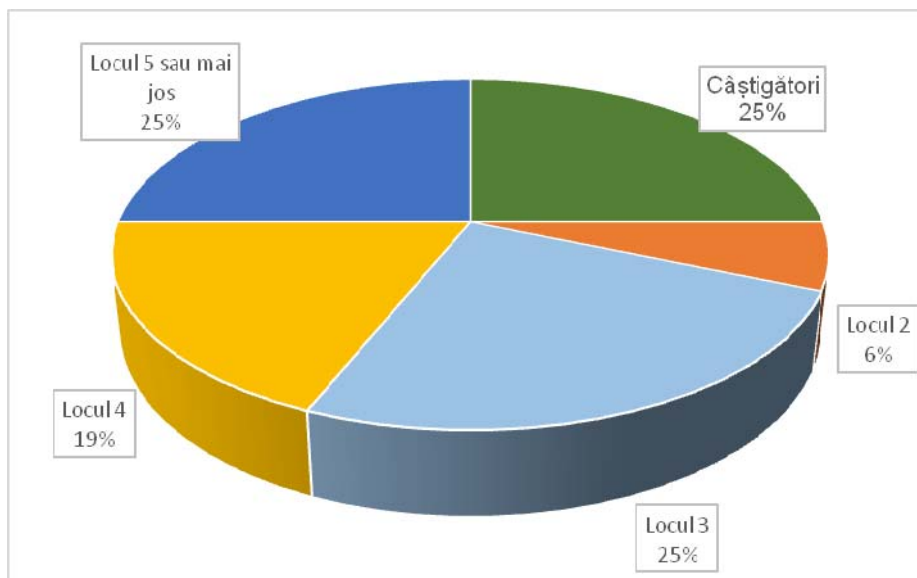
Pe baza datelor menționate în tabelul de mai sus, partidele extremiste cu un discurs eurosceptic din Parlamentul European post-2014 controlează un număr important de mandate. Eterogenitatea discursurilor, dar și aspectele strategice – precum reticența exprimată de liderii FN sau PVV în a colabora cu reprezentanții radicali din Jobbik sau coagularea în jurul UKIP-ul a grupului Europa pentru Libertate și Democrație Directă – au împiedicat până în iunie 2015 crearea unui grup parlamentar distinct, precum anunțase în preajma alegerilor din mai 2014 nucleul dur format din FN, PVV, FPÖ, VB și LN. Un an după alegerile europarlamentare, pe 14 iunie 2015, grupul parlamentar al dreptei extreme, simbolic numit Europa Națiunilor și a Libertății avea să fie înregistrat (De La Baume & Vinocur 2015; Rettman 2015). Grupul reunește 36 de deputați din șapte state membre. Președinția acestuia este asigurată de Marine Le Pen (FN) și Marcel de Graaff (PVV). 19 din cei 36 de deputați provin din rândurile FN, cinci sunt reprezentanții italieni, patru sunt deputații din partea PVV și din FPÖ, doi polonezi din partea Congresului Noii Drepte, un reprezentant belgian și un independent (provenind de pe listele UKIP).¹⁶

În declarațiile oficiale, viziunea critică față de proiectul european este implicită. Liderul FN, Marine Le Pen pune accentul pe dimensiunea națională a diferitelor delegații: „Suntem aici pentru popoarele noastre, pentru libertățile lor” în timp ce Geert Wilders, liderul PVV, insistă pe dimensiunea contraatacului: „suntem la începutul eliberării noastre” (Mudde 2015). Cum se explică însă interesul acestor reprezentanți, care neagă legitimitatea deciziilor luate la nivel european, în formarea unui grup parlamentar european? O explicație posibilă este aceea a avantajelor practice legate de activitățile și situația juridică ale grupurilor din PE (art. 33, Regulamentul de funcționare al PE): grupurile politice dispun de un secretariat de facilități administrative – de exemplu recrutarea de resurse umane auxiliare – și de creditele prevăzute în bugetul PE, dar și de avantaje în legătură cu timpul de dezbateră. Se estimează astfel că în următorii patru ani, grupul va avea acces la un buget de aproximativ 17,5 milioane de €, sumă importantă pentru investițiile în campaniile de publicitate axate pe activitatea grupului și pentru a compensa resursele limitate de care dispun reprezentanții acestora la nivel național. Nu în ultimul rând, resursele financiare publice pot eventual demonta acuzele dependenței de donațiile puse la dispoziție de Rusia lui Putin (Mudde 2015).

Distribuția procentuală a acestor poziționări – relativ la numărul de partide din tabelul 1 – este reprezentată în Graficul 1. O observație importantă este aceea că doar un sfert dintre partidele eurosceptice și/sau extremiste care au obținut locuri în PE au făcut acest lucru de pe poziția a cincea sau mai jos. Acest lucru indică faptul că trei sferturi dintre aceste partide ocupă poziții foarte bune în competițiile electorale. Acest lucru este remarcabil mai ales din perspectiva faptului că multe dintre statele membre analizate aici au sisteme de partide stabile, cu partide instituționalizate, ce beneficiază de susținere populară semnificativă. Dovadă a acestor performanțe foarte bune, un sfert dintre partidele eurosceptice și/sau extremiste au câștigat alegerile europene organizate în 2014 în țările lor, iar alt sfert a terminat pe poziția a treia.

¹⁶ Lista completă este disponibilă pe site-ul PE: <http://www.europarl.europa.eu/meps/en/search.html?politicalGroup=4907>, ultimul acces: 5 august 2015.

Graficul 1: Distribuția partidelor eurosceptice și/sau extremiste în funcție de rezultatele în alegeri

După această prezentare generală dorim să ne axăm pe caracteristicile discursive ale acestor partide. În acest sens am selectat câteva dimensiuni comune ale abordărilor extremiste (pentru detalii și aspecte teoretice, vezi capitolul 1) la care am adăugat caracterul eurosceptic. Analiza va reliefa măsura în care aceste partide utilizează în discursul lor elemente antisistem, antiimigrație, naționalism, euroscepticism și ancorate în populism.

Elementele de discurs

Similaritățile și diferențele discursive ale partidelor prezentate în Tabelul 1 merită investigație atentă datorită eterogenității ideologice a acestor formațiuni politice. Diferențele sunt cu atât mai relevante cu cât lista din tabel include partide eurosceptice și/sau extremiste poziționate atât la stânga, cât și la dreapta spectrului politic. Syriza și Podemos sunt partidele reprezentative pentru stânga extremă, populistă și eurosceptică, propunând o altfel de abordare a problemelor decât celelalte 14 partide. În același timp, există nuanțări evidente și între partidele de dreapta, existând diferențe fundamentale între formațiunile ultranaționaliste cu discurs nazist (de exemplu, NDP, Zorii Aurii sau Jobbik) și partidele populiste de dreapta cu abordare eurosceptică (de exemplu, UKIP).

Una dintre trăsăturile definitorii a mai multor partide incluse în analiza din acest capitol este discursul antisistem (anti-establishment). De exemplu, FPÖ și-a câștigat notorietatea în anii '80 și '90 cu un discurs ce critica sistemul și oferea o alternativă la cele două partide majore din sistemul politic austriac (social-democrații și conservatorii) (Fallend 2004). În mod similar, FN a devenit cunoscut în Franța prin prisma mesajului său antisistem (Mair 1997) în care critica elitele politice și partidele care guvernau Franța alternativ. UKIP are un apel similar și contestă modelele oferite de către laburiști și conservatori în Marea Britanie. Atitudinea antisistem a partidelor de extremă dreaptă precum NPD, Zorii Aurii sau Jobbik implică o critică a democrației în general, fiind preferate modele alternative de guvernare.

Multe dintre partidele cu atitudini antiimigrație echivalează conceptul de migrație cu cel de islamizare. Astfel, partide precum FPÖ, VB sau PVV consideră pericolul islamizării Europei drept una dintre prioritățile societăților occidentale actuale. Alte partide creionează o imagine mai amplă a fenomenului: de exemplu, DF promovează ideea conform căreia multiculturalismul nu este benefic Danemarcei. În afara respingerii Islamului, partidul se

opune valului de migrație non-vestic și accentuează asimilarea culturală a imigranților (Rydgren 2008). Utilizând un alt registru discursiv, PS din Finlanda militează pentru controlul și reglementarea migrației. Printre măsurile propuse de partid se numără reducerea cotelor pentru refugiați, neutilizarea banilor publici pentru promovarea multiculturalismului, dispersarea geografică a imigranților care beneficiază de protecție socială sau deportarea imigranților care se fac vinovați de infracțiuni severe sau repetate. În același timp, partidul susține acceptarea de imigranți în domeniile în care nu există forță de muncă sau a celor care muncesc și plătesc taxe către statul finlandez (Arter 2013; Westinen 2014). SD în Suedia critică politicile de integrare a imigranților prin evidențierea eșecurilor repetate; viziunile sale politice converg destul de mult cu cele ale DF în Danemarca. Propune, în schimb, limitarea migrației și eliminarea banilor publici pentru favorizarea migrației, iar aceasta din urmă să fie caracterizată de asimilare culturală (Dahlström & Esaiasson 2011; Brochmann & Hagelund 2012).

Naționalismul este și el un element ideologic de bază care ia forme similare în discursul partidelor analizate aici. FPÖ evidențiază necesitatea defnirii unei puternice identități naționale care să includă caracterul său pangermanic și valorile tradiționale austriece (Ignazi 2003). VB are ca scop principal crearea unei republici independente flamande, invocând existența unor diferențe culturale și economice fundamentale între flamanzi și valoni (Pauwels 2011). În mod similar, LN militează pentru separatism regional în care Padania să beneficieze de autonomie politică și economică. DF își cristalizează discursul naționalist pe ideea că Danemarca aparține danezilor și imixtiuni externe nu sunt dezirabile. În conformitate cu aceste principii, omogenitatea culturală reprezintă calea de urmat pentru dezvoltarea națiunii și statului danez (Ellinas 2010). PS accentuează și el ideea identității naționale a finlandezilor și face din aceasta nucleul programului său ideologic; însă nu face acest lucru cu ajutorul unor elemente xenofobe (Arter 2013) precum fac FPÖ, DF, FN, NDP sau PVV. NPD, Zorii Aurii și Jobbik au o abordare de tip neonazist în care elementele ce nu aparțin poporului german, grec sau ungar trebuie înlăturate.

În ceea ce privește dimensiunea eurosceptică, studii precedente (Vasilopolou 2011) identifică un nucleu dur format din FN, UKIP și VB. În acest caz, respingerea proiectului european este prevalentă. Sloganul UKIP – „Ne vrem țara înapoi!” – este semnificativ pentru poziția acestor partide față de diminuarea suveranității naționale în favoarea UE. Pe o poziție intermediară se afla DF, LN sau FPÖ: pentru aceștia cooperarea la nivel european poate avea o dimensiune pozitivă atunci este utilă intereselor naționale, de exemplu în domeniul comercial sau în impunerea unor bariere rigide în fața fluxurilor de migrație. Aceste subgrupuri nu sunt ermetice: de-a lungul timpului partidele migrează de pe o poziție pe alta. De exemplu, LN este caracterizată în ultimii ani de un discurs din ce în ce mai radical (Vasilopolou 2011; De Sio et al. 2014).

Euroscepticismul FPÖ este unul puternic, dezvoltat încă din anii '90 când partidul a fost împotriva aderării țării la Uniunea Economică și Monetară, dar și a extinderii UE către Est. Prin prisma atitudinii sale antiislamice din ultima perioadă, el se opune și aderării Turciei la UE. Există unele partide al căror euroscepticism este moderat, unul dintre acestea fiind VB. Conform programului său politic, atitudinea critică față de UE este motivată de birocracia excesivă și încălcarea principiului suveranității naționale (Vasilopolou 2009). În programul său politic, DF respinge UE ca uniune politică, însă acceptă cooperarea între statele UE și consideră că doar anumite politici ar trebui abordate pe plan european. S-a opus introducerii monedei unice, extinderii Spațiului Schengen sau unei constituții a UE (Meret 2010). LN se aliniază acestor critici la care adaugă unele critici legate de extinderea către Est și contestarea necesității unor tratate (de exemplu, cel de la Nisa) și a unei constituții europene. Împărtășind poziția critică față de uniunea politică, PS respinge elementele federale ale UE (care amenință suveranitatea națională), dezavuează ajutoarele economice oferite statelor cu probleme și agreează ieșirea țării din zona euro (Arter 2013). În mod similar, SD promovează ideea unei

alte modalități de cooperare europeană care nu are aceste deficiențe: un proiect bazat pe statele-națiune mai mult decât pe elemente neoliberale și multiculturală; rezultatul obținut ar fi promovarea unui stat social democrat după modelul nordic (Ketola & Nordensvärd 2013). Pe un alt registru discursiv FN și UKIP oferă o critică acută a tehnocraților de la Bruxelles și Strasbourg, insistând pentru păstrarea monedelor naționale și controlul propriilor granițe. NPD oferă una dintre cele mai acute critici ale UE pe care o consideră doar o reorganizare financiară a Europei în conformitate cu stilul Uniunii Sovietice (Norris 2005). Cu un discurs la fel de dur la adresa UE, Zorii Aurii este împotriva participării Greciei în Uniune și în zona euro (Ellinas 2013). În campania legată de referendumul grec din 2015, opțiunea Grexit era susținută desigur nu numai de Partidul Comunist Grec, ci și de Zorii Aurii. În conformitate cu ideea sa de populism național (Vossen 2011), PVV consideră că Olanda nu ar trebui să facă parte din UE, solicită revenirea la moneda națională sau dizolvarea PE.

La o privire de ansamblu a Tabelului 2, AfD este unul dintre partidele care ies în evidență. Partidul are un discurs eurosceptic moderat în care încurajează statele membre ale UE din sudul Europei să părăsească zona euro (deoarece aduc probleme foarte mari) și critică planurile pentru o uniune bancară europeană. Partidul încearcă să se diferențieze de orice elemente de extremă dreapta și discursul său antiimigraționist este deseori întâlnit în politica locală (Lemaitre 2014). Unitatea partidului este problematică și din acest motiv este dificilă identificarea unor trăsături definitorii. De exemplu, deși liderii partidului doresc distanțarea de elemente populiste, uneori acestea nu pot fi controlate mai ales când grupuri sau organizații de această natură se apropie (formal sau informal) de AfD. Cele două partide populiste de stânga – Syriza și Podemos – apar și ele ca excepții de la linia generală observată pentru celelalte formațiuni politice din tabel. Fără elemente de discurs care să abordeze probleme legate de migrație sau naționalism, cele două partide au o formă moderată de euroscepticism, caracterizată de o regândire a relațiilor dintre Grecia și UE (Syriza) sau de o redefinire a suveranității și regândirea Tratatului de la Lisabona (Podemos).

Tabelul 2: Caracteristicile discursive ale partidelor eurosceptice și/sau extremiste din PE

Partid politic	Elemente de discurs				
	Antisistem	Antiimigrație	Naționalism	Euroscepticism	Populism
FPÖ (Austria)	Puternic	Puternic (anti-Islam)	Puternic (xenofob)	Puternic	De dreapta
VB (Belgia)	Redus	Puternic (anti-Islam)	Puternic (separatism regional)	Moderat	-
DF (Danemarca)	Redus	Puternic (anti-non-vestic)	Puternic (xenofob)	Puternic	De dreapta
PS (Finlanda)	Redus	Puternic (control și reglementare)	Puternic (identitate națională)	Puternic	De dreapta
FN (Franța)	Puternic	Puternic (antiglobalizare)	Puternic (xenofob)	Puternic	De dreapta
AfD (Germania)	Redus	Moderat (cote pentru imigranți)	-	Moderat	-
NDP (Germania)	Puternic	Puternic (neonazism)	Puternic (rasist, xenofob)	Puternic	-
Syriza (Grecia)	Redus	-	-	Moderat	De stânga
Zorii Aurii (Grecia)	Puternic	Puternic (neonazism)	Puternic (rasist, xenofob)	Puternic	-
LN (Italia)	Puternic	Puternic (anti-non-vestic, anti-Islam)	Puternic (separatism regional)	Puternic	De dreapta
UKIP (Marea Britanie)	Puternic	Puternic (anti-non-vestic, anti-Islam)	Puternic (xenofob)	Puternic	De dreapta
PVV (Olanda)	Puternic	Puternic (anti-Islam)	Puternic (xenofob)	Puternic	De dreapta
Podemos (Spania)	Redus	-	-	Moderat	De stânga
SD (Suedia)	Redus	Puternic (asimilare culturală)	Puternic (identitate națională)	Puternic	De dreapta
Jobbik (Ungaria)	Puternic	Puternic (neonazism)	Puternic (iredentism)	Puternic	-

Dincolo de localizarea lor pe continuum-ul stânga/dreapta, extremele populiste sunt identificabile prin stilul retoric, limbajul direct și simplu, structura argumentativă maniheistă. Din punctul de vedere al conținutului, cele două poziții extremiste împărtășesc critica deficitului democratic al UE, asociat în ambele cazuri cu un discurs antielitist și antitehocratic. Dacă metafora „Uniunea Sovietică Europeană” se regăsește adesea în repertoriul de dreapta (Der Spiegel 2014), repertoriul de stânga privilegiază imaginea elitelor ultraliberale care reprezintă interesele economiei globale în dauna *demos-ului* european și combat modelul economic keynesian. Dacă populismul de dreapta critică proiectul european, cu variații de intensitate și de registru de la o campanie la alta, refuzând, de exemplu, în campania din mai 2014 să desemneze un candidat la președinția Comisiei în numele coerenței cu critica modelului federal, pozițiile populismului de stânga nu se opun integrării europene ca principiu, ci cu precădere practicii integrării.

Semnificativ, liderul Syriza, Alexis Tsipras, a fost desemnat candidatul stângii europene la președinția CE, cu un program care sublinia necesitatea „democratizării” instituțiilor europene (www.listatsipras.eu 2014):

UE va fi democratică sau nu va mai exista (...) Pentru noi democrația nu e negociabilă. (...) O Europă în serviciul cetățenilor, mai degrabă decât o Europă sechestrată de teama de șomaj, bătrânețe și sărăcie. O Europă a drepturilor, mai degrabă decât o Europă care penalizează pe cei săraci, privilegiază pe celor bogați și servește interesele băncilor.

Puncte de reper similare se regăsesc și în pozițiile susținute de Podemos: soluția crizei spaniole nu este ieșirea din zona euro, ci mărirea spațiului de manevra a statului în chestiuni economice și investiții sociale (Román 2014). Pe scurt, dictatura „financiară liberală” a UE și politicile de austeritate sunt punctele cheie ale vocii critice a populismului de stânga, în timp ce populismul de dreapta cere o UE în care identitatea națională să își redobândească legitimitatea și capacitatea de decizie. Acest punct este subliniat de Marine Le Pen într-un interviu acordat imediat după alegerile europarlamentare din 2014 (Der Spiegel 2014):

Francezii vor să recâștige controlul asupra țării lor. Vor să hotărască ce direcție vor lua economia lor și politicile de imigrație. Vor ca legile lor să aibă prioritate în fața celor europene. Francezii au înțeles că UE nu poate satisface proiectul utopic pe care l-a vândut. Acesta s-a îndepărtat de semnificativ de practicile democratice.

2.3. Studii de caz comparative

Pentru o mai bună înțelegere a profilului partidelor eurosceptice și/sau extremiste din PE și a discursului pe care îl adoptă, secțiunea de față propune patru studii de caz. Partidele selectate pentru analiză detaliată fac parte din două categorii: 1) câștigătorii alegerilor din două state membre importante ale UE (FN în Franța și UKIP în Marea Britanie) și 2) partide cu prezență nouă în PE, venite din zona noilor state membre (Jobbik în Ungaria) sau a țărilor cu probleme economice (Zorii Aurii în Grecia).

Frontul Național

FN a apărut în 1972, în urma procesului de fuziune prin absorbție și de lărgire a bazei militante a grupului de extremă dreapta Ordre Nouveau (Noua Ordine). Ambiția noii formațiuni era aceea de a grupa toate forțele naționaliste sub o singură umbrelă politică, în cadrul căreia diversele tendințe ideologice (ultranationalism, reacționarism, neofascism, pétainism, integrism catolic, rasism biologic și cultural) ar fi continuat să coexiste (Chebel d'Appollonia 1988).

De la bun început, figura carismatică dominantă a fost Jean-Marie Le Pen, un om politic cu multiple experiențe, printre care și pe cele de fost combatant în Algeria și Vietnam, fost lider al

studentilor Facultății de Drept Paris-Assas, precum și pe cea de deputat, ales în 1956 pe listele Uniunii Artizanilor și Comercianților, o mișcare reacționară și antifiscalistă condusă de Pierre Poujade (Borne 1977). Orator de mare talent și bun organizator, Le Pen reușește să atragă de partea sa atât politicieni ai drepte conservatoare, nemulțumiți de alunecarea către centru a neogaulliștilor, cât și grupări radicale ale extremei drepte care au văzut în Frontul Național o posibilitate de infiltrare în sistemul politic din cadrul căruia erau excluse (Charlot 1986). Din această ultimă categorie făcea parte și gruparea condusă de François Duprat, numărul 2 în FN în anii '70, având o orientare antisionistă, revizionistă și militaristă. Decesul lui Duprat, în urma unui atentat cu bombă comis în 1979, a alimentat un adevărat cult eroic al acestuia, întreținut în mod abil de Le Pen de-a lungul deceniilor care au urmat (Lebourg 2000).

Anii '70 au fost pentru FN ani de intense căutări politice. Dacă Le Pen reușește să constituie un aparat politic solid și să își ralieze marea majoritate a grupărilor de extremă dreapta, notorietatea publică națională a FN și rezultatele electorale ale acestuia rămân mediocre (Tristan 1987), eșecul fiind confirmat la alegerile europarlamentare din 1979 și la prezidențialele din 1981, pentru care liderul frontist nu reușește să strângă numărul necesar de semnături. Putem așadar vorbi de o perioadă „preelectorală” (1972-1983) și de o perioadă „electorală” (din 1984) a existenței FN, punctul de inflexiune fiind reprezentat de alegerile municipale anticipate de la Dreux (Centru), din 1983, alegeri pe care mișcarea de extremă dreapta le câștigă în turul al doilea, tur în virtutea unei alianțe cu dreapta moderată. Perspectiva unei alianțe la nivel național între FN și dreapta moderată inflamează opinia publică și determină o supraexpunere mediatică fără precedent a liderilor frontiști, în frunte cu Le Pen (Mișcoiu 2005).

Acesta este momentul în care FN dobândește statutul de partid politic de anvergură națională, progres confirmat de cele peste 10% din voturi obținute la alegerile europene din 1984 și, apoi, de scorul asemănător la alegerile parlamentare din 1986, când FN reușește să constituie un grup de 35 de deputați.¹⁷ Ascensiunea FN continuă prin obținerea a 15% la prezidențialele din 1988 și 1995, 12% și 15% la alegerile parlamentare din 1993, respectiv 1997. La acestea din urmă, menținerea sistematică în turul II a candidaților frontiști a favorizat alegerea a numeroși candidați socialiști în dauna celor ai drepte moderate, determinând schimbarea majorității și formarea unui guvern socialist condus de Lionel Jospin. În pofida unei sciziuni de proporții produse în 1999, atunci când o grupare disidentă condusă de fostul vice-președinte Bruno Mégret părăsește partidul și fondează Mișcarea Națională Republicană (MNR), FN rezistă și menține presiunea asupra spectrului politic. Rezultatul cel mai spectaculos l-a constituit însă clasarea lui Jean-Marie Le Pen pe locul al doilea la alegerile prezidențiale din 2002, cu 16,7% din voturi obținute în primul tur, depășindu-l pe premierul socialist în exercițiu Jospin și impunând în mod involuntar constituirea unei coaliții transideologice care a permis re alegerea lui Jacques Chirac.

Profilul electoral al alegătorilor FN este relativ constant: alegătorii sunt de sex masculin, slab sau mediu educați, locuind preponderent în zone marginase în Nord, Est și Sud-Est-ul Franței, de origine franceză sau din familii de imigranți europeni, cu venituri mici sau medii. FN este popular în rândul tinerilor, muncitorilor, meșteșugarilor și micilor comercianți, șomerilor, catolicilor vag practicanți (Perrineau 1997).

Adevărat vârf de lance al Frontului, Jean-Marie Le Pen părea că spune ceea ce ceilalți nu îndrăznesc să afirme, punând punctul pe „i”. Vinovate de situația Franței se fac trei fenomene pe care Frontul urmează să le eradicizeze: imigrația, insecuritatea și șomajul (Meyer 1997). Consensului elitist al *establishmentului*, FN îi opune o politică de autodeterminare a Franței care trebuie să își regăsească suveranitatea națională subjucată de „euromondialism”. Conform programului său din 2001, FN este „de dreapta, din punct de vedere economic, de stânga, din

¹⁷ Pentru alegerile din 1986, Guvernul socialist condus de Laurent Fabius a schimbat legea electorală, înlocuind sistemul majoritar cu două tururi cu un sistem proporțional. Ulterior, Guvernul Chirac revine la vechea formulă de alegere a deputaților, ceea ce face ca FN să fi avut un singur grup parlamentar în scurta legislatură 1986-1988.

punct de vedere social și de centru, din punct de vedere național”, această formulă reflectând dimensiunea cameleonică și adaptativă a discursului frontist. Uniunea Europeană este, în mod evident, unul din inamicii naturali ai Frontului. Preferința europeană nu se manifestă decât atunci când liderii frontiști impun un discurs al războiului civilizației creștin-europene împotriva unei lumi islamo-afro-orientale (Wievorka 1992). Deși prin caracterul lor proporțional alegerile europene au oferit FN pentru multă vreme singura ocazie de a avea candidați care să fie aleși, Europa este atacată în discursul frontist. FN a colaborat în mai multe rânduri cu partidele de extremă dreapta în sensul formării unor grupuri comune în PE (1984, 1989, 2007 și 2015), încercând să constituie o platformă radical antieuropeană, autonomă față de cele eurosceptice moderate (Sabou & Mișcoiu 2014).

Între 2004 și 2010, FN s-a confruntat cu o perioadă de declin, explicabil prin erodarea imaginii unui Jean-Marie Le Pen care nu a știut să valorifice momentul favorabil din 2002 și prin concurența pe care a exercitat-o liderul dreptei neogaulliste, Nicolas Sarkozy, al cărui discurs a acoperit în bună măsură, discursul frontist, în special în materie de identitate națională și de securitate. FN coboară la 11% la prezidențialele din 2007 și apoi la sub 5% la municipalele din 2008 în condițiile în care problemele financiare ale partidului devin presante. Popularitatea scăzândă a lui Sarkozy (ales Președinte al Franței în 2007) și perspectiva unei reînnoiri a partidului prin schimbarea generațională îi permit acestuia să revină, treptat, începând cu 2010. Reînnoirea se produce prin înlocuirea lui Jean-Marie Le Pen cu fiica sa, Marine Le Pen, la conducerea Frontului (ianuarie 2011).

Pregătită din timp, succesiunea s-a dovedit a fi mai complicată decât se prevăzuse inițial, pe fondul stilurilor politice diferite, sensibilității pronunțat sociale a lui Marine Le Pen (diferite de opțiunile burghez-capitaliste ale tatălui său) și voinței politice de a se distanța față de excesele extremiste ale trecutului. Treptat, mai ales începând cu 2012, operațiunea de „de-deabolizare”, ce a constat în moderarea discursului, umanizarea imaginii partidului, îndepărtarea unor grupări radicale sau neo-fasciste, precum și a „talibanilor” fideli exclusiv lui Jean-Marie Le Pen, s-a dovedit fructuoasă din punct de vedere electoral: din 2011, partidul s-a aflat într-o permanentă ascensiune, Marine Le Pen primind 17,9% din voturi la alegerile prezidențiale din 2012, iar partidul câștigând 23 de mandate de europarlamentar în 2014 (cu 25% din voturi, un scor istoric pentru FN). Totuși, după perioada de consolidare a implantării locale și regionale (martie 2014-martie 2015) a „noului” FN, conflictele dintre Președintele-Fondator și succesoarea acestuia s-au acutizat, culminând cu excluderea din partid a lui Jean-Marie Le Pen în iunie 2015, excludere invalidată ulterior de către tribunal. Este dificil de evaluat impactul unei prelungiri a acestui conflict asupra susținerii de care se bucură FN și asupra evoluției sale politice.

UKIP

UKIP este un partid politic format în 1991, inițial sub numele de Liga Antifederalistă (1991-1993), a cărui primă rațiune de constituire a fost opoziția față de semnarea de către Marea Britanie a Tratatului de la Maastricht. Primul lider al partidului a fost universitarul ultraconservator și suveranist Alan Sked, sub conducerea căruia partidul a urmat o singură linie ideologică – euroscepticismul – și a cunoscut exclusiv rezultate mediocre (Daniel 2005). După îndepărtarea acestuia de la conducere, în 1997, partidul începe să se deschidă progresiv către tematici sociale, economice și culturale mai largi, reușind treptat să se impună ca un partid mic, dar cu o anvergură ce tinde să devină una națională. Noul lider, Michael Holmes, conduce partidul către primele rezultate semnificative: 7% și trei mandate la alegerile europarlamentare din 1999. Acesta intră însă rapid în conflict cu colegii săi, în special cu cel mai carismatic și abil dintre aceștia, Nigel Farage, care îl înlocuiesc de la șefia partidului cu europarlamentarul Jeffrey Titford.

În pofida eforturilor de organizare și consolidare politică, schimbarea către dreapta al Partidului Conservator sub conducerea lui William Hague diminuează sensibil baza electorală a UKIP, care nu obține decât 1,5% la alegerile parlamentare din 2001 (Bale 2011). În consecință, Titford a fost înlocuit de la conducerea partidului cu fostul deputat conservator Roger Knapman, care ar fi trebuit să confere formațiunii notabilitate și legitimitate. În același timp, adeziunea la UKIP a omului de televiziune Robert Kilroy-Silk aduce un plus considerabil de notorietate publică, fapt reflectat la alegerile europarlamentare din 2004, când partidul obține 16% și 12 mandate. Alegerile europene vor fi, de altfel, alegerile în care UKIP obține întotdeauna rezultate foarte bune, reușind să constituie în jurul său, de-a lungul timpului, diferite grupuri ale dreptei naționaliste și eurosceptice reprezentate în PE (2004, 2009, 2014). UKIP a fost preocupat mai ales de consolidarea identității acestor grupuri, delimitându-se de cele ale extremei drepte și în special de cele coordonate de FN în Franța (Harmsen & Spiering 2005).

Succesul din 2004 l-a împins pe Kilroy-Silk să forțeze preluarea partidului, pretenție care s-a lovit de opoziția majorității membrilor Comitetului Național Executiv al UKIP controlată de omniprezentul Nigel Farage. Ca urmare a acestui eșec, Kilroy-Silk demisionează din partid în ianuarie 2005, alături de un număr însemnat de membri și donatori, iar alegerile parlamentare din mai 2005 se soldează cu un dezastru electoral pentru UKIP, care coboară la 2,2%. UKIP suferă și din cauza întăririi în acea perioadă a Partidului Național Britanic (BNP), care era deopotrivă antieuropean și suveranist, fiind însă mult mai radical și virulent (Trilling 2012).

În 2006, Nigel Farage decide să candideze la șefia partidului pe care deja îl controla și să impună o linie de politică generală cu o adresabilitate publică mai largă (Paterson 2015). UKIP se poziționează la dreapta Partidului Conservator, fiind nu doar eurosceptic, ci și antifiscalist, antiimigraționist și favorabil restaurării pedepsei cu moartea (Ford & Goodwin 2014). Popularitatea partidului crește din nou, UKIP obținând 16,5% și 13 mandate la alegerile europarlamentare din 2009. Cu toate acestea, intuind ceea ce avea să se întâmple, Farage decide să se retragă temporar, lăsându-l la conducere pe Lordul Pearson, o figură mai puțin populară în rîndul electoratului UKIP. Într-adevăr, la alegerile parlamentare din 2010, la care sistemul electoral este nu proporțional, precum la cele europene, ci majoritar într-un tur, formațiunea eurosceptică nu a convins decât puțin sub un milion de alegători, necâștigând în nicio circumscripție.

Această situație se datorează și discrepanței dintre tipul de mesaj politic și profilul alegătorilor UKIP. Aceștia tind să fie din rândurile populației albe, a anagajaților cu studii medii sau, mai ales, inferioare, având preocupări sociale protecționiste mai degrabă decât antifiscaliste. Revenit în fruntea partidului, Nigel Farage se concentrează pentru atragerea acestui tip de electorat, privilegiind totodată nu doar noile medii de informare în masă și rețele de socializare, ci și metodele directe ceva mai clasice. Astfel că UKIP încearcă să ocupe nu doar o zonă politică mai degrabă clasică, la „dreapta dreptei”, constituită din micii antreprenori și fermieri, ci și un spectru electoral mai amplu, transideologic, sensibil la tematicile protecționismului social, format din categorii care doresc menținerea sistemului național de sănătate, care se opun Parteneriatului Transatlantic pentru Comerț și Investiții (TTIP) și care consideră că imigrația este periculoasă nu doar din cauza efectelor sale asupra identității culturale britanice, ci și fiindcă afectează modelul social specific insulei (Mellon & Evans 2015).

Pariul lui Farage este unul câștigător: la municipalele din 2013, UKIP obține 23% în localitățile unde candidează și se implantează teritorial în mod consistent, în vreme ce la alegerile europarlamentare din 2014 se clasează pe primul loc, cu 27,5% din voturi, dublându-și practic numărul de deputați europeni. Deși obține mai mult de 13% din voturi la alegerile parlamentare din 2015 (de șase ori mai mult decât în 2010), UKIP nu câștigă decât un singur mandat în Camera Comunelor, în vreme ce Farage însuși nu reușește să își adjudece circumscripția South Thanet. Cu toate acestea, UKIP se află, în 2015, la apogeul influenței sale politice de până acum, iar Nigel Farage, deși contestat din interior, rămâne unicul lider eurosceptic capabil să

mobilizeze opinia publică la nivel național. În perspectivă, UKIP reprezintă o amenințare serioasă pentru Partidul Conservator (Mellon & Evans 2015), dar și pentru *establishmentul* politic al UE, supusă din partea partidelor coordonate de UKIP la presiuni centrifuge din ce în ce mai puternice.

Jobbik

Jobbik este un partid recent, cu origini extraparlamentare și o structură teritorială amplă. Originile sale pot fi identificate în structura asociației studenților creștini conservatori creată în 1999 Jobbik (*Jobbaldali Ifjúsági Közösség* – Asociația tinerilor de dreapta).¹⁸ Din punct de vedere numeric, în 2002, asociația număra peste 1.500 de studenți (Pirro 2015a). Dincolo de valorile creștine asumate, membrii asociației împărtășeau o poziție anticomunistă radicală, dimensiune care a permis, inițial, o colaborare cu partidul Fidesz (Pirro 2015a). În 2003, Jobbik avea să se înscrie ca partid sub conducerea lui Dávid Kovács, iar peste trei ani Gábor Vona devine președintele partidului. La 12 ani de la nașterea partidului, Jobbik se distinge prin succes în strategia de mobilizare prin internet, cu precădere pe rețele precum Facebook¹⁹, dar și printr-un portofoliu mass-media tradițional precum platforma de știri online *Alfahír.hu*, canalul de televiziune online *NITV*, revista trimestrială *Magyar Hűperión* și *Barikád*, organul central de comunicare (*hungarianfreepress.com* 2015). Din punct de vedere organizațional, structura Jobbik rămâne relativ simplă; numărul de membri Jobbik crește de la 3.000 în 2009, la 11.000 în 2010, 12.430 în 2012 și 12.000 în perioada 2013-2014 (Enyedi 2014). Raportat la celelalte partide, membrii Jobbik reprezintă aproximativ 31% din numărul de membri declarați de Fidesz și 38% din membrii MSZP. Acest aparent dezechilibru este compensat de rețeaua de simpatizanți, de legătura intimă cu o sub-cultură care gravitează în jurul partidului prin grupurile rock Hungarica sau Kárpátia, prin website-urile *barikad.hu* sau *kuruc.info* și, nu în ultimul rând, de colaborări intensive cu structuri periferice precum Garda Maghiară (Petsinis 2015).

În prima parte a existenței sale politice, Jobbik avea să se alieze cu Partidul Maghiar pentru Justiție și Viață (*Magyar Igazság és Élet Pártja* - MIÉP) ce reprezentase dreapta radical maghiară în anii '90, obținând în 1998 14 mandate parlamentare. Intrat într-un con de umbră începând cu alegerile din 2002, acesta avea să stabilească o alianță cu nou-creatul Jobbik în 2005, la care vor adera și câțiva reprezentanți ai partidului istoric al micilor proprietari și fermieri (*Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt* – FkgP). La nivel retoric, cele două partide se asemănau din punctul de vedere al temelor antisemite, dar și al nativismului biologic (Pirro 2015a). Dincolo de aceste elemente comune, în alegerile legislative din 2006, Alianța celor două partide – sub numele de Alianța de partide pentru o a treia cale MIÉP–Jobbik (*MIÉP–Jobbik a Harmadik Út pártszövetség*) – avea să militeze pentru restaurarea ordinii, a disciplinei și moralei creștine în Ungaria, protejarea minorităților maghiare din afara țării penalizate de deciziile Tratatului de la Trianon, fără a obține însă o reprezentare parlamentară (2,20% voturi). În aceste condiții, Alianța avea să se destrame rapid. Începând cu 2006, conducerea partidului Jobbik este asumată de Gábor Vona. Noua conducere avea să sprijine crearea Gărzii Maghiare (*Magyar Garda*), o organizație paramilitară dizolvată în urma deciziei Tribunalului de la Budapesta din 2009. Președintele acesteia avea să fie chiar Gábor Vona; misiunea statutară a acesteia era autoapărarea națională, și organizarea unei rețele de asociații caritabile. Încă de la apariția sa în 2007, relația dintre Jobbik și Garda Maghiară avea să devină un subiect de dezbatere națională și internațională. Pozițiile critice s-au multiplicat și în interiorul partidului, purtând la demisia liderului fondator Dávid Kovács. Deși interzise, activitățile Gărzii aveau să continue sub

¹⁸ Jobbik avea să-și mențină atractivitatea în rândul tinerilor și al studenților. În zilele noastre, este cea mai populară opțiune de vot printre tinerii de până în 30 de ani (Pirro 2015b).

¹⁹ Numărul de abonați în 2015 este de 255.000 (*hungarianfreepress.com* 2015).

organizații cu nume diverse, dar simboluri și elemente retorice similare (a se vedea cu precădere poziția antiromi) (Minkenberg 2013).

La nivel național vizibilitatea partidului Jobbik începe să crească odată cu manifestațiile din toamna anului 2006 organizate ca formă de protest împotriva premierului socialist Ferenc Gyurcsány. Acesta, potrivit unor înregistrări audio, recunoaște că în timpul campaniei electorale din 2006 a mințit în mod deliberat pentru a justifica adoptarea măsurile impuse de UE. Pe baza unei campanii axate pe necesitatea de a acorda un spațiu major dimensiunii interguvernamentale la nivel european, Jobbik se clasează pe a treia poziție în alegerile europene din 2009 (16,67% voturi), imediat după MSzP clasat pe a doua poziție. Dinamica ascendentă este confirmată de alegerile legislative din 2010 când Jobbik, cu sloganul „Ungaria aparține Ungurilor” (Mayr 2010), obține 16,67% din voturi, ocupând a treia poziție după coaliția câștigătoare Fidesz – Uniunea civică Maghiară (*Fidesz – Magyar Polgári Szövetség*) și MSzP (*Magyar Szocialista Párt* – Partidul socialist maghiar). Alegerile legislative din 2014 mențin Jobbik-ul pe a treia poziție (20,30% voturi). Câteva luni mai târziu, cu ocazia alegerilor europene, Jobbik obține două mandate, cu un mandat mai puțin decât în 2009. Poziția partidului Jobbik la nivel de sistem avea să se mențină și chiar să se consolideze în urma alegerilor parțiale din 2015 în dauna Fidesz-ului (Pirro 2015b).

Inițial, discursul xenofob, antisemit și antiromi avea să izoleze Jobbik-ul în peisajul politic maghiar. Colaborări sunt însă identificate la nivel local între aleșii Fidesz și Jobbik, facilitate de congruențele tematice (Nagy et al. 2013, pp.245–247). Totuși, la nivel central, Jobbik preferă o poziție de „necolaborare” cu *establishment*-ul, element important în legitimarea ca alternativă nepervertită. De-a lungul anilor, Jobbik si-a construit un nucleu identitar definit precum conservator și radical patriotic creștin (Website Jobbik 2010; Nagy et al. 2013; Pirro 2014). În prezentarea sa oficială, transformarea dintr-o asociație într-un partid este justificată atât de nevoia de apărare a tinerei democrații în contextul întoarcerii foștilor comuniști la putere în 2002, cât și de incapacitatea *establishment*-ului de după 1989 de fi gestionat eficient reforma economică și politică (Website Jobbik 2010). În acest context, rezistenței anticomuniste i se adaugă un crez antiglobalizare. Politicile liberale aplicate după 1989 de guvernele de dreapta și de cele de stânga sunt descrise nu numai ca adevărate eșecuri din punct de vedere economic, ci și ca o dovadă a intereselor egoiste și antinaționale ale elitei politice. Diada populistă „noi” (cei mulți și exploatați) vs. „ei” (elitele reduse numeric, dar feroce) se regăsește pe deplin în interpretările alarmiste: „declinul alarmant al populației maghiare este dovada lipsei de încredere în viitor” care este compromis de elite corupte și alienate. În registrul argumentativ al partidului un element central este exaltarea identității naționale (Pirro 2014). Subiect indispensabil devine chestiunea maghiarilor care trăiesc în afara granițelor Ungariei și pozițiile iredentiste se multiplică (Nagy et al. 2013, p.232). În același timp, nativismul Jobbik-ului se declină într-un discurs antisemit și în poziții antiromi. Aceasta ultimă temă este cu atât mai percutantă cu cât 60% dintre cetățenii maghiari consideră ca minoritatea Roma are „crima în sânge” (Nagy et al. 2013, p.233). În acest context reabilitarea lui Miklós Horthy este adesea luată în considerație și utilizată în argumentele anti-*establishment*. Horthy este descris ca fiind ultimul patriot, ultimul reprezentant al guvernanților interesați de chestiunea națională.²⁰ Pe aceste baze, Jobbik privilegiază un stat puternic, militând în favoarea renaționalizării industriei strategice (Nagy et al. 2013, p.233). În același timp, dimensiunea religioasă este utilizată ca sinonim pentru restaurarea ordinii și moralei.

În acest context, UE este plasată de partea surselor negative (Website Jobbik 2010):

²⁰ În 2011, site-ul Jobbik se menționa “Imediat după tragedia de la Trianon, Ungaria a reușit să se consolideze rapid. Epoca lui Horthy a emanat un elan pozitiv pentru națiune (...) Sub Horthy, Ungaria avea o elită puternică, care critica pacea injustă de la Trianon (...). De atunci nu mai avem o elită națională (...) în timpul celor 50 de ani de comunism am avut o elită internaționalistă, acum avem una proglobalizare. Niciuna nu a fost în stare și nu a dorit să reprezinte interesele naționale” (Raport Counterextremism nedatat).

Este convingerea Jobbik-ului că UE nu poate fi o soluție. Am acceptat condițiile unei competiții dezavantajoase și am renunțat la autonomia națională în domenii cruciale în schimbul unei autorități centrale antidemocratice și birocratice. Acest lucru ne-a lăsat fără nicio apărare. Jobbik respinge Tratatul de la Lisabona, aprobat de toate partidele din Parlamentul Ungariei, și renunță la tactica cinică a elitelor politice de a forța Constituția UE asupra popoarelor Europei, în pofida faptului că nu a fost ratificată în Franța și Olanda.

Ca alternativă, Jobbik-ul preferă rapoartele diplomatice cu Iranul, țările arabe sau chiar Rusia (Nagy et al. 2013, p.235). De-a lungul existenței sale, Jobbik și-a menținut poziția de respingere *in toto* a aderării la UE, interpretând armonizarea cu *acquis*-ul comunitar o trădare a interesului național sau considerând UE drept sursa falimentului companiei naționale (Nagy et al. 2013, p.240).

Zorii Aurii

Înregistrat oficial în 1994, originile partidului sunt legate atât de structurile Partidului 4 August caracterizat de un discurs antidemocratic și ultranaționalist, cu un cult importat dedicat generalului Ioannis Metaxas, partid dizolvat în 1977 (Georgiadou 2013, p.86), cât și de lansarea în 1980 a revistei *Chrysi Avgi* de către actualul lider al partidului, Nikos Michaloliakos. Istoria Zorilor Aurii este strâns legată de cea a liderului său. Militanța politică a lui Michaloliakos începe încă din ani '70, având să fie arestat pentru prima dată în 1974 în urma protestelor legate de ocupația Ciprului de Nord de către forțele turcești (Ellinas 2013). În timpul primei detenții avea să cunoască membrii juntei militare. Socializarea cu exponenții juntei militare explică aderarea pentru scurt timp la Partidul Uniunii Politice (Ethniki Politiki Enosis) fondat de către Georgios Papadopoulos. În 1985, Michaloliako avea să fondeze Asociația Populară – Zorii Aurii. Deși noul partid avea să se pronunțe constant asupra chestiunilor legate de identitate națională – precum în cazul disputei legate de denumirea fostei republici iugoslave a Macedoniei la începutul anilor '90 sau a implicării în brigada greacă din războiul din Bosnia – și să atragă atenția publicului prin manifestările violente ale membrilor săi (de exemplu, implicarea în manifestările de huliganism din 1999), din punct de vedere electoral atractivitatea rămâne foarte scăzută. De-a lungul timpului, cariera sa politică avea să fie presărată de numeroase alte arestări pentru comportament violent sau posesia ilegală de arme (Ellinas 2013).

Din 1994, anul în care participă pentru prima dată la alegeri, până în 2010, Zorii Aurii sunt un partid periferic, lipsit de reprezentare parlamentară, ocupând adesea spații importante în relatările de cronică prin participarea la evenimente internaționale ale dreptei radicale, violențe de stradă, manifestații cu simboluri fasciste, poziții rasiste și radical religioase sau prin implicarea în războiul iugoslav, sprijinind trupele lui Radovan Karadzic și declarând solidaritatea panortodoxă cu regimul lui Slobodan Miloșevici (Vasilopoulou & Halikiopoulou 2015). Pentru un sfert de secol, Grecia era, de altfel, adesea citată ca o excepție: nicio formațiune radicală importantă nu putea fi observată (Georgiadou 2013, p.78). Începând cu anii 2000, contextul politic devine din ce în ce mai permeabil la extremele sale, precum în cazul Adunării Populare Ortodoxe (Laikos Orthodoxos Synagermos-LAOS) (Georgiadou 2013, pp.81–84). Anii periferiei politice sunt însă importanți pentru consolidarea unei structuri organizaționale. De-a lungul timpului, organizația investește într-o bază amplă de simpatizanți. Ca și în cazul Jobbik, succesul formațiunii politice este garantat de tehnicile moderne de mobilizare și, cu precădere, de capacitatea de a implica tinerii (Ellinas 2013; Petsinis 2015).

În același timp, criza politică și economică pe care Grecia o traversează începând cu 2007 a creat un teren fertil pentru toate formațiunile care criticau *establishment*-ul. Critica unui sistem corupt, aliniat intereselor străine, distant de valorile culturale și morale ale poporului i-au garantat lui Michaloliakos vizibilitate electorală. După perioada 2005-2007 în care autonomia organizațională a Zorilor Aurii apare oarecum confuză, alegerile municipale din 2010 îi permit

accesul în consiliul municipal al Atenei. Un nou succes electoral este obținut în 2012 cu ocazia alegerilor anticipate când obțin 21 de mandate în parlamentul de la Atena. Fragmentarea și polarizarea politică avea să împiedice formarea unui guvern și, o lună mai târziu, noi alegeri sunt organizate și partidul obține 18 mandate. Dinamica ascendentă este menținută și în alegerile europene din 2014 când partidul obține pentru prima dată o reprezentare parlamentară (3 mandate).

Temele vehiculate de partid găsesc un teren fertil în perioada de criză politică și economică pe care o traversează Grecia. Denunțând nu numai gestiunea defectuoasă a procesului de democratizare post-1974, dar și trădarea elitelor politice care au favorizat interesele străine, Zorii Aurii este unul dintre partidele care nu se sfîesc în a afirma simpatia față de valorile național-socialiste, adoptând nu numai elemente simbolice precum svastica sau salutul hitlerist, ci și elemente discursive (Georgiadou 2013).²¹ Partidul se aseamănă cel mai mult cu exponenții fasciști și naziști din anii '30 (Vasilopoulou & Halikiopoulou 2015). Încă din 1985, nucleul său identitar este influențat de tematicile Grupului de cercetare și studii pentru civilizația europeană (GRECE) animat de Noua dreaptă franceză coagulată în jurul lui Alain de Benoist (Georgiadou 2013, p.85). Pe acest filon apar în discursul viitorului partid tematici precum necesitatea de a apăra civilizația europeană de o lungă serie de inamici precum marxismul sau liberalismul. Pe acest teren este proclamată și necesitatea revigorării morale a națiunii, amenințată, printre altele, și de fluxul de imigranți. Violențele perpetuate împotriva militanților de extremă stângă sau chiar a imigranților se multiplică de-a lungul anilor, justificate de către exponenții partidului în numele omogeneității etnice și culturale. Vizibilitatea mediatică a acestor teme avea să accentueze pozițiile radicale ale exponenților partidului (Ellinas 2010). Nativismul este, astfel, un element constant în discursul său: „sângele și onoarea” sunt declinațiile directe (Vasilopoulou & Halikiopoulou 2015). Omogeneitatea etnică (linguistică, religioasă) și puritatea morală sunt elementele care sunt amenințate de structura economică globală sau de supranaționalismul european. În același registru se înscriu și pozițiile anticomuniste, dar și critica UE acuzată de a facilita interesele străine și pierderea suveranității. Regăsim astfel în ADN-ul identitar o combinație clasică pentru partidele extremiste de dreapta: ultranaționalismul, euroscepticismul și valorizarea unui stat atotputernic, capabil să restabilească suveranitatea poporului (Vasilopoulou & Halikiopoulou 2015).

2.4. Discursul extremist și eurosceptic al partidelor și organizațiilor politice românești

De-a lungul a mai mult de două decenii, România a fost încadrată printre țările cele mai eurofile din Europa (Szczerbiak & Taggart 2008b; Gherghina 2010b; Tulmets 2014). După căderea regimului Ceaușescu, „Declarația de la Snagov” (1995) semnată de toate partidele politice marchează începutul procesului de integrare. Carențele politice și economice aveau să întârzie integrarea efectivă (Noutcheva & Bechev 2008). În octombrie 1999, CE va recomanda totuși începerea negocierilor de aderare cu România, acestea fiind lansate în februarie 2000. Finalizarea negocierilor la sfârșitul lui 2004 și integrarea efectivă din 2007 au însemnat un pas important pentru strategia politicii externe a României. După obținerea statutului de membru al UE în 2007, niciun partid parlamentar nu adoptă un discurs eurosceptic, echivalent cu o respingere totală a proiectului european. Mai mult, echivalarea integrării UE cu obiectivul prioritar al politicii externe a României avea să uniformizeze pozițiile politice și programele economice atât pentru partidele de stânga cât și pentru cele de dreapta. Altfel spus, integrarea europeană a acționat ca un „magnet” care a aliniat orice partid cu aspirație de guvern pe poziții liberale în domeniul economic, dar și cultural (Vachudova & Hooghe 2009).²² Evoluția PDSR

²¹ Georgiadou (2013, p.87) amintește că în 1987, într-un eseu, Michaloliakos exalta rolul lui Hitler declarând: „Hitler pentru 1.000 de ani” și își încheia analiza cu un sec „Heil Hitler”.

²² Un exemplu elocvent este politica de cosmetizare identitară a PRM-ului la începutul anilor 2000 și încercarea de apropiere de PPE (Soare 2005).

(astăzi PSD) este semnificativă pentru teza celor două autoare. În prima parte a anilor '90, PDSR era considerat, alături de Mișcarea pentru o Slovacia Democratică (HZDS) a lui Vladimír Mečiar și Partidul Socialist Bulgar (BSP), ca fiind reprezentantul unui naționalism de tip xenofob și adeptul unor poziții economice populiste de stânga (Vachudova & Hooghe 2009, pp.200–201). La începutul anilor 2000, autoarele considerau că PSD a abandonat pozițiile tradiționaliste, autoritare și naționaliste, magnetul integrării europene cizelând pozițiile inițiale. Pozițiile alegătorilor acestuia rămân totuși permeabile viziunilor xenofobe și anti-democratice (Pop-Eleches 2001, pp.164–167). Odată cu acceptarea în Internaționala Socialistă și obținerea statutului de membru al PSE, reconversia democratică și europeană a PDSR este concludă (Pop-Eleches 2008).

Chiar și după integrare, obiectivul prioritar al politicii externe românești pentru mai mult de un deceniu fiind atins, la nivel partizan cooperarea europeană este în continuare prezentată într-o dimensiune pozitivă. Divergențe între interesele naționale, de exemplu în chestiunea fluxului de imigranți români sau a minorității rome, au aprins doar temporar spiritele politicianilor români, fără a evolua însă într-o critică radicală a UE. Cu două excepții, din 2007 până în prezent formațiunile politice sau candidații independenți provenind din România nu au colaborat direct cu reprezentanții extremiști și/sau eurosceptici. O primă excepție este cazul PRM care a făcut parte în perioada ianuarie – noiembrie 2007 din Grupul Identitate, Tradiție, Suveranitate, grup parlamentar format de diferite partide național-populiste imediat după integrarea europeană a României și a Bulgariei (înainte însă de organizarea alegerilor europarlamentare din 2007). Grupul avea să explodeze în urma conflictului dintre reprezentanții PRM și delegația italiană pe tema imigraților români în Italia. O a doua excepție este înregistrată în iulie 2015 când europarlamentarul ales pe lista PSD-PC, Laurențiu Rebegea, proaspăt înscris în noul Partid România Unită, s-a alăturat celui mai radical din grupurile eurosceptice – Europa Națiunilor și a Libertății, prezidat de Marine Le Pen.

Singurul partid politic românesc care a afișat o poziție (ce e drept, vag și mai mult implicit) eurosceptică a fost Partidul Poporului Dan Diaconescu, PPDD (2011-2015). Format în septembrie 2011, PPDD s-a constituit de la bun început într-o forță politică antisistem, coagulată în jurul personalității jurnalistului și patronului media Dan Diaconescu. Acesta face parte din grupul „emanațiilor” tranziției, reușind să își constituie în anii '90 și la începutul anilor 2000 o reputație de jurnalist „justițiar” și senzaționalist, permanent preocupat de apărarea intereselor celor „oprimați” și de denunțarea unor conspirații care pun în pericol identitatea și avuția națională (Gherghina & Mișcoiu 2014). După consolidarea a două canale de televiziune populare, care au beneficiat de cote ridicate de audiență (OTV și, apoi, și DDTV), Diaconescu se confruntă cu probleme judiciare care duc la arestarea sa pentru câteva zile, în 2010. Diaconescu folosește acest moment dramatic pentru a se victimiza și decide să formeze un partid în vederea alegerilor parlamentare din 2012 și a celor europene și prezidențiale din 2014. Beneficiind de notorietatea liderului său, precum și de fondurile acestuia, PPDD se organizează rapid, în prima parte a anului 2012, „aspirând” liderii politici locali ai principalului partid de guvernământ, Partidul Democrat Liberal (PDL), aflat în cădere liberă, disidenți din celelalte partide, precum și numeroși oameni de afaceri locali care erau în căutarea unor forme alternative de apropiere de capital.

Din punct de vedere programatic, PPDD se situează într-o categorie clasică a populismului, acoperind acea zonă rămasă insuficient speculată de social-liberali în confruntarea lor cu democrat-liberalii, pe atunci aflați la putere: rezistența față de programele de austeritate „impuse de UE și FMI”. Dintre cele două instituții internaționale, Fondul Monetar Internațional (FMI) este atacat în mod direct de către PPDD, fiind principalul vinovat pentru pierderea suveranității economice naționale. Totuși, UE apare sub forma unui „sergent” al FMI, lipsită de voință politică proprie, dar capabilă să împiedice renaționalizarea companiilor „abuziv” privatizate, dezvoltarea capitalului autohton și scăderea vârstei de pensionare – măsuri esențiale ale

programului PPDD. PPDD reușește să obțină 12% la alegerile locale și 14% la alegerile parlamentare din 2012, însă la puțin timp după acestea, parlamentarii săi încep să părăsească partidul pe măsură ce problemele judiciare ale fondatorului său se agravează, culminând cu condamnarea definitivă cu executare a acestuia, la începutul anului 2015. PPDD obține doar 4% la alegerile europarlamentare din mai 2014 și, respectiv, la cele prezidențiale din noiembrie 2014, iar ceea ce rămâne din acest partid fuzionează prin absorbție cu Uniunea Națională pentru Progresul României, un partid care a făcut parte din toate coalițiile guvernamentale care s-au succedat din 2010 până în 2015.

Evoluția fulgurantă și episodică a PPDD nu i-au permis acestuia să își constituie un corpus doctrinar propriu-zis care să includă prevederi programatice specifice legate de Europa. În plus, partidul se afla într-o criză profundă chiar înaintea alagerilor europene din mai 2014, ceea ce l-a împiedicat să exprime în mod clar și vocal poziții eurosceptice. Cu toate acestea, prin tipul său de discurs și prin asumarea unor teme naționaliste și autarhiste, PPDD s-a situat, chiar într-o mai mare măsură decât PRM, într-o logică eurosceptică. Absența unui euroscepticism deschis asumat de către partidele politice românești se explică, în primul rând, prin popularitatea ridicată a UE în rândul opiniei publice românești, o Uniune percepută ca un spațiu al prosperității economice (Gherghina 2010a; Gherghina 2010b). De aceea, „oazele” de euroscepticism se manifestă sub forma unor mișcări grupusculare, prezente preponderent online, al căror discurs anti-european este unul mai degrabă cultural-valoric decât unul socio-economic. Dintre acestea, site-ul www.eurosceptic.ro este cel mai relevant și activ. Având o serie de contribuitori din mediul jurnalistic, politic și universitar, traduce numeroase articole din presa eurosceptică internațională și se manifestă critic față de „pierderea identității naționale românești”, „știrbirea valorilor tradiționale”, propunând, în același timp, proiecte alternative suveraniste. În ciuda unei notorietăți încă scăzute, dinamica postărilor pe site și a accesărilor acestuia în primele șapte luni ale anului 2015 indică o creștere a interesului în societatea românească față de tematicile eurosceptice, precum și posibilitatea de a capitaliza politic prin intermediul acestui vehicul virtual.

În concluzie, în perioada postcomunistă niciun partid parlamentar românesc nu adoptă o critică radicală a proiectului european. Zona extraparlamentară nu oferă nici ea critici ai proiectului european. Studii anterioare au reflectat faptul că spațiul de manevră al „antreprenorilor” euro-critici/sceptici este limitat de nivelul ridicat de încredere al societății românești față de UE. Acesta este motivul pentru care următorul capitol al acestui raport se va axa pe atitudinile cetățenilor din statele membre, în dorința de a observa măsura în care există o atitudine critică față de UE și instituțiile sale.

CAPITOLUL 3

PERCEPȚIILE ȘI ATITUDINILE CETĂȚENILOR DESPRE UE

3.1. Introducere

Capitolul anterior a prezentat discursul ce caracterizează actorii politici din statele membre ale UE, oferta politică pe care unii dintre cetățenii europeni au ales-o. În acest capitol ne orientăm către partea de cerere politică și analizăm atitudinile cetățenilor față de UE. Pe de o parte, această analiză va oferi o radiografie generală a situației la nivel individual în UE, reflectând încrederea, susținerea și valorile populației. Pe de altă parte, este menită să observe măsura în care oferta partidelor politice este compatibilă cu cererea în rândul alegătorilor. Suntem interesați să aflăm în ce măsură statele membre în care populația are atitudini reticente și critice față de UE promovează în PE partide cu discurs eurosceptic sau extremist.

Din punct de vedere metodologic acest capitol combină abordarea cantitativă axată pe prezentarea tendințelor atitudinale la nivelul statelor membre (date agregate pe baza a două sondaje de opinie) cu abordarea calitativă în care sunt comparate cinci cazuri ce corespund țărilor la care ne-am uitat în detaliu în precedentul capitol (Franța, Grecia, Marea Britanie, România și Ungaria). Analiza de tip cantitativ utilizează două sondaje Eurobarometru Standard din mai 2013 și mai-iunie 2014, cele două perioade de timp fiind alese pentru a reflecta situația cu un an înaintea celor mai recente alegeri europene și situația din perioada acelor alegeri. Sondajele au fost realizate față în față, pe un eșantion reprezentativ la nivel național de aproximativ 1.000 de persoane pentru majoritatea statelor membre, excepție făcând Cipru, Luxemburg și Malta unde eșantionul este de 500 de persoane datorită numărului de locuitori redus din fiecare.²³ Studiul include cele 28 de state membre ale UE; chiar dacă în 2013, la momentul sondajului utilizat aici, Croația nu era membru al UE, sondajul a fost realizat și în această țară astfel încât a putut fi inclusă. În primă fază vor fi prezentate trend-urile atitudinale la nivelul fiecărui stat membru – evidențiind și unele diferențe între vechile și noile state membre – pentru ca mai apoi să realizăm câteva corelații bivariante între atitudinile eurosceptice (de exemplu, direcția în care merge UE, susținere difuză și specifică și satisfacția democratică în UE) și câteva caracteristici socio-demografice (vârsta, educația, mediul de rezidență la care am adăugat interesul pentru politică)²⁴ în țările investigate îndeaproape și în capitolul 2: Franța, Grecia, Marea Britanie, România și Ungaria. Răspunsurile „nu știu / nu răspund” au fost excluse din analiză astfel încât procentele și corelațiile prezentate în cadrul acestui capitol sunt calculate din numărul total de răspunsuri valide oferite de cetățenii UE.

Prima secțiune se referă la distribuțiile de frecvență pentru câteva atitudini față de UE, insistând pe similaritățile și diferențele vizibile între statele membre sau pe eventuale modificări între cei doi ani (2013 și 2014). Cea de-a doua secțiune prezintă și interpretează corelațiile dintre aceste atitudini și factorii mai sus menționați în cinci state membre, iar cea de-a treia secțiune include o discuție ce rezumă principalele observații din acest capitol.

²³ În cadrul studiului de față procentele pentru Germania sunt calculate ca medie ponderată (în funcție de populație) între Germania de Est și Germania de Vest, fiind realizate sondaje separate în cele două regiuni. În Irlanda de Nord au existat sondaje separate față de Marea Britanie, dar acele date nu au fost incluse.

²⁴ Modelele statistice au controlat și pentru corelația între sex și atitudinile exprimate, dar valorile coeficienților de corelație au fost foarte mici și nu au mai fost raportate.

3.2. Atitudinile cetățenilor față de UE

Prima dintre atitudinile analizate în această secțiune este evaluarea direcției de dezvoltare a UE. Aceasta este măsurată în cadrul celor două sondaje utilizate prin întrebarea „În momentul de față, ați spune că în general lucrurile merg în direcția bună sau în direcția greșită în Uniunea Europeană?”. Cei intervievați au avut posibilitatea să aleagă între două posibilități de răspuns: „lucrurile merg în direcția bună” și „lucrurile merg în direcția greșită”. La acestea se adaugă o opțiune spontană de răspuns, „nici una, nici alta”, care nu a fost oferită respondenților, dar care a fost înregistrată de către operatorul de interviu. Tabelul 3 prezintă procentele celor care au afirmat că UE merge într-o direcție greșită. Media pentru toate statele membre²⁵ indică faptul că în 2013 aproape jumătate (49%) dintre cetățenii europeni care au participat la sondaj sunt pesimiști referitor la evoluția UE. Această categorie de respondenți este cea mai numeroasă, cei care sunt pozitivi la adresa direcției de dezvoltare fiind undeva pe la 30%. Un an mai târziu, în preajma alegerilor europarlamentare, procentul acestor respondenți avea să scadă pînă la 39%, rămânând mai mare decât al celor care văd UE ca îndreptându-se într-o direcție bună (aproximativ 35%). Prin urmare, în pofida unei scăderi de 10 puncte procentuale a atitudinilor negative față de UE, respondenții eurosceptici sunt cei mai numeroși, iar acest lucru este vizibil la nivelul multora dintre statele membre. În 2013 nu mai puțin de 16 țări au procente de nemulțumiți mai mari de jumătate din populație, iar în câteva dintre acestea nivelul scepticismului atinge cote mai mari de două treimi (Grecia, Cipru, Franța și Marea Britanie).

Tabelul 3: Distribuția respondenților care afirmă că UE merge în direcția greșită

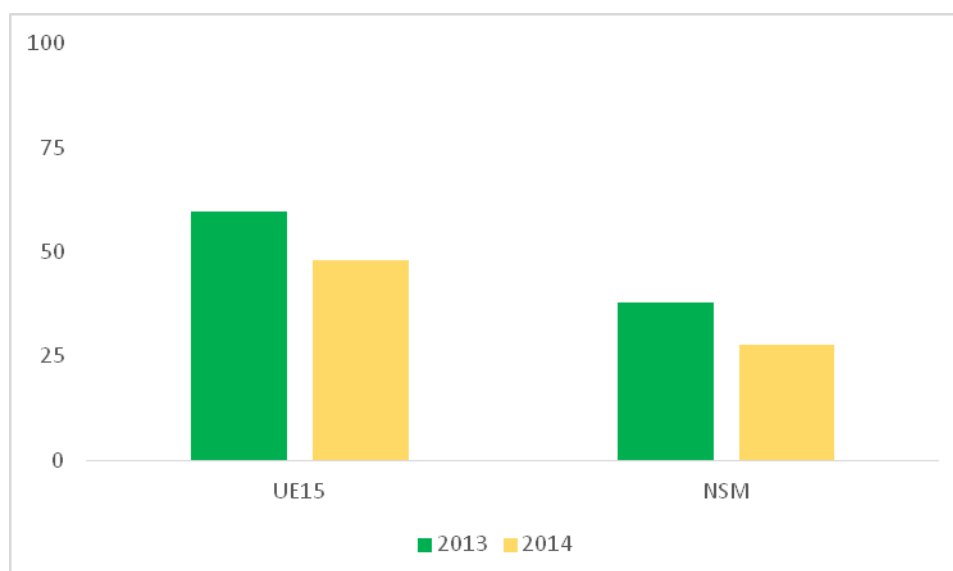
Stat membru	Direcție greșită	
	2013	2014
Austria	47	52
Belgia	51	46
Bulgaria	18	18
Cehia	51	39
Cipru	69	49
Croația	41	30
Danemarca	56	41
Estonia	26	21
Finlanda	57	42
Franța	68	67
Germania	49	41
Grecia	73	63
Italia	50	50
Irlanda	46	30
Letonia	23	25
Lituania	24	15
Luxemburg	63	49
Malta	26	18
Marea Britanie	67	44
Olanda	60	37
Polonia	43	25
Portugalia	64	57
România	31	28

²⁵ Media este calculată prin adunarea tuturor procentelor naționale și divizarea lor la 28. Prin prisma faptului că nu s-a realizat ponderare în funcție de eșantion, ea diferă (foarte) puțin de situația în care toți respondenții din cele 28 de state membre ar fi puși în aceeași categorie.

Slovacia	51	42
Slovenia	51	33
Spania	63	50
Suedia	64	54
Ungaria	37	27
Media UE 28	49	39

La nivelul statelor membre, există diferențe semnificative între nivelurile de percepție negativă din 2013 și 2014. Există doar foarte puține țări în care aceste niveluri rămân relativ constante, cu oscilații mai mici de trei procente: Bulgaria, Franța, Italia, Letonia și România. În majoritatea celorlalte țări există unele scăderi dramatice de până la 30 de puncte procentuale (de exemplu, Marea Britanie). Fără a iniția o discuție despre sursele acestor variații trebui menționat faptul că este posibil să existe și explicații de ordin metodologic dincolo de cele de ordin empiric (de exemplu, eșantionarea, poziția întrebării în chestionar etc.). Procentele pentru fiecare țară indică unele diferențe evidente între vechile state membre (UE15) și cele 13 noi state membre (NSM) care au aderat începând cu 2004. Graficul 2 prezintă distribuția agregată (media aritmetică) pentru cele două grupuri de state membre, în fiecare dintre cei doi ani. Axa verticală reprezintă procentele respondenților care au afirmat că UE merge într-o direcție greșită. În UE15, 60% dintre respondenții din 2013 au ales această opțiune și 48% dintre cei din 2014. Prin comparație, în NMS procentele sunt cu mult mai mici: 38% în 2013 și 28% în 2012. Aceste diferențe erau de așteptat prin prisma diferențelor de experiență/socializare din UE, statutului țărilor (beneficiari vs. contribuitori) și a percepțiilor inițiale. Un exemplu ilustrativ pentru ultima cauză este aceea că țările postcomuniste au beneficiat în timpul perioadei de condiționalitate (Schimmelfennig & Sedelmeier 2005; Epstein & Sedelmeier 2008; Gherghina 2010b), iar progresele la nivel politic, economic și social au continuat după aderare datorită accesului la mai multe resurse (capital, muncă etc.).

Graficul 2: Comparație între vechile și noile state membre în funcție de direcția UE

Absența susținerii difuze și specifice

Cea de-a doua atitudine analizată este susținerea cetățenilor pentru UE. Este util să diferențiem între susținerea difuză și cea specifică (Easton 1965). Pe de o parte, susținerea difuză se referă la atitudinile generale față de un sistem politic, fiind deseori bazată pe experiențe. De cealaltă parte, susținerea specifică este particulară, orientată către anumite obiecte și implică o cunoaștere mai bună a politicilor, acțiunilor și deciziilor autorităților. Cele două tipuri de susținere sunt interconectate. În cazul de față, susținerea difuză este atitudinea pe care cetățenii o au față de UE în general, iar cea specifică este atitudinea lor față de instituțiile UE.

Atitudinea generală față de UE este măsurată în cadrul celor două sondaje utilizate prin întrebarea „Aș dori să vă întreb câtă încredere aveți în anumite instituții. Pentru Uniunea Europeană, vă rog să îmi spuneți dacă există tendința să aveți încredere sau tendința să nu aveți încredere”. Cei intervievați au avut posibilitatea să aleagă între două posibilități de răspuns: „tind să am încredere” și „tind să nu am încredere”. Tabelul 4 prezintă distribuția celor care au afirmat că tind să nu aibă încredere în UE. Procentele indică faptul că, în ansamblu, șase din zece cetățeni europeni nu au încredere în UE. Nivelul absenței susținerii difuze la nivelul tuturor statelor membre este relativ constant în cei doi ani (61% în 2013 și 58% în 2014). Majoritatea statelor membre are procentaje ale neîncrederii populației în UE de peste 50%, excepțiile fiind Bulgaria, Estonia, Lituania, Malta și România. În același timp, există și țări în care gradul de neîncredere atinge cote foarte mari precum în Cipru (86% în 2013), Grecia (82% în 2013), Spania (82% în ambii ani investigați) și Marea Britanie (81% în 2014). Observând aceste niveluri extreme ale neîncrederii în UE, nu este surprinzător faptul că în primul set de țări – cel cu procente mici de neîncredere – niciun partid eurosceptic sau extremist nu a câștigat locuri în PE: De cealaltă parte, în două dintre cele patru țări cu niveluri de neîncredere foarte ridicate partide eurosceptice au câștigat alegerile, iar în a treia (Spania) un partid nou înființat, critic la adresa UE (Podemos), a obținut cinci din cele 54 de mandate din PE.

Tabelul 4: Distribuția procentuală a respondenților fără susținere difuză sau specifică

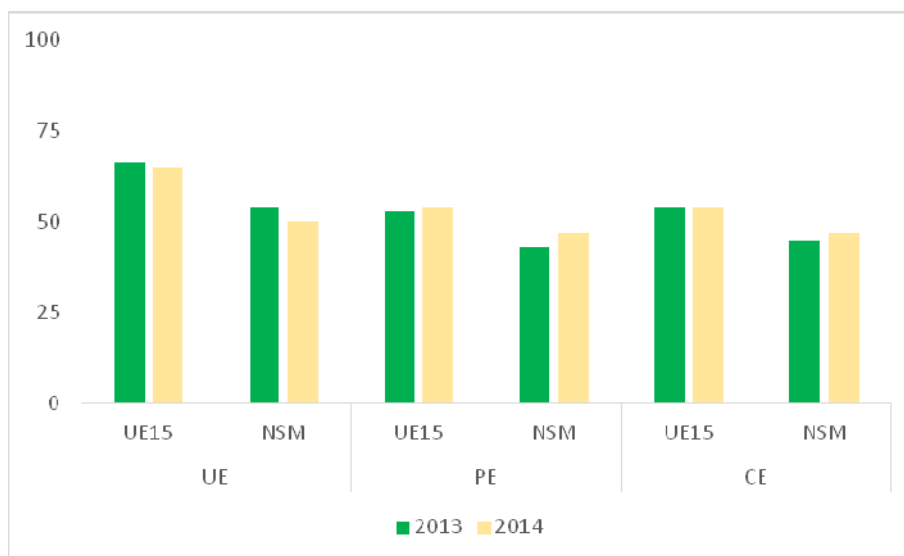
Stat membru	Uniunea Europeană		Parlamentul European		Comisia Europeană	
	2013	2014	2013	2014	2013	2014
Austria	61	66	52	53	56	58
Belgia	52	53	40	43	43	44
Bulgaria	34	38	29	40	30	42
Cehia	62	65	49	62	51	61
Cipru	86	73	73	63	82	65
Croația	58	57	47	52	48	52
Danemarca	49	54	31	37	32	38
Estonia	49	35	34	32	36	32
Finlanda	58	51	46	38	46	38
Franța	65	65	51	59	53	60
Germania	68	66	51	53	57	57
Grecia	82	76	71	66	79	75
Italia	71	69	52	59	56	61
Irlanda	69	64	53	53	54	55
Letonia	59	51	46	52	48	52
Lituania	43	35	32	30	31	29
Luxemburg	56	60	37	39	39	44
Malta	37	34	23	26	26	26
Marea Britanie	79	81	74	73	72	75

Olanda	62	56	48	46	43	41
Polonia	58	51	42	47	44	47
Portugalia	75	72	66	66	65	67
România	49	36	43	40	45	41
Slovacia	54	63	43	60	44	58
Slovenia	64	60	59	60	56	61
Spania	82	82	78	79	80	80
Suedia	66	58	41	39	41	38
Ungaria	50	53	35	44	38	46
Media UE 28	61	58	48	50	50	52

Dacă media la nivelul UE este relativ constantă în cei doi ani analizați, statele membre se încadrează în trei categorii. Prima este categoria țărilor fără oscilații majore în 2013 și 2014 care include următoarele țări: Belgia, Cehia, Croația, Franța, Germania, Malta, Marea Britanie, Portugalia, Spania și Ungaria. Pentru fiecare dintre acestea există variație redusă (maximum trei puncte procentuale), fie că vorbim despre o creștere a neîncrederii (cum este, de exemplu, cazul în Cehia sau Marea Britanie) sau de o scădere a sa (de exemplu, Germania). A doua categorie este cea a țărilor în care neîncrederea în UE sporește de la un an la altul: Austria, Bulgaria, Danemarca, Luxemburg și Slovacia. Într-unele dintre aceste țări oscilațiile de la un an la altul sunt mari; de exemplu, în Slovacia gradul de neîncredere în UE a crescut în 2014 cu nouă puncte procentuale comparativ cu anul precedent. A treia categorie (și cea mai extinsă) include statele membre în care gradul de neîncredere în UE scade de la un an la altul. Astfel de scăderi pot fi relativ reduse așa cum este cazul în Slovenia, Polonia și Olanda sau pot fi spectaculoase așa cum se poate observa în Estonia sau România.

Distribuția statelor membre în aceste trei categorii nu indică măsura în care există diferențe între țările UE15 și cele NSM. Graficul 3 ilustrează nivelurile agregate de neîncredere pentru aceste două grupuri de state membre. Axa verticală reprezintă procentul celor care au declarat că tind să nu aibă încredere, iar pe axa orizontală sunt reprezentate tipurile de susținere: UE pentru difuză și PE plus Comisia Europeană (CE) pentru cea specifică. În ceea ce privește susținerea difuză, cetățenii din UE15 au un grad mai ridicat de neîncredere față de UE comparativ cu cei din NSM, diferența fiind de mai mult de 10 procente. De asemenea, în UE15 nivelul neîncrederii este aproape constant (66% în 2013 și 65% în 2014) pe când în NMS acesta scade de la 54% în 2013 la 50% în 2014.

Graficul 3: Comparatie între vechile și noile state membre în funcție de absența susținerii

Pentru susținerea specifică față de UE am selectat cele două instituții cu vizibilitate de la nivel european: PE și CE. Este măsurată în cadrul celor două sondaje utilizate prin întrebarea „Pentru fiecare dintre următoarele instituții europene, vă rog să îmi spuneți dacă există tendința să aveți încredere sau tendința să nu aveți încredere”. Respondenții au avut aceleași variante ca în cazul încrederii despre UE: „tind să am încredere” și „tind să nu am încredere”. Procentele din Tabelul 4 reflectă faptul că jumătate dintre respondenți, iar uneori ceva mai mult de jumătate, nu au încredere în PE sau CE. Procentul celor care nu au încredere în PE este puțin mai scăzut decât cel al respondenților care nu au încredere în CE. În același timp trebuie remarcat faptul că cetățenii europeni sunt mai reticenți față de UE în ansamblu decât față de instituțiile sale. Gradul de neîncredere în PE și CE este considerabil mai mic față de neîncrederea generală: în medie 50% comparativ cu 60%. O altă observație generală este aceea că în timp ce absența susținerii difuze scade în 2014 comparativ cu anul precedent, absența susținerii specifice crește cu două puncte procentuale pentru fiecare instituție. La nivelul celor două grupuri de state membre prezentate în Graficul 3 pentru nivelul de susținere specifică se păstrează în mare trend-ul observat pentru susținerea difuză. Populația vechilor state membre este mai reticentă atunci când vine vorba de instituțiile europene (aproximativ 54%) comparativ cu populația noilor state membre (aproximativ 45%).

La nivelul statelor membre, 12 dintre acestea au niveluri relativ constante (variație până la trei procente) ale lipsei de încredere în PE și CE în 2013 și 2014: Austria, Belgia, Estonia, Germania, Irlanda, Lituania, Malta, Marea Britanie, Olanda, Portugalia, Spania și Suedia. De remarcat că în acest grup de țări se regăsesc atât cele cu niveluri scăzute de neîncredere precum Malta, Lituania sau Estonia, cât și țările care sunt foarte critice la adresa instituțiilor europene precum Spania, Marea Britanie sau Portugalia. În cazul celorlalte 16 state membre, există oscilații mult mai mari între nivelurile de susținere specifică decât în cazul celei difuze. De exemplu, francezii au atitudine constantă față de UE în cei doi ani prezentați, însă neîncrederea față de instituții crește cu câteva procente: la PE de la 51% la 59%, iar la CE de la 53% la 60%. Din perspectivă teoretică astfel de variații sunt fundamentate pe ideea conform căreia atitudinile față de instituții se formează pe baza evaluării performanțelor, a politicilor pe care le implementează. La nivelul realității cotidiene, dacă percepția opiniei publice este aceea a unei inactivități instituționale sau a unor acțiuni nepotrivite, atunci neîncrederea poate crește mult mai rapid decât în cazul celei față de un sistem în ansamblul său.

Nivel scăzut al satisfacției democratice

Satisfacția democratică este o atitudine sistemică importantă ce reflectă atât evaluarea cetățenilor față de performanțele unui sistem politic, cât și coerența și consecvența valorilor democratice. Din moment ce este greu de știut ce gândesc oamenii în momentul în care li se cere să evalueze satisfacția lor democratică, aceasta din urmă este văzută drept un amestec de evaluări pe termen lung referitor la performanțele sistemului politic și experiențe specifice pe termen scurt referitoare la performanțele recente ale celor aflați la conducere (Gherghina 2011). Urmând această traiectorie, în contextul acestei lucrări, satisfacția democratică față de UE poate surprinde atitudinile față de sistemul politic la nivel european, precum și opinia cetățenilor referitoare la comportamentul elitelor europene în cele mai recente aspecte de guvernare (de exemplu, criza financiară).

Satisfacția democratică din UE este măsurată prin intermediul întrebării „În general, sunteți foarte mulțumit/ă, destul de mulțumit/ă, destul de nemulțumit/ă, foarte nemulțumit/ă de felul în care funcționează democrația în UE?”. Cele patru variante de răspuns disponibile sunt deja menționate în cadrul întrebării. Dat fiind faptul că suntem interesați de perspectivele eurosceptice ale cetățenilor, ne vom axa pe răspunsurile „destul de nemulțumit/ă” și „foarte nemulțumit/ă”. Tabelul 5 prezintă distribuția celor care au ales una dintre cele două variante de răspuns în cei

doi ani. Pe ansamblu (media celor 28 de state membre), se poate observa că ceva mai puțin de jumătate dintre cei intervievați se încadrează în aceste două categorii (48% în 2013 și 46% în 2014). Aceste procente indică faptul că nivelul de nemulțumire cu democrația din UE este relativ constant. Totuși, trebuie remarcat procentul scăzut al celor ce se declară foarte nemulțumiți. De exemplu, media pentru toate statele membre este de 13% în 2013, cu variații între 4% (Belgia) și 38% (Grecia).

Tabelul 5: Distribuția procentuală a respondenților nemulțumiți de democrație în UE

Stat membru	2013		2014	
	Destul de nemulțumit/ă	Foarte nemulțumit/ă	Destul de nemulțumit/ă	Foarte nemulțumit/ă
Austria	40	15	37	13
Belgia	32	4	29	7
Bulgaria	19	8	23	11
Cehia	39	10	35	10
Cipru	36	37	38	25
Croația	40	8	33	7
Danemarca	28	5	24	7
Estonia	34	6	26	5
Finlanda	39	11	39	6
Franța	33	17	37	14
Germania	41	11	42	11
Grecia	40	38	39	35
Italia	44	14	43	18
Irlanda	32	16	24	15
Letonia	25	6	25	6
Lituania	29	5	23	4
Luxemburg	30	6	30	5
Malta	22	6	25	3
Marea Britanie	41	20	37	15
Olanda	38	10	39	9
Polonia	20	5	20	6
Portugalia	60	23	49	20
România	30	11	26	6
Slovacia	41	11	44	13
Slovenia	37	17	36	11
Spania	41	28	42	23
Suedia	43	9	38	8
Ungaria	32	11	36	11
Media UE 28	35	13	34	12

La nivelul statelor membre, atitudinile critice observate anterior în cadrul acestui capitol sunt confirmate. Astfel, există unele țări cu populații foarte critice la adresa UE ce sunt nemulțumite de funcționarea democrației în UE. Din această categorie fac parte Portugalia (unde în 2013 83% dintre respondenți au ales una dintre cele două variante ce reflectă nemulțumirea), Grecia (cu peste trei sferturi din populație fiind nemulțumită atât în 2013, cât și în 2014), Cipru (cu grade de

nemulțumire variind între două treimi și trei sferturi din populație), Spania (unde două treimi în ambii ani investigați sunt nemulțumiți) și Marea Britanie. Din nou, se observă unele diferențe între statele UE15 și NSM în care populațiile membrilor recentii ai UE au o evaluare pozitivă a democrației din UE comparativ cu cetățenii din vechile state membre. Însă și între cetățenii din NSM există variații importante: de exemplu, în Bulgaria, Letonia, Lituania sau Malta procentul celor nemulțumiți este între un sfert și o treime, pe când în Croația, Slovacia sau Slovenia procentul este de peste 50%; am menționat deja Cipru printre țările cu cel mai mare procent de nemulțumiți.

Discuțiile referitoare la diferențele dintre statele membre au evidențiat existența unor anumite țări în care populația este foarte critică la adresa UE. Două dintre acestea, Grecia și Marea Britanie, sunt prezentate în detaliu în secțiunea următoare alături de Franța (ai cărei cetățeni au atitudini moderat negative referitoare la UE), Ungaria (cu atitudini dintre cele mai critice din grupul NSM) și România (ai cărei cetățeni au o atitudine mai puțin negativă față de UE).

3.3. Atitudini ale cetățenilor în cinci state membre ale UE

Secțiunea anterioară a prezentat modalitatea în care cetățenii percep direcția în care se îndreaptă UE, încrederea pe care o au în UE și în instituțiile sale și satisfacția cu modalitatea în care democrația funcționează în UE. În pofida faptului că procentele celor cu aprecieri negative sunt mari, nu cunoaștem în ce măsură cetățenii au atitudini critice față de unul sau mai multe aspecte. De exemplu, nu este clar dacă cetățenii care consideră că UE merge într-o direcție greșită sunt și nemulțumiți de funcționarea democrației în UE.

Tabelul 6 include coeficienții de corelație Pearson dintre cele cinci atitudini calculate la nivel individual în fiecare stat membru inclus în analiza din această secțiune. Variabilele prezente în tabel au fost codate similar, de la categoria cu atitudinea pozitivă la cea cu atitudinea negativă; cunoașterea detaliilor despre codare este necesară pentru interpretarea coeficienților. Direcția în care merge UE a fost codată pe o scală ordinală în care „direcție bună” a fost codată cu 1, „direcție greșită” cu 3, iar răspunsul intermediar („nici una, nici alta”) codat cu 2. Pentru încrederea în UE și în instituțiile sale (PE și CE) răspunsurile au fost dihotomice și codate după cum urmează: „tind să am încredere” (1) și „tind să nu am încredere” (2). Pentru mulțumirea față de modalitatea în care funcționează democrația în UE a fost folosită o scală ordinală: „foarte mulțumit/ă” (1), destul de mulțumit/ă (2), destul de nemulțumit/ă (3) și foarte nemulțumit/ă (4).

Toți coeficienții de corelație din tabel sunt semnificativi statistic la pragul 0,01, iar acest lucru indică faptul că rezultatele pot fi generalizate la nivelul întregii populații din respectiva țară. Semnul pozitiv al coeficienților înseamnă că atitudinile sceptice față de UE covariază în aceeași direcție. Corelația cea mai mare, pentru toate cele cinci țări, este cea pentru susținerea specifică a instituțiilor europene. Respondenții care nu au încredere în PE tind să nu aibă încredere nici în CE, coeficientul luând valori cuprinse între 0,69 (Grecia în 2014) și 0,85 (România în 2014). Aceste valori foarte mari reflectă faptul că cele două instituții sunt considerate împreună de către cetățeni atunci când se pune problema susținerii specifice (sau absenței ei). Coeficienți de corelație mari se înregistrează și între susținerea difuză pentru UE și susținerea specifică pentru instituțiile sale, însă aici variațiile între țări sunt considerabil mai mari decât în cazul precedent. Valorile coeficienților variază de la 0,37 (România în 2013) până la 0,67 (Marea Britanie în 2013). În cazul cetățenilor români care nu au încredere în UE ca sistem politic există o tendință medie să nu aibă încredere nici în instituțiile europene. Astfel, românii par a diferenția între cele două tipuri de susținere. În schimb, cetățenii britanici care nu au încredere în UE au o tendință ridicată să nu aibă încredere nici în instituțiile europene; astfel, ei nu separă între susținerea difuză și cea specifică.

Tabelul 6: Corelații între atitudinile cetățenilor din cinci state membre față de UE

	2013				2014			
	Susținere difuză	Susținere specifică PE	Susținere specifică CE	Satisfacție democratică	Susținere difuză	Susținere specifică PE	Susținere specifică CE	Satisfacție democratică
Franța								
Direcția UE	0,36**	0,32**	0,34**	0,27**	0,48**	0,38**	0,41**	0,37**
Susținere difuză		0,51**	0,51**	0,38**		0,54**	0,57**	0,41**
Susținere specifică PE			0,78**	0,44**			0,83**	0,42**
Susținere specifică CE				0,44**				0,49**
Grecia								
Direcția UE	0,47**	0,36**	0,41**	0,44**	0,47**	0,36**	0,41**	0,47**
Susținere difuză		0,61**	0,59**	0,46**		0,57**	0,54**	0,53**
Susținere specifică PE			0,74**	0,44**			0,69**	0,52**
Susținere specifică CE				0,46**				0,50**
Marea Britanie								
Direcția UE	0,39**	0,33**	0,29**	0,36**	0,35**	0,31**	0,29**	0,41**
Susținere difuză		0,67**	0,60**	0,45**		0,58**	0,49**	0,41**
Susținere specifică PE			0,76**	0,49**			0,78**	0,42**
Susținere specifică CE				0,50**				0,42**
România								
Direcția UE	0,47**	0,33**	0,34**	0,39**	0,43**	0,33**	0,30**	0,34**
Susținere difuză		0,37**	0,38**	0,38**		0,45**	0,44**	0,38**
Susținere specifică PE			0,81**	0,34**			0,85**	0,40**
Susținere specifică CE				0,32**				0,36**
Ungaria								
Direcția UE	0,46**	0,36**	0,41**	0,41**	0,48**	0,36**	0,37**	0,40**
Susținere difuză		0,55**	0,54**	0,45**		0,46**	0,49**	0,45**
Susținere specifică PE			0,78**	0,51**			0,82**	0,39**
Susținere specifică CE				0,50**				0,41**

Note: ** semnificație statistică la nivelul 0,01; * semnificație statistică la nivelul 0,05.

O privire de ansamblu a celorlalți indicatori oferă concluzii generale. Prima dintre acestea este că mulți dintre cetățeni manifestă atitudini critice față de UE pe mai multe planuri. Valoarea coeficienților de corelație indică în ce măsură această tendință este puternică. De exemplu, respondenții greci din 2014 care indică nemulțumire față de modalitatea în care funcționează democrația în UE au tendință moderată de a avea o atitudine negativă față de direcția în care merge UE (0,47), de a nu avea încredere în UE în general (0,53), în PE (0,52) sau în CE (0,50). În schimb, pentru respondenții români din 2013 nemulțumirea legată de funcționarea democrației în UE este asociată mai slab cu alte atitudini negative: direcție greșită a UE (0,39), neîncredere în UE (0,38), neîncredere în PE (0,34) și neîncredere în CE (0,32). A doua concluzie este aceea că majoritatea coeficienților de corelație are valori suficient de reduse încât să indice faptul că cetățenii UE nu asociază automat o atitudine negativă față de UE unei alte atitudini negative. De exemplu, în Marea Britanie în 2014 corelația dintre direcția în care merge UE și încrederea în UE corelează destul de slab (0,35) și indică faptul că mulți dintre respondenți răspund diferit la cele două întrebări. A treia concluzie este că aceste corelații sunt relativ stabile atât între statele membre analizate aici, cât și în termeni temporali (2013 comparativ cu 2014). Între cetățenii statelor membre există ușoare variații, însă se poate observa cu ușurință un anumit trend (de

exemplu, coeficientul cel mai mare este între încrederea în PE și CE, satisfacția democratică nu corelează ridicat cu alte variabile etc.).

În urma acestor observații, analizăm în ce măsură anumite variabile socio-demografice corelează cu fiecare dintre aceste atitudini. Tabelul 7 include coeficienții de corelație Pearson pentru fiecare dintre cele cinci state membre pe care se axează această secțiune. Deși interesul pentru politică nu este variabilă socio-demografică, a fost inclus în analiză pentru a vedea măsura în care acesta corelează cu atitudinile. Literatura de specialitate explică modalitatea în care interesul oamenilor pentru politică poate modela percepțiile și așteptările pe care le au de la instituții și sisteme politice (vezi capitolul 1).

Vârsta a fost codată ascendent în patru categorii: „15-24 de ani” (1), „25-39 de ani” (2), „40-55 de ani” (3) și „55 de ani și peste” (4). Educația a fost măsurată prin intermediul anilor de școlarizare, fiind și ea codată ascendent după cum urmează: „până la 15 ani de educație” (1), „16-19 ani de educație” (2) și „20 de ani de educație sau mai mult” (3). Mediul de rezidență a fost codat pe o scală ordinală după cum urmează: „zonă rurală sau sat” (1), „oraș de dimensiuni mici sau medii” (2) și „oraș mare” (3). Interesul politic este un index creat ca urmare a unor întrebări referitoare la discuțiile politice pe teme locale, naționale sau europene, codat după cum urmează: „puternic” (1), „mediu” (2), „scăzut” (3) și „inexistent” (4).

Prin prisma diferențelor mari între valorile coeficienților de la nivelul fiecărei țări este dificilă rezumarea generală a rezultatelor. Singurele aspecte ce pot fi observate în Tabelul 7 sunt legate de intensitatea și semnificația relațiilor, pe de o parte, și de direcția relațiilor, pe de altă parte. Toți coeficienții sunt destul de mici și mulți dintre ei nu sunt semnificativi din punct de vedere statistic. Relațiile dintre variabile sunt slabe și multe dintre ele nu pot fi extrapolate la nivelul întregii populații a țării respective. Trebuie remarcat și faptul că semnul coeficienților de corelație este similar în cadrul unei țări; cu alte cuvinte, o variabilă corelează în mod similar cu toate atitudinile față de UE. În rândurile următoare încercăm să realizăm o analiză succintă pentru fiecare dintre țările examinate aici.

Tabelul 7: Corelații între atitudinile cetățenilor față de UE și variabile socio-demografice

	2013				2014			
	Vârsta	Educație	Mediul de reședință	Interesul pentru politică	Vârsta	Educație	Mediul de reședință	Interesul pentru politică
Franța								
Direcția UE	0.03	-0.14**	-0.08*	0.06	0.05	-0.08*	-0.05	0.01
Susținere difuză	0.09**	-0.12**	-0.07*	0.13**	0.15**	-0.10**	-0.11**	0.06
Susținere specifică PE	0.01	-0.15**	-0.03	0.13**	0.10**	-0.15**	-0.07**	0.09**
Susținere specifică CE	0.04	-0.13**	-0.03	0.11**	0.13**	-0.14**	-0.10**	0.10**
Satisfacție democratică	0.09**	-0.20**	-0.05	0.06	0.08*	-0.13**	-0.12**	0.14**
Grecia								
Direcția UE	-0.01	0.12**	0.07*	-0.07*	0.07*	-0.03	0.01	-0.01
Susținere difuză	-0.02	-0.02	-0.05	-0.01	-0.01	-0.07*	-0.01	0.05
Susținere specifică PE	0.02	-0.07*	-0.04	0.01	0.03	-0.15**	-0.06	0.07*
Susținere specifică CE	-0.01	-0.02	-0.04	-0.03	0.02	-0.09**	-0.05	0.05
Satisfacție democratică	0.05	-0.01	0.05	-0.04	0.06	-0.08*	-0.03	-0.04

Marea Britanie									
Direcția UE	0.13**	-0.08*	-0.04	0.03	0,14**	-0,04	0,01	-0,12**	
Suținere difuză	0.19**	-0.18**	-0.08*	0.03	0,30**	-0,10**	-0,08*	-0,01	
Suținere specifică PE	0.16**	-0.20**	-0.04	0.04	0,19**	-0,13**	-0,08*	-0,01	
Suținere specifică CE	0.11**	-0.20**	-0.02	0.08*	0,12**	-0,16**	-0,05	0,09*	
Satisfacție democratică	0.12**	-0.17**	-0.04	-0.04	0,22**	-0,16**	-0,07	-0,08*	
România									
Direcția UE	0.07*	-0.02	0.11**	0.04	0,05	0,01	-0,08*	0,04	
Suținere difuză	0.01	-0.03	0.09**	0.09**	-0,06	0,04	0,05	0,15**	
Suținere specifică PE	-0.01	0.01	0.07*	0.06	-0,04	-0,03	0,03	0,10**	
Suținere specifică CE	-0.01	-0.01	0.03	0.06	-0,06	-0,05	0,03	0,11**	
Satisfacție democratică	0.06	-0.02	0.04	0.05	0,06	0,05	0,01	0,05	
Ungaria									
Direcția UE	0.06	0.01	0.02	0.01	0,03	0,04	0,05	0,09**	
Suținere difuză	0.06	-0.05	0.04	0.08*	0,01	0,03	0,09**	0,10**	
Suținere specifică PE	0.01	0.01	0.04	0.06	-0,01	-0,02	0,01	0,10**	
Suținere specifică CE	-0.01	0.01	0.07*	0.07*	0,01	-0,06	-0,02	0,07*	
Satisfacție democratică	0.04	-0.05	0.01	0.05	-0,01	-0,01	0,04	0,13**	

Note: ** semnificație statistică la nivelul 0,01; * semnificație statistică la nivelul 0,05.

În Franța, vârsta pare să fie una dintre variabilele ce corelează pozitiv cu nemulțumirile legate de UE: cu cât o persoană este mai în vârstă, cu atât este mai probabil ca ea să aibă atitudini negative. Corelația este însă destul de slabă și atinge cele mai mari valori (0,13 și 0,15) pentru susținerea difuză față de UE și susținerea specifică legată de CE, ambele în 2014. Există și situații în care vârsta și atitudinile față de UE nu corelează, un exemplu în acest sens fiind susținerea față de PE în 2013. Educația este variabila ce corelează cel mai puternic la nivelul populației franceze cu atitudinile eurosceptice. Semnul negativ al coeficientului indică faptul că respondenții cu mai puțini ani de educație sunt predispuși exprimării unor atitudini eurosceptice. Este singura variabilă pentru care corelațiile cu cele cinci atitudini sunt semnificative statistic în ambii ani. Mediul de rezidență pare să joace și el un rol în modelarea atitudinilor față de UE: corelația negativă semnifică faptul că populația rurală este mai eurosceptică, acest lucru fiind observabil cu preponderență în anul 2014. Satisfacția democratică este atitudinea cu care mediul de rezidență corelează cel mai puternic, coeficientul fiind de -0,12 în 2014. În fine, cetățenii cu interes minim pentru politică au tendința să fie mai eurosceptici decât semenii lor cu preocupări legate de politică. Coeficienții cei mai mari sunt înregistrați pentru satisfacție democratică (2014) și susținere difuză și specifică pentru PE (2013).

În Grecia, vârsta nu are legătură cu atitudinile eurosceptice, excepția parțială fiind opinia despre direcția în care se îndreaptă UE (pentru sondajul din 2014). În acest caz particular, respondenții în vârstă afirmă mai mult decât cei tineri că UE se îndreaptă într-o direcție greșită (coeficient slab de 0,07, semnificativ statistic la pragul de 0,05). În mod similar, mediul de rezidență și interesul pentru politică fac rareori diferența. În singura situație în care mediul de rezidență este semnificativ statistic respondenții din orașele mari consideră mai mult decât ceilalți respondenți că UE merge într-o direcție greșită. Acest rezultat poate reflecta realitatea din Grecia unde marile orașe ale țării au găzduit proteste anti-UE cu foarte mulți participanți. Interesul pentru politică oferă două exemple contradictorii: cei care nu sunt interesați de politică au mai puțină încredere în PE (în 2014) comparativ cu ceilalți respondenți, însă respondenții interesați de politică sunt mai critici la adresa direcției în care se îndreaptă UE. Educația este variabilă asociată cel mai mult în Grecia cu euroscepticismul, țară în care cetățenii mai puțin educați manifestând astfel de atitudini. Valoarea coeficienților este destul de mică, cea mai mare fiind de -0,15 pentru neîncrederea în PE în 2014.

Similar cu cele observate în Franța, vârsta și educația respondenților sunt variabile ce corelează semnificativ cu atitudinile eurosceptice. Persoanele în vârstă sunt mai înclinate să aibă atitudini negative față de UE, în acest sens cele mai puternice corelații fiind cu absența susținerii difuze (0,30 în 2014) și nemulțumirea față de modalitatea în care funcționează democrația în UE (0,22 în 2014). Persoanele cu mai puțini ani de educație sunt și ele înclinate să își formeze atitudini împotriva UE, corelațiile fiind ceva mai scăzute (un nivel maxim de -0,20 observabil în 2013 pentru încrederea specifică în ambele instituții europene examinate). Persoanele din mediul rural și cele cu interes redus pentru politică sunt și ele predispuse criticilor față de UE, dar valoarea coeficienților de corelație este mai redusă și nu întotdeauna semnificativă statistic.

În România, vârsta și educația nu sunt asociate cu nemulțumirile legate de UE. Acestea nu corelează la un nivel de semnificație statistică, iar coeficienții sunt foarte mici și au semne diferite. De exemplu, pentru 2014, cetățenii mai în vârstă au un nivel de satisfacție democratică mai scăzut decât cei tineri (coeficient de corelație de 0,06) și consideră mai mult decât ceilalți că UE merge în direcția greșită (0,05), dar au și un nivel de susținere difuză față de UE mai ridicat decât respondenții tineri (-0,06). Românii din orașele mari par să aibă ceva mai multe atitudini eurosceptice comparativ cu cei din orașele mici și medii sau cu cei din mediul rural, corelațiile cele mai mari fiind cu direcția UE, susținerea difuză și încrederea în PE în 2013. Totuși, relația dintre mediul de rezidență și aprecierea direcției în care merge UE nu este similară în cei doi ani investigați. Astfel, dacă în 2013 respondenții din orașele mari sunt eurosceptici, în 2014 cei din mediul rural par să aibă aprecieri mai critice față de direcția urmată de UE; semnul diferit al coeficienților de corelație reflectă această contradicție a rezultatelor. Interesul pentru politică este variabila ce corelează cel mai mult cu atitudinile românilor, iar cei cu nivel de interes scăzut au atitudini critice față de UE, în special în ceea ce privește cele două tipuri de susținere.

Ungaria prezintă un pattern similar celui observat în România: vârsta și educația nu corelează cu atitudinile eurosceptice, iar mediul de rezidență face acest lucru rareori. Ori de câte ori se observă o corelație semnificativă statistic între mediul de rezidență și atitudini eurosceptice acestea indică faptul că respondenții din orașele mari sunt mai predispuși către astfel de atitudini (de exemplu, lipsa încrederii în UE în 2014, coeficient de 0,09). Persoanele cu interes scăzut pentru politică sunt mai predispuse opiniilor negative referitoare la UE în special atunci când se referă la modalitatea în care democrația funcționează (valoare a coeficientului de 0,13 în 2014).

3.4. Discuție

Dacă încercăm rezumarea în câteva cuvinte a observațiilor în urma studiului comparativ pe toate statele membre din UE, putem afirma că majoritatea cetățenilor europeni este critică sau foarte critică la adresa UE. Procentele celor nemulțumiți sunt foarte mari atunci când este vorba despre direcția în care se îndreaptă UE și susținerea specifică sau difuză la adresa UE. Nivelul nemulțumirii cu modalitatea în care funcționează democrația în UE este ceva mai scăzut, relativ la celelalte două atitudini anterioare, dar suficient de ridicat pentru a indica faptul că cetățenii percep multe probleme. La fel de important ca numărul mare al criticilor este stabilitatea acestuia: cu excepția încrederii specifice pentru UE nu sunt diferențe semnificative între atitudini de la un an la altul. Un astfel de mediu în care atitudinile critice sunt stabile la nivel ridicat este propice dezvoltării actorilor eurosceptici. Prin urmare, nu este surprinzător succesul multor partide cu un asemenea profil (vezi capitolul 2) în recente alegeri europene.

Trebuie remarcat și faptul că cetățenii din statele membre cu probleme financiare majore (de exemplu, Grecia, Irlanda, Portugalia, Spania) sunt foarte critici la adresa UE. Atitudinile lor eurosceptice acoperă toate cele trei dimensiuni investigate: direcția în care merge UE, tipurile de susținere (pentru UE ca sistem politic și pentru instituțiile sale) și mulțumirea față de modalitatea în care democrația funcționează în UE. Acestui grup de țări cu puternice atitudini critice li se adaugă Cipru și Marea Britanie, ultima având planificat pentru 2017 un referendum care vizează

statutul de membru al UE. În pofida criticilor acute de la nivelul populației, doar trei dintre aceste țări au trimis partide extremiste sau eurosceptice în PE; în două dintre acestea au ieșit pe primele locuri în alegerile europene.

Analiza atitudinilor cetățenilor din cinci state membre a reliefat unele aspecte foarte importante. Primul dintre acestea este că în Franța și în Marea Britanie, ambele aparținând categoriei UE15, prima ca membru fondator și a doua ca membru din 1973, aceleași variabile corelează cu atitudinile eurosceptice. Sunt singurele dintre cele cinci țări analizate în care vârsta și educația sunt importante în raport cu atitudinile eurosceptice. Într-un grad mai redus, populația din mediul rural și cea fără interes pentru politică este predispusă formării unor astfel de atitudini. Al doilea aspect semnificativ este acela că în Grecia, cu excepția educației pentru sondajul din 2014, variabilele alese rareori corelează cu atitudinile cetățenilor. Acest lucru poate fi explicat prin prisma criticii generale la adresa UE, procentele ridicate din tabelele 3-5 indicând variație redusă pe multe dimensiuni. În contextul unei critici generale a UE la nivelul țării, este dificilă identificarea unor corelații la nivelul unor variabile de bază precum cele incluse în acest capitol.

România și Ungaria prezintă similarități în ceea ce privește variabilele asociate cu cetățenii care își formează și exprimă atitudini negative referitoare la UE în cele două țări. Respondenții din orașele mari, cu acces mai mare la surse de informație însă și cu atitudini de protest semnificative la nivelul celor două țări, sunt mai nemulțumiți de UE decât restul. Această observație confirmă rezultate empirice anterioare care ilustrau faptul că susținerea pentru UE la nivelul populației românești nu se bazează pe cunoașterea acesteia (Gherghina 2010a); implicit, un astfel de rezultat are legătură cu surse de informare limitate. Mai important, cetățenii fără interes pentru politică sunt cei care au atitudini negative la adresa UE.

Studii anterioare arată că populația potențial eurosceptică din România este mai degrabă una rurală sau provenită din mediul rural sau urban de talie mică, din familii mai degrabă puțin interesate de politică și pentru care deschiderea externă a României și internaționalizarea reprezintă mai degrabă factori de teamă și preocupare decât oportunități de dezvoltare și progres socio-economic (Hotnews.ro 2015). Spre deosebire însă de Ungaria, unde atât Guvernul condus de Viktor Orban, cât și opoziția reprezentată de Jobbik au cultivat sentimentele naționaliste și antieuropene ale maghiarilor (O'Sullivan & Pócsa 2015), în România mainstreamul politic rămâne unul covârșitor proeuropean. Populația tânără, urbană, cu studii superioare este cea mai euroentuziastă, iar euroentuziasmul este direct proporțional cu respingerea extremismului, a naționalismului și a excluderii pe criterii etnice și religioase (Mișcoiu, Nabăr, et al. 2007).

Actualul capitol a prezentat atitudinile cetățenilor față de UE. Am utilizat date din două sondaje de opinie Eurobarometru din 2013 și 2014 pentru a ilustra unele similarități și diferențe la nivelul tuturor statelor membre. În plus, am analizat în detaliu cinci state membre (aceleași ca în capitolul 2) pentru a observa profilul cetățenilor cu atitudini critice față de UE. Rezultatele indică un grad mare de nemulțumire la nivelul celor mai multe state membre – cu statele din UE15 fiind mai nemulțumite decât NSM – și unele detalii semnificative la nivelul fiecărei țări analizate în detaliu. Dintre aceste țări, România este cea asupra căreia ne vom axa în capitolul următor. Deși niciunul dintre partidele românești cu mandate în PE nu sunt extremiste sau eurosceptice, atitudinile critice de la nivelul populației sunt mult mai ridicate decât în preajma aderării (Gherghina 2010b). În contextul acestor atitudini (pe partea de cerere) și a unor oferte venite din partea unor actori mai mult sau mai puțin marginali (vezi capitolul 2), capitolul următor încearcă să identifice modalități de combatere a euroscepticismului și radicalizării la nivel instituțional și extrainstituțional în România.

CAPITOLUL 4

MODALITĂȚI DE COMBATERE A EUROSCEPTICISMULUI ȘI A RADICALIZĂRII CU ACCENTE XENOFOBE LA NIVEL INSTITUȚIONAL SI EXTRA- INSTITUȚIONAL ÎN ROMÂNIA

Problematica luptei împotriva euroscepticismului și a extremismului a fost abordată, la nivel european, din mai multe perspective. În cele ce urmează, vom încerca să sintetizăm principalele linii ale acestor abordări și să analizăm condițiile de posibilitate ale operaționalizării lor în cazul românesc, identificând câteva propuneri și soluții.

4.1. Tendințe la nivel european în lupta împotriva euroscepticismului și a extremismului

De la bun început, trebuie menționat că avem de-a face cu două subproblematici care nu au fost corelate decât începând cu mijlocul anilor '90, după valul de euroscepticism suveranist și naționalist care a urmat alegerilor europene din 1994. Acestea au fost primele care au avut loc după intrarea în vigoare a Tratatului de la Maastricht (1993), tratat care transformă Comunitățile Europene într-o organizație cu un caracter politic supranațional mult mai bine conturat. Anterior acestei perioade, problematicile euroscepticismului și a extremismului fuseseră abordate în mod disjunct, atât din perspectivă analitică, cât și din perspectiva acțiunii politice. Se cuvine deci să le tratăm și noi, mai întâi, în manieră separată.

Problema susținerii proiectului european de către cetățeni a ajuns pe agenda publică la începutul anilor '70, atunci când Comunitățile Europene începeau să intre în procesul de „euroscleroză”, de stagnare, fără perspective, a dinamicii integrării europene (Awesti 2009). Căutând să înțeleagă motivațiile legate de absența unei notorietăți reale și a unei susțineri populare față de proiectul european, liderii statelor membre, reuniți la Summitul de la Copenhaga, din 1973, au decis să desfășoare „toate eforturile necesare” pentru ca „toți cetățenii statelor membre să se poată considera, cu mândrie, parte a unei comunități europene”. Pe cale de consecință, începând cu această perioadă, Comisia Europeană (CE) va elabora și implementa o serie de strategii de comunicare, informare și educare a cetățenilor săi în spiritul european, strategii cărora li s-au alocat bugete din ce în ce mai importante. Ulterior, mai cu seamă după primele alegeri europarlamentare desfășurate prin vot direct (1979), Parlamentul European (PE) a demarat campanii similare, menite să consolideze încrederea europenilor în instituțiile comunitare și să determine o mai mare rată a participării la alegerile europene. Statelor membre le-a revenit sarcina de a disipa îngrijorările europenilor legate de o eventuală alterare a identităților naționale prin procesul de integrare comunitară și de disoluție a statelor-națiune într-o Europă unită. Accentul a căzut pe analiza și combaterea tezelor conform cărora între identificarea națională și cea europeană a cetățenilor statelor membre ar putea exista o contradicție structurală, campaniile concentrându-se, printre altele, pe explicarea și susținerea complementarității nivelurilor identitare național și european (Duchesne & Frogner 2008).

Începând cu anii '80, campaniile europene au încercat să remedieze ceea ce începea să fie cunoscut drept „deficitul democratic” al Comunităților. Acestea erau descrise de către adversarii procesului de integrare europeană ca fiind structuri eminentemente elitiste, provenite din acorduri și înțelegeri între anumiți lideri politici naționali, în contextul aparte de după cel de-al doilea război mondial, context care nu se mai regăsea în perioada anilor '80. De asemenea, adversarii subliniau faptul că, până în acea perioadă, popoarele Europei nu fuseseră niciodată cu adevărat consultate în ceea ce privește procesul de construcție europeană de teama unei respingeri masive a acestuia. În plus, aranjamentul instituțional supranațional conferă atribuții sporite unor organisme (Comisia, Curțile, diversele comitete) care nu se bucură de legitimitate democratică (Catala & Jalabert 2007). Pentru a combate aceste critici, campaniile europene s-au axat pe două

tematici principale: 1) explicarea arhitecturii instituționale europene și a modului de funcționare a Comunităților, cu accent pe echilibrul instituțional și pe caracterul incluziv al procesului de luare a deciziilor la nivel european și 2) sublinierea gradului ridicat de legitimitate a proiectului instituțional european, bazat în cea mai mare măsură pe instituții (totuși) interguvernamentale ce reunesc șefii de state și de guverne, desemnați în mod democratic de către cetățenii europeni.

În pofida acestor campanii, emergența unui „patriotism european” s-a lăsat și se lasă încă îndelung așteptată. Înțelegerea deficienței strategiilor menționate trebuie să vizeze mai degrabă fondul acesteia decât aspectele tehnice ale „euromarketingului”, care, odată cu trecerea timpului, a devenit din ce în ce mai performant. Problema centrală este aceea că UE a fost percepută ca un „colos tehnocratic”, o structură eminent administrativ-economică, birocratică și hiper-proceduralistă (De Vreese 2012). În plus, campaniile de promovare și, în general, strategia de prezentare și comunicare a Uniunii au plecat, de la bun început, de la premisa că cetățenii europeni trebuie convingeți de raționalitatea procesului de integrare, fiind ignorate sau chiar intenționat reprimite componentele pasionale și emoționale ale unui posibil atașament european. Or, absența susținerii populare a proiectului european și, mai mult, neidentificarea solidă și constantă cu Europa, se explică și prin caracterul „aseptic” și ultrarațional al „produsului” comunitar comunicat prin intermediul acestor campanii (Stavrakakis 2005).

În ceea ce privește combaterea extremismului, eforturile de după 1970 au fost marcate de o dezbatere inițială între două curente opuse. Pe de o parte, adepții unei viziuni culturale libertariene susțineau că toate formele de manifestare a ideilor politice ar trebui tolerate, fiindcă nu există niciun principiu în virtutea căruia anumite grupuri ar putea fi private de libertatea de expresie și de asociere. În conformitate cu această poziție, grupurile extremiste²⁶ vor progresa în condițiile în care vor fi împiedicate să se exprime, victimizându-se și câștigând astfel audiență (Baumgartl & Favell 1995).

Pe de altă parte, majoritatea liderilor politici și de opinie europeni au considerat că interzicerea manifestărilor extremiste, xenofobe și rasiste reprezintă o măsură necesară pentru edificarea unor societăți democratice și tolerante, singurele care ar putea permite dezvoltarea proiectului european. Măsurile prin intermediul cărora ar trebui aplicate aceste interdicții au variat de la țară la țară, atât în privința severității lor, cât și în privința efectivității și eficienței acestora. Țările nordice au fost printre primele care au aplicat măsuri represive împotriva extremismului și a xenofobiei, chiar înainte de aderarea la Comunitățile Europene, bilanțul acestora fiind unul mai degrabă neconvingător, de exemplu cazul Danemarcei (Larsen 2006). În general, măsurile punitive au antrenat strategii adaptative ale „adversarilor”, care și-au cosmetizat identitățile, evitând astfel cu succes aplicarea unor noi interdicții. Cazul cel mai cunoscut este cel al partidului belgian de extremă dreaptă Vlaams Blok. După cum menționam în capitolul 2 al acestui raport, acesta și-a schimbat denumirea în Vlaams Belang în 2004, continuând să prezinte atitudini xenofobe similare cu cele pentru care a fost inițial interzis (Erk 2005). În plus, măsurile de interdicție au putut fi aplicate acelor grupuri ce au un statut propriu-zis (partide, asociații, instituții media, etc.) și mai puțin grupărilor informale. Acest inconvenient este cu atât mai greu de surmontat cu cât dezvoltarea mijloacelor de comunicare în mediile virtuale le-a permis grupurilor xenofobe și extremiste să fie prezente în viețile publice naționale din țările europene, chiar și în condițiile în care erau izolate prin „cordoane sanitare”.

Studii recente au scos în evidență oportunitățile concrete garantate de spațiul virtual cu precădere în ceea ce privește mișcările extremiste extraparlamentare (Bartlett et al. 2011; Whine 2012; Caiani & Kröll 2014). Spațiul virtual (website-uri, liste de e-mail interactive, profiluri facebook, forumuri de discuție, site-uri de YouTube video-sharing) a devenit un mediu fertil pentru mobilizarea transnațională a mișcărilor extremiste. Câteva aspecte generale pot fi identificate:

²⁶ Reamintim că extremismul politic a fost legat de o combinație variabilă între nativism (asociat cu un discurs xenofob de exaltare a poporului sinonim de ethos), crezul autoritar, și tematici populiste (Mudde 2007).

sunt prezenți mulți tineri – grupul-țintă preferat în acest context, sunt diseminate ușor, ieftin și rapid materiale de propagandă axate pe un discurs nativist și eurosceptic, se valorizează tendința utilizatorilor de internet de a intra în contact prevalent cu cei care împărtășesc idei similare din aceeași țară dar și la nivel internațional, se exprima „fără filtre” mesaje și interpretări extremiste în general (Whine 2012). Oportunitățile virtuale sunt adesea folosite pentru a crea un sentiment de apartenență bazat pe elemente identitare care intră în coliziune directă cu valorile democratice: statul de drept, libertățile fundamentale, principiile de toleranță, etc. În acest sens, mobilizarea propusă este susținută și de manifestări muzicale²⁷, de grupuri de suporteri de fotbal²⁸ sau de un specific cod vestimentar.²⁹ Capacitatea unui stat de a controla aceste forme de mobilizare este relativ scăzută. Cazul austriac și subcultura neonazistă sunt elocvente: grupurile afiliate evită limitele constituționale naționale utilizând un provider de internet din Statele Unite (Whine 2012). La fel, website-uri legate de extremismul rus sunt bazate în Statele Unite și Singapore (Whine 2012). În cadrul documentării realizate pentru acest raport nu am identificat exemple pentru cazul românesc.

Pe lângă măsurile punitivă, instituțiile europene și guvernele statelor membre au perfectat și aplicat măsuri de combatere a extremismului, în general, și, în mod particular, al ideilor xenofobe prin intermediul unor campanii publice de sensibilizare și prin intermediul educației civice. Campaniile publice s-au desfășurat, în general, prin intermediul unor programe cu finanțare europeană accesabile de către actori publici și privați care se angajau să informeze, impulsioneze, motiveze și convingă cetățenii europeni în implicarea lor în favoarea conviețuirii armonioase, a soluționării pașnice a conflictelor, a toleranței, a multiculturalismului. Aceste campanii au avut ca numitor comun sloganul „Unitate în diversitate”, prin care se dorea inducerea ideii că procesul de integrare nu este de natură să periclitizeze manifestarea identităților naționale, dar că această manifestare ar trebui să aibă loc cu respectarea și acceptarea identităților celorlalți. În ciuda faptului că aceste campanii au beneficiat de bugete importante și s-au bucurat de concursul larg al autorităților publice și a numeroase entități private, Comunitățile și, apoi, Uniunea Europeană nu au reușit să obțină rezultate satisfăcătoare.³⁰ Cea mai bună dovadă în sprijinul acestei constatări sunt gradul de intoleranță manifestat de către cetățenii europeni (vezi capitolul 3) și rezultatele electorale ale partidelor xenofobe și extremiste, care, cu ocazia a cel puțin patru „valuri” ale crizelor recente (mijlocul anilor '80, mijlocul anilor '90, începuturile anilor 2000, respectiv 2010) au progresat, atingând, aproape de fiecare dată, cote „istorice” (Zick et al. 2011).

Cât despre proiectele de educație civică, acestea au avut ca principal obiectiv introducerea în curricula preuniversitară și universitară a unor cursuri sau module axate pe deprinderea de comportamente și pe obținerea de cunoștințe legate de cultivarea toleranței și combaterea discriminării. Începând cu anii '80, au fost depuse eforturi semnificative în sensul modificării programelor școlare, introducându-se discipline precum: studiul drepturilor omului, cultura civică, studiul Holocaustului, multiculturalism. De asemenea, mai ales începând cu anii '90, sunt perfecționate metode de predare a unor asemenea discipline la universitățile „populare” sau deschise învățământului pe tot parcursul vieții, în condițiile în care aceste forme de învățământ dedicate populației adulte ating medii socioprofesionale care, anterior, nu erau accesibile

²⁷ Fenomenul „White Power Music” este considerat a fi cel mai important instrument al mișcărilor extremiste, în vederea recrutării de tineri (Langenbach & Raabe 2013, p.249). Fenomenul este amplificat de succesul economic al unei muzici bazate de panarianism. Frontul Național European (fondat în 1999) a organizat în 2006 festivalul Deutsche Stimme (Sachsen) cu participarea a 10.000 de simpatizanți provenind din Bulgaria, Olanda, Germania, Grecia, Portugalia, România și Spania (Whine 2012).

²⁸ Vezi analiza efectuată despre fenomenul „ultras” în Italia (Testa & Armstrong 2013).

²⁹ De exemplu, reproducerea de simboluri neo-naziste și comercializarea acestora prin intermediul articolelor de îmbrăcăminte.

³⁰ Susținerea cu fonduri europene este cu atât mai importantă cu cât intensitatea discursului eurosceptic crește în spațiile de comunicare animate de mișcările extremiste extraparlamentare (Caiani & Kröll 2014). Exemplul organizației de tineret a NPD-ului german este elocvent: critică deschis eliminarea suveranității naționale sau acordul Schengen care permite „africanilor să intre în Europa”.

educației pentru toleranță. În țările europene în care au fost realizate studii, acestea demonstrează impactul semnificativ mai important al educației pentru toleranță față de campaniile publice generale asupra alterării (lente, dar temeinice) a comportamentelor cetățenilor în sensul internalizării valorilor deschiderii, democrației și acceptării diversității (Emler & Frazer 1999).

Așa cum menționam anterior, odată cu Tratatul de la Maastricht și, mai cu seamă, de la mijlocul anilor '90, corelația dintre progresul partidelor naționaliste, xenofobe și extremiste și accelerarea procesului de integrare europeană este sistematic operată de către politicieni și massmedia și devine o preocupare constant prezentă în agenda publică. Populismul, naționalismul, xenofobia și extremismul de dreapta sunt amalgamate și, adeseori, suprapuse cu euroscepticismul (Taguieff 2002; Mudde 2007). Această evoluție a avut două consecințe majore în ceea ce privește strategiile de luptă împotriva euroscepticismului și a radicalizării cu accente xenofobe. În primul rând, spre deosebire de perioada anterioară, când cele două problematice erau tratate oarecum separat, începând cu mijlocul anilor '90, acestea sunt abordate prin intermediul unor strategii comune. În discursurile oficialilor europeni, lumea este împărțită, în mod maniheist, în două tabere – cea a democraților și progresiștilor proeuropeni și cea a naționaliștilor și xenofobilor antieuropeni (Delsol 2008) – tabere între care nu există punți reale de comunicare. Astfel, argumentele euroscepticilor (care odinioară erau tratate într-o manieră analitică și particulară, încercându-se demontarea lor în mod metodic) devin la fel de inacceptabile pentru tabăra pro-europeană precum cele ale xenofobilor și ultranaționaliștilor. Comunicarea politică a „Europei” se modifică, devenind mai „agresivă” și mai puțin sensibilă la nuanțarea răspunsurilor la contra-argumentelor oponenților săi.

O a doua consecință majoră este legitimarea progresivă a ideilor extremei drepte, care sunt preluate, mai ales începând cu 2004-2005, de *mainstreamul* politic eurosceptic sau chiar de unii suporterii moderați ai procesului de integrare europeană. Odată ce numărul formațiunilor eurosceptice crește și acestea se diversifică – acoperind, după alegerile europene din 1999 și 2004 plaje politice largi care se întind de la ultra-radicalii de tip skin-head până la conservatorii suveraniști – ideile care, odinioară, constituiau apanajul extremei drepte, se răspândesc până înspre centrul eșichierului politic. De pildă, chestiunea imigrației intraeuropene și extraeuropene, ce făcea obiectul unor vagi tatonări din partea drepte moderate și constituia o „zonă de cvasiexclusivitate” a extremei drepte, este abordată deschis de către politicienii de dreapta moderată și de centru-dreapta (Mișcoiu et al. 2008). Acest „coming-out” al ideilor naționaliste și al xenofobiei se acutizează în timpul dezbaterilor privind Tratatul pentru o Constituție Europeană și mai ales după respingerea acestuia de către Franța și Olanda, în 2005. În plus, odată cu depresia financiar-economică începută în 2008, stigmatizarea colectivă a „Celorlalți” și învinovățirea acestora pentru situația dificilă a țărilor europene a devenit o practică curentă, al cărei exclusivitate extrema dreaptă a pierdut-o demult.

În aceste condiții, combaterea euroscepticismului și radicalizării xenofobe au devenit dificil de canalizat, unii din foștii „parteneri de drum” ai construcției europene devenind oponenții acesteia, iar euroscepticismul moderat și argumentat topindu-se într-un ocean de voci antieuropene și naționaliste. Strategiile anterioare au rămas în vigoare, au fost aduse la zi și au fost diversificate tematic, însă, pe fondul disensiunilor apărute în interiorul UE (cele mai recente fiind legate de chestiunea tratării refugiaților proveniți din Sudul și Estul Mediteranei), performanțele comunicării antieurosceptice nu pot compensa impasul de fond în care UE a ajuns.

Din punctul de vedere al discursului extremist de stânga, precum am amintit anterior, dimensiunea xenofobă este absentă. Sunt însă prezente tematici legate de critica elitelor ultra-liberale, de dictatura „financiară liberală” a ultimelor decenii și politicile de austeritate implementate începând cu 2007. Fenomen prea puțin studiat, extremismul de stânga este contemplat de raportul Europol (2014, pp.35-36), deși este considerat minoritar față de dimensiunea extremismului de dreapta. De remarcat că violența extremismului de stânga este în creștere față de anii precedenți (Europol, p.11).

4.2. Combaterea euroscepticismului și radicalizării xenofobe în România: Observații și recomandări

Așa cum arătam în capitolele anterioare, România prezintă două particularități în ceea ce privește radicalismul și poziția față de proiectul european. În primul rând, opinia publică românească este printre cele mai favorabile continuării procesului de integrare europeană. Între aderarea din 2007 și momentul actual, puține elemente perturbatoare au diminuat încrederea românilor în UE și determinarea acestora de a susține o integrare europeană accelerată, determinare având o motivație în principal socioeconomică. Apoi, deși începutul anilor '90 a fost marcat de tensiuni și incidente inter-etnice (în special cu comunitățile maghiară și romă) (Gherghina & Jiglău 2008), România a evoluat relativ linear în direcția gestionării consensuale a relațiilor dintre majoritate și minoritățile naționale, momentele de tensiune fiind rare și de intensitate scăzută. După cum am văzut, după 2008, partidele extremiste au dispărut, practic, din peisajul politic principal, discursurile xenofobe fiind, la rândul lor, din ce în ce mai puțin prezente în spațiul public.

Totuși, aceste tendințe ușor observabile camuflează existența unor procese complexe mai puțin sesizabile în mod direct, dar având efecte profunde. Pe de o parte, de la mijlocul anilor 2000, am asistat la o populare a *mainstream*-ului politic cu idei și atitudini populiste, unele fiind însoțite de alunecări xenofobe (cele mai recente fiind cele legate de construcția unei moschei la București). Acest proces este asemănător cu cel care a avut loc în Europa occidentală, diferența fiind dată de absența reprezentării formațiunilor radicale și extremiste în România (ceea ce a determinat o mai mare preocupare a partidelor *mainstream* spre a-și apropria tematici și electorate care aparținuseră unor asemenea formațiuni) și de absența unui clivaj structurant stânga-dreapta (ceea ce a făcut ca unele ideile extremiste și xenofobe să poată circula în ansamblul spațiului politic, inclusiv în rândurile stângii social-democrate și a centrului liberal).

Pe de altă parte, grupurile extremiste și xenofobe s-au cantonat într-o zonă de marginalitate politică, unde au putut să se radicalizeze fără să se afle în vizorul instituțiilor de control și fără să facă obiectul direct al aplicării unor interdicții legale (Mișcoiu et al. 2008). Grupările de acest gen se declară, adeseori, ortodoxist-naționaliste, pretinzând, în mod explicit sau implicit, că sunt continuatoarele mișcării legionare din perioada interbelică. Activitatea acestora se desfășoară, în mare măsură, în mediile virtuale. În ultimul timp însă, anumite platforme, din care cea mai cunoscută este www.rostonline.ro, au reușit să se ramifice, raliindu-și cercuri de reflecție, grupuri de acțiune, asociații, fundații cu caracter religios și devenind capabile să sprijine proiecte editoriale și să organizeze felurite manifestări publice.

Care sunt dispozitivele pe care instituțiile din România le folosesc pentru combaterea euroscepticismului și a radicalizării xenofobe și cum ar putea acestea fi îmbunătățite? În ceea ce privește combaterea euroscepticismului, întrucât, după cum am putut constata anterior, acest fenomen este încă slab conturat în România, autoritățile s-au concentrat mai degrabă pe limitarea „euroignoranței”. Cercetările arată, în mod repetat, că euroentuziasmul românilor este cauzat mai degrabă de absența unor alternative viabile și de respingerea autarhiei naționale sub conducerea unei elite politice autohtone dezavuate decât de adeziunea, în cunoștință de cauză, la proiectul european (INSCOP 2015). De aceea, o bună parte din strategiile publice aplicate mai ales după 2007 au avut ca obiectiv familiarizarea românilor cu instituțiile și procesele europene, precum și cu avantajele pe care apartenența la UE le poate aduce cetățenilor României. Dacă de la mijlocul anilor '90 au fost create centre de cercetare, catedre sau facultăți care aveau ca obiectiv realizarea și difuzarea cunoașterii și a înțelegerii UE, începând cu anii 2000, sfera grupurilor-țintă se extinde, incluzând elevii din învățământul liceal, ansamblul cadrelor didactice și a funcționarilor publici, precum și alte categorii. Odată cu posibilitatea accesării fondurilor europene, acestea au fost utilizate în mod extensiv pentru finanțarea proiectelor educativ-formative europene, în special în cadrul Programului Operațional Structural Dezvoltarea Resurselor Umane (2007-

2013), a cărui adresabilitate a fost extinsă, proiectele putând acoperi numeroase categorii de beneficiari.

Totuși, dacă bilanțul la nivelul formării europene în învățământul superior este unul relativ mulțumitor, per ansamblu, educația europeană în România a rămas una deficitară. Acest lucru se datorează dificultăților legate de accesul și finanțarea instituțiilor de învățământ și de formare din mediul rural, dublate de absența unor corelări precise și cuantificabile între formare și piața muncii. Totodată, euroignoranța este departe de a fi dispărut nu doar în rândul populației largi (Gherghina 2010a), ci și din mediile instituționale românești. În condițiile unei noi crize globale, poate dublată de o criză instituțională europeană, euroignoranța se poate transforma, într-un timp foarte scurt, într-o formă virulentă de euroscepticism (Verney 2011).

Dat fiind acest bilanț nemulțumitor, se impune să facem patru recomandări.

1. Mai întâi, este necesară o mai atentă și exigentă selecție și pregătire a formatorilor în domeniul studiilor europene. Inflația de formatori și de beneficiari a generat, de multe ori, o precarizare a nivelului formărilor și o transformare a acestora în acțiuni fără conținut.
2. Din punct de vedere tematic se observă un nivel de hipertehnicitate ridicat al studiilor europene, fiind abandonată cultivarea valorilor și principiilor ce reprezintă fundamentul proiectului european în favoarea sporirii apetitului pentru obținerea avantajelor de ordin strict economic.
3. Cu toate acestea, se constată faptul că pregătirea funcționarilor publici din instituțiile locale și centrale în ceea ce privește structura și funcționarea UE rămâne deficitară. În acest sens, recomandăm introducerea unor cursuri periodice de perfecționare, orientate mai ales către internalizarea practicilor curente și a modalităților concrete de lucru de pe diversele paliere ale UE.
4. În fine, rămâne evident faptul că, dincolo de campaniile de educare, absența în rândurile opiniei publice a unui nivel minim de satisfacție privind condițiile socioeconomice este o cauză solidă a euroscepticismului. De aceea, recomandăm conceperea și aplicarea unor măsuri socioeconomice integrate și planificate care să permită ameliorarea nivelului de trai al populației susceptibile să fie receptivă la mesajele de tip eurosceptic.

Experiența altor state ne arată că, în contexte de criză, existența unei culturi a valorilor comune europene reprezintă o pavăză solidă în fața tentațiilor extremiste (Conseil de l'Europe 1994). Prin urmare, se impune transformarea și reorientarea tematică a formărilor prin includerea și cultivarea nedogmatică a reperelor principiale care animă construcția europeană.

În ceea ce privește combaterea radicalizării cu accente xenofobe, România a urmat principalele practici europene, inspirându-se, în primul rând, din recomandările făcute de Consiliul Europei și de către Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa, prin intermediul Înalțului Comisariat pentru Minorități Naționale – organizații care au monitorizat România mai ales în anii '90. Din punct de vedere instituțional, în anul 2000, România a creat Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, o instituție aflată sub control parlamentar și care, de-a lungul timpului a dobândit competențe din în ce mai importante în domeniul combaterii formelor de discriminare, inclusiv a celor prezente exclusiv în discursul public și neînsoțite de acțiuni discriminatorii extra-discursive.

De asemenea, încă din anii '90, România a demarat procesul de interzicere a propagandei în favoarea urii rasiale, confesionale și etnice, iar la începutul anilor 2000 a interzis toate formele de discriminare (Legea nr. 48/2002). De-a lungul timpului, aplicarea sancțiunilor legale în vigoare a întâmpinat o serie de obstacole legate, în special, de precaritatea culturii solidarității

împotriva formelor de discriminare și a propagandei xenofobe, mai ales în cazul în care victimele aparțineau anumitor comunități precum romii sau homosexualii (Agerpres 2013).

Cele mai eficiente mijloace prin care a fost combătută xenofobia au fost campaniile și acțiunile desfășurate de organizații ale societății civile. Acestea au beneficiat de finanțări naționale, europene și internaționale și au organizat formări, dezbateri, seminarii, conferințe, traininguri și campanii de sensibilizare prin mass-media sau internet. Deși un bilanț riguros al impactului acestor măsuri nu poate fi realizat, întrucât ele sunt coroborate cu alte tipuri de activități (de tipul educației clasice sau imersiunii familiilor celor care lucrează în străinătate în medii inerent multiculturale), datele existente indică o diminuare relativă a gradului de intoleranță față de minorități și o intransigență corespunzător mai mare față de actele de discriminare și față de propaganda cu caracter xenofob (Mișcoiu & Harda 2007).

În urma analizei noastre, constatăm că remedierea unor aspecte fundamentale din actualele practici de combatere a radicalizării xenofobe ar putea contribui la atingerea unor rezultate reale mai apropiate de cele scontate. La nivel general, trebuie menționat faptul că o combatere eficientă a euroscepticismului latent sau manifestat implică o atenție mărită în ceea ce privește indicatori statistici precum cei ai Organizației pentru Cooperare și Dezvoltare Economică (OECD). Cu cât crește nivelul educațional, cu atât crește și viziunea pozitivă a integrării europene. Nivelul scăzut de educație a fost asimilat nu numai cu un electorat permisibil partidelor promotoare a unor mesaje extremiste, ci și cerințelor pentru politici protecționiste, o formulă latentă a euroscepticismului. În mod specific, este necesară sensibilizarea cetățenilor față de tematici legate de acte de discriminare, cu precădere discriminarea minorității rome. O sensibilizare eficientă poate fi realizată prin intermediul unei educații mai timpurii, începând cu ciclurile primare și gimnaziale, cu includerea participativă în formări a familiilor elevilor, după modele deja practicate la nivel european, vezi cazul Olandei (Havinga 2002).

Apoi, intoleranța manifestată față de exprimarea unor idei xenofobe și/sau extremiste de către personalități publice ar trebui să fie transformată în sancțiuni operaționalizabile, în sensul depășirii simplei notificări moral-reprobatoare și identificării unor metode de pedepsire care să determine conștientizarea la nivel colectiv a pericolului reprezentat de asemenea idei. În fine, așa cum rezultă din experiența ocazională de dezbateri în jurul Legii nr. 217/2015 privind interzicerea organizațiilor și simbolurilor cu caracter fascist, rasist sau xenofob și a promovării cultului persoanelor vinovate de săvârșirea unor infracțiuni contra păcii și omenirii, măsurile legislative prin intermediul cărora sunt restricționate libertățile de asociere și exprimare (chiar dacă vizează grupări rasiste, antisemite, xenofobe sau de altă natură) trebuie pregătite prin campanii publice de informare și dezbateri, riscul fiind acela de a determina victimizarea și radicalizarea și mai accentuată a grupurilor xenofobe sau extremiste.

Ținând cont de proliferarea acestor surse de extremism (mai mult sau mai puțin instituționalizate) în spațiul virtual, o sincronizare la nivel instituțional internațional este necesară pentru monitorizarea și aplicarea eficientă de sancțiuni în acest domeniu. Strategii integrate și resurse (financiare și umane) sunt indispensabile pentru a preveni difuzarea formelor extremiste. Sunt necesare și colaborările publice-private (naționale și internaționale) în vederea monitorizării în timp real a întregii panoplii de resurse virtuale afiliate mișcărilor extremiste. Un index internațional (recunoscut la nivel instituțional³¹) al acestor mișcări ar putea fi un instrument eficient de combatere. Informații structurate în acest sens nu sunt disponibile în cazul României.³²

³¹ Există numeroase instrumente similare la nivel național, de exemplu, Racism and Extremism Monitor în Olanda, dar nu există un index recunoscut la nivel european. La nivel european, acest index ar putea fi coordonat de Agenția Europeană pentru Drepturile Fundamentale, în cooperare cu Statele membre (dar și cele candidate), cu Consiliul European, ONG naționale și internaționale, ONU, OSCE.

³² Câteva elemente sunt disponibile în raportul Europol (2014).

Un posibil follow-up al acestui raport ar putea fi tocmai realizarea unui studiu axat pe dimensiunea virtuală și mișcările extremiste/radicale extraparlamentare din România. Participarea unor reprezentanți din România este citată adesea în lucrările de specialitate, lipsesc însă date specifice: cine și câte sunt aceste mișcări și grupuri, ce forme de socializare privilegiază, ce număr de simpatizanți au, ce strategii de recrutare aplică, ce colaborări internaționale sunt animate.

Bibliografie:

1. Abbarno, A.J. & Zapryanova, G.M., 2013. Indirect Effects of Eurosceptic Messages on Citizen Attitudes toward Domestic Politics. *Journal of Common Market Studies*, 51(4), pp.581–597.
2. Ablonczy, B. & Ablonczy, B., 2012. L'extrême droite en Hongrie. Racines, cultures, espaces. *Revue Hérodote*, 144, pp.35–59.
3. Adam, S. & Maier, M., 2011. National Parties as Politicizers of European Integration? Party Campaign Communication in the Run-Up to the 2009 European Parliament Elections. *2European Union Politics*, 12(3), pp.431–453.
4. Arter, D., 2013. The Breakthrough of Another West European Populist Radical Right Party? The Case of the True Finns. *Government and Opposition*, 45(04), pp.484–504.
5. Arzheimer, K., 2009. Contextual Factors and the Extreme Right Vote in Western Europe, 1980-2002. *American Journal of Political Science*, 53(2), pp.259–275.
6. Awesti, A., 2009. The Myth of Eurosclerosis. European Integration in the 1970s. *L'Europe en Formation*, 3(353-354), pp.39–53.
7. Bale, T. et al., 2009. If You Can't Beat Them, Join Them? Explaining Social Democratic Responses to the Challenge from the Populist Radical Right in Western Europe. *Political Studies*, 58(3), pp.410–426.
8. Bale, T., 2011. *The Conservative Party: from Thatcher to Cameron*, Cambridge: Polity Press.
9. Bartlett, J., Birdwell, J. & Littler, M., 2011. *The New Face of Digital Populism*, London: Demos.
10. Baumgartl, B. & Favell, A., 1995. *New Xenophobia in Europe*, London: Kluwer Law International.
11. Belligni, S., 2004. Estremismo (Extremism). In N. Bobbio, N. Matteucci, & G. Pasquino, eds. *Dizionario di Politica (Dictionary of Politics)*. Turin: Utet, pp. 310–312.
12. Benoit, B., 1998. *Social-Nationalism: An Anatomy of French Euroscepticism*, Brookfield: Ashgate.
13. Bertoncini, Y. & Koenig, N., 2014. *Euroscepticism or Europhobia: Voice vs. Exit?*, Available at: <http://www.institutdelors.eu/media/euroscepticismoreurophobia-bertoncini-koenig-ne-jdi-nov14.pdf?pdf=ok>.
14. Von Beyme, K., 1988. *Right-wing Extremism in Western Europe*, London and New York: Routledge.
15. Bobbio, N., 1969. *Saggi sulla Scienza Politica in Italia*, Bari: Laterza.
16. Borne, D., 1977. *Petits bourgeois en révolte? Le mouvement Poujade*, Paris: Flammarion.
17. Börzel, T.A., Pamuk, Y. & Stahn, A., 2008. *One Size Fits All? How the European Union Promotes Good Governance in its Near Abroad*, Available at: http://www.sfb-governance.de/publikationen/working_papers/wp18/SFB-Governance-Working-Paper-18.pdf.
18. Brochmann, G. & Hagelund, A., 2012. *Immigration Policy and the Scandinavian Welfare State, 1945-2010*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

19. Van Der Brug, W., Fennema, M. & Tillie, J., 2005. Why Some Anti-Immigrant Parties Fail and Others Succeed: A Two-Step Model of Aggregate Electoral Support. *Comparative Political Studies*, 38(5), pp.537–573.
20. Caiani, M. & Kröll, P., 2014. The transnationalization of the extreme right and the use of the Internet. *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, 39(4), pp.331–351.
21. Carter, E., 2005. *The Extreme Right in Western Europe: Success or Failure?*, Manchester: Manchester University Press.
22. Catala, M. & Jalabert, L., 2007. *Penser et construire l'Europe 1919-1992*, Paris: Bréal.
23. Charlot, M., 1986. L'émergence du Front National. *Revue Française de Science Politique*, 36(1), pp.30–45.
24. Chebel d'Appollonia, A., 1988. *L'extrême-droite en France. De Maurras à Le Pen*, Brussels: Complexe.
25. Collins, J., 2014. New Left Experiences in Bolivia and Ecuador and the Challenge to Theories of Populism. *Journal of Latin American Studies*, 46(1), pp.59–86.
26. Conseil de l'Europe, 1994. *L'Europe contre l'intolérance. Actes du Colloque organisé par le Secrétariat Général du Conseil de l'Europe*, Strasbourg: Editions du Conseil de l'Europe.
27. Conti, N., 2003. *Party attitudes to European integration: A longitudinal analysis of the Italian Case*, Available at: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-working-paper-13.pdf&site=266>.
28. Dahlström, C. & Esaiasson, P., 2011. The immigration issue and anti-immigrant party success in Sweden 1970-2006: A deviant case analysis. *Party Politics*, online fir.
29. Daniel, M., 2005. *Cranks and Gadflies. The Story of the UKIP*, London: Timewell Press.
30. Delsol, C., 2008. *La nature du populisme ou les figures de l'idiot*, Paris: Les Editions Ovidia.
31. Duchesne, S. & Frogner, A.-P., 2008. National and European Identifications: A Dual Relationship. *Comparative European Politics*, 6(2), pp.143–168.
32. Dumbravă, C., 2014. *Nationality, Citizenship and Ethno-Cultural Belonging: Preferential Membership Policies in Europe*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
33. Easton, D., 1965. *A Systems Analysis of Political Life*, New York: Wiley.
34. Ellinas, A.A., 2010. *The Media and the Far Right in Western Europe: Playing the Nationalist Card*, Cambridge: Cambridge University Press.
35. Ellinas, A.A., 2013. The Rise of the Golden Dawn: The New Face of the Far Right in Greece. *South European Society and Politics*, 18(4), pp.543–565.
36. Emler, N. & Frazer, E., 1999. Politics: The Education Effect. *Oxford Review of Education*, 25(1-2), pp.251–273.
37. Epstein, R.A. & Sedelmeier, U., 2008. Beyond conditionality: international institutions in postcommunist Europe after enlargement. *Journal of European Public Policy*, 15(6), pp.795–805.
38. Erk, J., 2005. From Vlaams Blok to Vlaams Belang: The Belgian Far-Right Renames Itself. *West European Politics*, 28(3), pp.493–502.

39. Fallend, F., 2004. Are right-wing populism and government participation incompatible? The case of the freedom party of Austria. *Representation*, 40(2), pp.115–130.
40. Fitzgibbon, J., 2013. Citizens against Europe? Civil Society and Eurosceptic Protest in Ireland, the United Kingdom and Denmark*. *Journal of Common Market Studies*, 51(1), pp.105–121.
41. Fitzgibbon, J., 2010. Referendum Briefing. The Second Referendum on the Treaty of Lisbon in Ireland, 2 October 2009. *Representation*, 46(2), pp.227–239.
42. Ford, R. & Goodwin, M., 2014. *Revolt on the Right: Explaining Support for the Radical Right in Britain*, London and New York: Routledge.
43. Franklin, M., Marsh, M. & McLaren, L., 1994. Uncorking the Bottle: Popular Opposition to European Unification in the Wake of Maastricht. *Journal of Common Market Studies*, 32(4), pp.455–472.
44. Gabel, M. & Palmer, H., 1995. Understanding variation in public support for European integration. *European Journal of Political Research*, 27(1), pp.3–19.
45. Gabel, M. & Scheve, K., 2007. Estimating the Effect of Elite Communications on Public Opinion Using Instrumental Variables. *American Journal of Political Science*, 51(4), pp.1013–1028.
46. Gaffney, J. ed., 1996. *Political Parties and the European Union*, London: Routledge.
47. Gallie, W.B., 1956. Essentially Contested Concepts. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 51, pp.167–198.
48. Georgiadou, V., 2013. Greece. In R. Melzer & S. Serafi, eds. *Right-wing Extremism in Europe. Country Analyses, Counter-Strategies and Labor-Market Oriented Exit Strategies*. Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung, pp. 75–102.
49. Gherghina, S., 2011. Does Government Performance Matter? Electoral Support for Incumbents in Six Post-Communist Countries. *Contemporary Politics*, 17(3), pp.257–277.
50. Gherghina, S., 2010a. Supporting the EU With(Out) Political Knowledge: Empirical Evidence from a New Joiner. *Romanian Journal of European Affairs*, 10(4), pp.66–77.
51. Gherghina, S., 2010b. Unraveling romance: An assessment of candidate countries' support for the EU. *Comparative European Politics*, 8(4), pp.444–467.
52. Gherghina, S. & Jiglău, G., 2008. The Role of Ethnic Parties in the Europeanization Process - The Romanian Experience. *Romanian Journal of European Affairs*, 8(2), pp.82–99.
53. Gherghina, S. & Mişcoiu, S., 2014. A Rising Populist Star: The Emergence and Development of the PPDD in Romania. *Debatte: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, 22(2), pp.181–197.
54. Gherghina, S. & Mişcoiu, S. eds., 2010. *Partide si personalitati popuiste in România postcomunista (Populist Political Parties and Leaders in Post-Communist Romania)*, Iasi: Institutul European.
55. Gherghina, S. & Soare, S., 2015. A test of European Union post-accession influence: comparing reactions to political instability in Romania. *Democratization*, pp.1–22.
56. Gold, T.W., 2003. *The Lega Nord and Contemporary Politics in Italy*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

57. Gray, E., 2003. *Waiting for the Starting Signal: The UK's Pro and Anti-Euro Campaigns*, Bristol.
58. Hakhverdian, A. et al., 2013. *Euroscepticism and education: A longitudinal study of twelve EU member states, 1973-2010*, Available at: <http://gini-research.org/system/uploads/590/original/92.pdf?1385131386>.
59. Harmsen, R. & Spiering, M., 2005. Introduction: Euroscepticism and the Evolution of European Political Debate. In R. Harmsen & M. Spiering, eds. *Euroscepticism: Party Politics, National Identity and European Integration*. Amsterdam: Rodopi, pp. 13–36.
60. Havinga, T., 2002. The effects and limits of anti-discrimination law in The Netherlands. *International Journal of the Sociology of Law*, 30, pp.75–90.
61. Hermet, G., 2001. *Les populismes dans le monde. Une histoire sociologique. XIXe-XXe siècle*, Paris: Fayard.
62. Hirschman, A.O., 1970. *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
63. Hobolt, S.B., 2007. No TitleTaking Cues on Europe? Voter Competence and Party Endorsements in Referendums on European Integration. *European Journal of Political Research*, 46(2), pp.151–182.
64. Hobolt, S.B. et al., 2011. Religious intolerance and Euroscepticism. *European Union Politics*, 12(3), pp.359–379.
65. Hooghe, L. & Marks, G., 2008. A Post Functionalist Theory of European Integration: From Permissive Consensus to Constraining Dissensus. *British Journal of Political Science*, 39(1), pp.1–23.
66. Hooghe, L. & Marks, G., 2005. Calculation, Community and Cues: Public Opinion on European Integration. *European Union Politics*, 6(4), pp.419–443.
67. Hooghe, L., Marks, G. & Wilson, C.J., 2002. Does Left/Right Structure Party Positions on European Integration? *Comparative Political Studies*, 35(8), pp.965–989.
68. Howarth, D. & Torfing, J. eds., 2005. *Discourse Theory in European Politics: Identity, Policy and Governance*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
69. Van Hüllen, V. & Börzel, T.A., 2013. *The EU's Governance Transfer. From External Promotion to Internal Protection?*, Available at: http://www.sfb-governance.de/publikationen/working_papers/wp56/SFB-Governance-Working-Paper-56.pdf.
70. Ignazi, P., 2003. *Extreme right parties in Western Europe*, Oxford: Oxford University Press.

71. Van Ingelgom, V., 2011. Les perceptions citoyennes de l'intégration européenne à travers l'expression de focus groups. In C. Cheneviere & G. Duchenne, eds. *Les modes d'expression de la citoyenneté européenne*. Louvain-La-Neuve: Presses Universitaires de Louvain, pp. 108–125.
72. Ivarsflaten, E., 2008. Populists in Power: attitudes towards immigrants after the Austrian Freedom Party entered government. In K. Deschouwer, ed. *New Parties in Government*. London: Routledge, pp. 175–189.
73. Ivarsflaten, E., 2005. The vulnerable populist right parties: No economic realignment fuelling their electoral success. *European Journal of Political Research*, 44(3), pp.465–492.
74. Ketola, M. & Nordensvärd, J., 2013. Nordic Euroscepticism – An Exception that Disproves the Rule? *Euro Crisis in the Press*. Available at: <http://blogs.lse.ac.uk/eurocrisispress/2013/09/03/nordic-euroscepticism-an-exception-that-disproves-the-rule-2/>.
75. Kitschelt, H. & McGann, A.J., 1995. *The Radical Right in Western Europe*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
76. Kopecky, P. & Mudde, C., 2002. The Two Sides of Euroscepticism: Party Positions on European Integration in East Central Europe. *European Union Politics*, 3(3), pp.297–326.
77. Kriesi, H. et al., 2012. *Political Conflict in Western Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.
78. Kriesi, H. et al., 2008. *West European Politics in the Age of Globalisation*, Cambridge: Cambridge University Press.
79. Kuhn, T., 2011. Individual transnationalism, globalisation and euroscepticism: An empirical test of Deutsch's transactionalist theory. *European Journal of Political Research*, 50(6), pp.811–837.
80. De La Baume, M. & Vinocur, N., 2015. How Le Pen did it. Building the new far-right bloc in the European Parliament took more than a year of backroom maneuvering — and one last-minute defection. *Politico*. Available at: <http://www.politico.eu/article/how-le-pen-did-it-fn-enf/>.
81. Langenbach, M. & Raabe, J., 2013. Inside the extreme right: “The White Power” music scene. In A. Mammone, E. Godin, & B. Jenkins, eds. *Varieties of Right-Wing Extremism in Europe*. Abingdon: Routledge, pp. 249–264.
82. Larsen, R.E., 2006. *The Renaissance and Humanism in the Twenty-first Century*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
83. Lavau, G., 1981. *À quoi sert le Parti Communiste Français?*, Paris: Fayard.
84. Lebourg, N., 2000. *François Duprat : idéologies, combats, souvenirs, mémoire de DEA*, Perpignan: Université de Perpignan.
85. Leconte, C., 2010. *Understanding Euroscepticism*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
86. Lubbers, M. & Jaspers, E., 2011. A longitudinal study of euroscepticism in the Netherlands: 2008 versus 1990. *European Union Politics*, 12(1), pp.21–40.
87. Maier, J. & Rittberger, B., 2008.), Shifting Europe's boundaries. Mass media, public opinion and the enlargement of the EU. *European Union Politics*, 9(2), pp.243–267.
88. Mair, P., 1997. *Party System Change. Approaches and Interpretations*, Oxford: Clarendon Press.

89. Mair, P., 2007. Political Opposition and the European Union. *Government and Opposition*, 42(1), pp.1–17.
90. March, L., 2007. From Vanguard of the Proletariat to Vox Populi: Left-Populism as a “Shadow” of Contemporary Socialism. *SAIS Review*, 27(1), pp.63–77.
91. March, L., 2011. *Radical Left Parties in Contemporary Europe*, London: Routledge.
92. March, L. & Mudde, C., 2005. What’s Left of the Radical Left? The European Radical Left After 1989: Decline and Mutation. *Comparative European Politics*, 3(1), pp.23–49.
93. Marks, G. & Steenbergen, M.R. eds., 2004. *European Integration and Political Conflict*, Cambridge: Cambridge University Press.
94. Marlière, P., Ducange, J.-N. & Weber, L., 2013. *La Gauche radicale en Europe*, Paris: Éditions du Croquant.
95. Mayr, W., 2010. „The Monster at Our Door”: Hungary Prepares for Shift in Power. *Der Spiegel*. Available at: <http://www.spiegel.de/international/europe/the-monster-at-our-door-hungary-prepares-for-shift-in-power-a-687921.html>.
96. McLaren, L., 2006. *Identity, Interests, and Attitudes to European Integration*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
97. Mellon, J. & Evans, G., 2015. Class, Electoral Geography and the Future of UKIP: Labour’s Secret Weapon? *Parliamentary Affairs*, online fir, p.gsv013–.
98. Meny, Y. & Surel, Y., 2001. *Populismo e democrazia*, Bologna: Il Mulino.
99. Meret, S., 2010. *The Danish People’s Party, the Italian Northern League and the Austrian Freedom Party in a Comparative Perspective: Party Ideology and Electoral Support*, Aalborg: Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold, Aalborg Universitet.
100. Meyer, N., 1997. Du vote lepéniste au vote frontiste. *Revue Française de Science Politique*, 47(3-4), pp.438–453.
101. Minkenberg, M., 2009. The European Radical Right and Xenophobia in West and East: Trends, Patterns and Challenges. In R. Melzer & S. Serafi, eds. *Right-Wing in Europe Extremism Country Analyses, Counter-Strategies and Labor-Market Oriented Exit Strategies*. Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung, pp. 9–33.
102. Minkenberg, M., 2013. The European Radical Right and Xenophobia in West and East: Trends, Patterns and Challenges. In R. Melzer & S. Serafi, eds. *Right-wing Extremism in Europe. Country Analyses, Counter-Strategies and Labor-Market Oriented Exit Strategies*. Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung, pp. 9–33.
103. Minkenberg, M., 2003. The policy impact of church–state relations: family policy and abortion in Britain, France, and Germany. *West European Politics*, 26(1), pp.195–217.
104. Mişcoiu, S., 2005. *Le Front National et ses répercussions sur l’échiquier politique français*, Cluj-Napoca: EFES.
105. Mişcoiu, S., Crăciun, O. & Colopelnic, N., 2008. *Radicalism, Populism, Interventionism. Three Approaches Based on Discourse Theory*, Cluj-Napoca: EFES.
106. Mişcoiu, S., Delsol, C. & Alliot, B., 2007. *Identités politiques et dynamiques partisanes en France*, Cluj-Napoca: EFES.

107. Mișcoiu, S. & Harda, Ștefan-I., 2007. Impactul europenizării asupra politicilor publice pentru minorități naționale în România. In R. Coman & A.-M. Dobre, eds. *Politici publice românești în perspectivă europeană*. Iași: Institutul European.
108. Mișcoiu, S., Nabăr, M.-L. & Bardi, M. eds., 2007. *Percepții și atitudini ale studenților Universității Babeș-Bolyai față de Uniunea Europeană*, Cluj-Napoca: EFES.
109. Mudde, C., 2014. Fighting the system? Populist radical right parties and party system change. *Party Politics*, 20(2), pp.217–226.
110. Mudde, C., 2015. Populism in Europe: A primer. *OpenDemocracy*. Available at: <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/cas-mudde/populism-in-europe-primer>.
111. Mudde, C., 2007. *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.
112. Mudde, C., 2011. *Sussex v. North Carolina The Comparative Study of Party-Based Euroscepticism*, Available at: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-working-paper-23.pdf&site=266>.
113. Mudde, C., 2000. *The Ideology of the Extreme Right*, Manchester: Manchester University Press.
114. Mudde, C., 2010. The Populist Radical Right: A Pathological Normalcy. *West European Politics*, 33(6), pp.1167–1186.
115. Mudde, C., 2004. The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4), pp.542–563.
116. Mudde, C. & Kaltwasser, C.R., 2013. Exclusionary vs. Inclusionary Populism: Comparing Contemporary Europe and Latin America. *Government and Opposition*, 48(2), pp.147–174.
117. Nagy, B.A., Boros, T. & Vasali, Z., 2013. More Radical than the Radicals: the Jobbik Party in international comparison. In R. Melzer & S. Serafi, eds. *Right-wing Extremism in Europe. Country Analyses, Counter-Strategies and Labor-Market Oriented Exit Strategies*. Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung, pp. 229–253.
118. Norris, P., 2005. *Radical Right: Voters and Parties in the Electoral Market*, Cambridge: Cambridge University Press.
119. Noutcheva, G. & Bechev, D., 2008. The Successful Laggards: Bulgaria and Romania's Accession to the EU. *East European Politics & Societies*, 22(1), pp.114–144.
120. O'Sullivan, J. & Pócsa, K. eds., 2015. *The Second Term of Viktor Orbán Beyond Prejudice and Enthusiasm*, London: Social Affairs Unit.
121. Paterson, H., 2015. *Making Plans for Nigel: A beginner's guide to Farage and UKIP*, London: Five Leaves.
122. Pauwels, T., 2011. Explaining the strange decline of the populist radical right Vlaams Belang in Belgium: The impact of permanent opposition. *Acta Politica*, 46(1), pp.60–82.
123. Pereira, I., 2010. *Les grammaires de la contestation, Un guide de la gauche radicale*, Paris: La Découverte.
124. Perrineau, P., 1997. *Le symptôme Le Pen. Radiographie des électeurs du Front national*, Paris: Fayard.

125. Petsinis, V., 2015. The convergence of divergence? Youth radicalization in Hungary, Bulgaria, and Greece. *OpenDemocracy*. Available at: <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/vassilis-petsinis/convergence-of-divergence-youth-radicalization-in-hungary-bulga>.
126. Pettersen, P.A., Jenssen, A.T. & Listhaug, O., 1996. The 1994 EU Referendum in Norway: Continuity and Change. *Scandinavian Political Studies*, 19(3), pp.257–281.
127. Pirro, A., 2014. Populist Radical Right Parties in Central and Eastern Europe: The Different Context and Issues of the Prophets of the Patria. *Government and Opposition*, 49(4), pp.600–629.
128. Pirro, A., 2015a. *The Populist Radical Right in Central and Eastern Europe: Ideology, Impact, and Electoral Performance*, London: Routledge.
129. Pirro, A., 2015b. The rise of Jobbik poses a credible threat to Fidesz’s dominance in Hungary. *EUROPP – European Politics and Policy*. Available at: <http://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2015/04/17/the-rise-of-jobbik-poses-a-credible-threat-to-fideszs-dominance-in-hungary/>.
130. Pop-Eleches, G., 2008. A party for all seasons: Electoral adaptation of Romanian Communist successor parties. *Communist and Post-Communist Studies*, 41(4), pp.465–479.
131. Pop-Eleches, G., 2001. Romania’s Politics of Dejection. *Journal of Democracy* 2, 12(3), pp.156–169.
132. Della Porta, D. & Caiani, M., 2009. *Social Movements and Europeanization*, Oxford: Oxford University Press.
133. Ray, L., 2007. Mainstream Euroskepticism: Trend or Oxymoron? *Acta Politica*, 42(2-3), pp.153–172.
134. Reif, K. & Schmitt, H., 1980. Nine Second-order National Elections – A Conceptual Framework for the Analysis of European Elections Results. *European Journal of Political Research*, 8(1), pp.3–44.
135. Rettman, A., 2015. Far-right parties form group in EU parliament. *EUObserver*. Available at: <https://euobserver.com/political/129129>, ultimul acces 5 august 2015.
136. Rittberger, B. & Schimmelfennig, F., 2006. Explaining the constitutionalization of the European Union. *Journal of European Public Policy*, 13(8), pp.1148–1167.
137. Román, D., 2014. Far-Left Party Podemos Surges to Lead in Spanish Opinion Polls. Ascent of Podemos Would Represent a Seismic Shift in Spanish politics. *The Wall Street Journal*. Available at: <http://www.wsj.com/articles/left-wing-party-podemos-surges-to-lead-spanish-opinion-polls-1415190788>.
138. Rooduijn, M., 2015. The rise of the populist radical right in Western Europe. *European View*, 14(1), pp.3–11.
139. Rydgren, J., 2008. Immigration sceptics, xenophobes or racists? Radical right-wing voting in six West European countries. *European Journal of Political Research*, 47(6), pp.737–765.
140. Sabou, A. & Mişcoiu, S., 2014. Cooperation of the Far-Right Parties in the European Union. From a fairy Tale to a Nightmare. In *Kooperation in Europa. Modelle aus dem 20. Jahre*. Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, pp. 133–157.

141. Sadurski, W., 2010. Adding Bite to the Bark: The Story of Article 7, E.U. Enlargement, and Jörg Haider. *Columbia Journal of European Law*, 16(3), pp.385–426.
142. Schimmelfennig, F. & Sedelmeier, U., 2005. *The Europeanization of Central and Eastern Europe*, New York: Cornell University Press.
143. Schuck, A.R.T. & De Vreese, C.H., 2006. Between Risk and Opportunity: News Framing and its Effects on Public Support for EU Enlargement. *European Journal of Communication*, 21(1), pp.5–32.
144. De Sio, L., Vincenzo, E. & Maggini, N. eds., 2014. *The European Parliament Elections of 2014*, Rome: CISE.
145. Siune, K., 1993. The Danes said NO to the Maastricht Treaty. The Danish EC Referendum of June 1992. *Scandinavian Political Studies*, 16(1), pp.93–103.
146. Soare, S., 2010. Genul și speciile populismului românesc. O incursiune pe tărâmul tinereții fără bătrânețe și al vieții fără de moarte (The Genre and Species of Romanian Populism. A travel on the Land of Youth without Elderness and Life without Death). In *Partide și personalitati populiste in Romania postcomunista (Populist Parties and Leaders in Post-Communist Romania)*. Iasi: Institutul European, pp. 85–116.
147. Soare, S., 2005. Le nationalisme-populisme roumain aux portes de Bruxelles. *Annis*, 5, pp.145–162.
148. Stavrakakis, Y., 2005. Passions of Identifications: Discourse, Enjoyment, and European Identity. In D. Howarth & J. Torfing, eds. *Discourse Theory in European Politics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, pp. 68–92.
149. Stavrakakis, Y. & Katsambekis, G., 2014. Left-Wing Populism in the European Periphery: The Case of Syriza. *Journal of Political Ideologies*, 19(2), pp.119–142.
150. Surel, Y., 2011. *The European Union and the challenges of populism*, Available at: http://www.institutdelors.eu/media/bref27_ysurel_en.pdf?pdf=ok.
151. Szczerbiak, A. & Taggart, P. eds., 2008a. *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism. Volume 2: Comparative and Theoretical Perspectives*, Oxford: Oxford University Press.
152. Szczerbiak, A. & Taggart, P. eds., 2008b. *Opposing Europe?: The Comparative Party Politics of Euroscepticism Volume 1: Case Studies and Country Surveys*, Oxford: Oxford University Press.
153. Taggart, P., 1998. A Touchstone of Dissent: Euroscepticism in Contemporary Western European Party Systems. *European Journal of Political Research*, 33(3), pp.363–388.
154. Taggart, P. & Szczerbiak, A., 2001. *The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States*, Available at: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=sei-working-paper-no-51.pdf&site=266>.
155. Taguieff, P.-A., 2002. *L'illusion populiste*, Paris: Berg International.
156. Tarchi, M., 2015. *Italia populista. Dal qualunquismo a Beppe Grillo*, Bologna: Il Mulino.
157. Tekdemir, O., 2015. Is a socialist EU possible via left-wing populist parties such as Syriza, Podemos and the HDP? *OpenDemocracy*. Available at: <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/omer-tekdemir/is-socialist-eu-possible-via-leftwing-populist-parties-such-as-syri>.

158. Testa, A. & Armstrong, G., 2013. The Ultras: the extreme right in contemporary Italy. In A. Mammone, E. Godin, & B. Jenkins, eds. *Varieties of Right-Wing Extremism in Europe*. Abingdon: Routledge, pp. 265–280.
159. Torreblanca, J.I. & Leonard, M., 2013. *The Continentwide Rise of Euroscepticism*, Available at: http://www.ecfr.eu/page/-/ECFR79_EUROSCEPTICISM_BRIEF_AW.pdf.
160. Trilling, D., 2012. *Bloody Nasty People: The Rise of Britain's Far Right*, London and New York: Verso.
161. Tristan, A., 1987. *Au Front*, Paris: Gallimard.
162. Tulmets, E., 2014. *East Central European Foreign Policy Identity in Perspective: Back to Europe and the EU's Neighborhood*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
163. Urbinati, N., 1998. Democracy and Populism. *Constellations*, 5(1), pp.110–124.
164. Usherwood, S., 2002. Opposition to the European Union in the UK: The Dilemma of Public Opinion and Party Management. *Government and Opposition*, 37(2), pp.211–230.
165. Vachudova, M.A. & Hooghe, L., 2009. Postcommunist politics in a magnetic field: How transition and EU accession structure party competition on European integration. *Comparative European Politics*, 7(2), pp.179–212. Available at: <http://www.palgrave-journals.com/cep/journal/v7/n2/abs/cep20089a.html> [Accessed January 24, 2014].
166. Vasilopolou, S., 2013. Continuity and Change in the Study of Euroscepticism: Plus ça change? *Journal of Common Market Studies*, 51(1), pp.153–168.
167. Vasilopolou, S., 2011. European Integration and the Radical Right: Three Patterns of Opposition. *Government and Opposition*, 46(2), pp.223–244.
168. Vasilopolou, S., 2009. Varieties of Euroscepticism: The Case of the European Extreme Right. *Journal of Contemporary European Research*, 5(1), pp.3–23.
169. Vasilopoulou, S. & Halikiopoulou, D., 2015. *The Golden Dawn's "Nationalist Solution": Explaining the Rise of the Far-right in Greece*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
170. Verney, S. ed., 2011. *Euroscepticism in Southern Europe. A Diachronic Perspective*, London: Routledge.
171. Vliegthart, R. et al., 2008. News Coverage and Support for European Integration, 1990-2006. *International Journal of Public Opinion Research*, 20(4), pp.415–439.
172. Vossen, K., 2011. Classifying Wilders: The Ideological Development of Geert Wilders and His Party for Freedom. *Politics*, 31(3), pp.179–189.
173. De Vreese, C.H., 2007. A Spiral of Euroscepticism: The Media's Fault? *Acta Politica*, 42(2), pp.271–286.
174. De Vreese, C.H., 2012. *Communicating Europe*, Brussels: Europe-Network.
175. De Vries, C.E. & Edwards, E.E., 2009. Taking Europe To Its Extremes: Extremist Parties and Public Euroscepticism. *Party Politics*, 15(1), pp.5–28.
176. De Waele, J.-M., 2015. La gauche radicale veut radicalement d'une Autre Europe. *RTBF*. Available at: http://www.rtbf.be/info/dossier/euranetplus/detail_j-m-de-waele-la-gauche-radicale-veut-radicalement-d-une-autre-europe?id=8990637.
177. Werts, H., Scheepers, P. & Lubbers, M., 2012. Euro-scepticism and radical right-wing voting in Europe, 2002-2008: Social cleavages, socio-political attitudes and contextual

- characteristics determining voting for the radical right. *European Union Politics*, 14(2), pp.183–205.
178. Westinen, J., 2014. True Finns: A Shock for Stability? Testing the Persistence of Electoral Geography in Volatile Elections. *Scandinavian Political Studies*, 37(2), pp.123–148.
179. Whine, M., 2012. Trans-European trends in right-wing extremism. In A. Mammone, E. Godin, & B. Jenkins, eds. *Mapping the extreme right in contemporary Europe*. Abingdon: Routledge, pp. 317–334.
180. Wievorka, M., 1992. *La France raciste*, Paris: Seuil.
181. Wodak, R. & Pelinka, A. eds., 2002. *The Haider Phenomenon in Austria*, New Brunswick: Transaction Publishers.
182. Zick, A., Küpper, B. & Hövermann, A., 2011. *Intolerance, Prejudice and Discrimination. A European Report*, Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung.

Surse online

1. Agerpres 2013, <http://www.agerpres.ro/social/2013/02/07/sondaj-de-opinie-65-dintre-romani-cred-ca-in-tara-noastra-exista-o-problema-cu-romii-16-25-32>, accesat ultima dată la 11 august 2015.
2. Der Spiegel (2014), Interview with Marine Le Pen: I Don't Want this European Soviet Union', 3 iunie 2014, Der Spiegel, disponibil: <http://www.spiegel.de/international/europe/interview-with-french-front-national-leader-marine-le-pen-a-972925.html>, ultimul acces: 5 august 2015.
3. Enyedi Zoltan (2014), Party Membership Figures. Hungary 1990-2014, MAPP Project Data Archive, disponibil la: <http://www.projectmapp.eu/databases/>, ultimul acces 30 iulie 2015.
4. European Elections Database, disponibil la <http://eed.nsd.uib.no/>, ultimul acces 30 iulie 2015.
5. Europol (2014) *TE-SAT 2014. European Union Terrorism Situation and Trend Report 2014*, European Police Office, disponibil la: https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/publications/europol_tsat14_web_1.pdf, accesat ultima dată la 14 iulie 2015.
6. Hotnews.ro. 2015. Cercetare sociologică - sondaj de opinie, 7 mai, disponibil la <http://www.hotnews.ro/stiri-esential-20084852-sentimentul-frica-extinde-tara-romania-este-vazuta-romani-tara-nesigura-cetateni-sperati-riscul-unui-razboi-unei-noi-crize-economice-studiu-ires.htm>, accesat ultima dată la 12 august 2015.
7. hungarianfreepress.com (2015), Hungary's Jobbik builds far-right media empire, 10 mai 2015, disponibil la: <http://hungarianfreepress.com/2015/05/10/hungarys-jobbik-builds-far-right-media-empire/>, ultimul acces 30 iulie 2015.
8. INSCOP (2015). *Uniunea Europeană în percepția românilor*. Sondaj de opinie. Mai 2015.
9. Legea nr. 217/2015, disponibilă la <http://lege5.ro/Gratuit/g4ztnmjxga/legea-nr-217-2015-pentru-modificarea-si-completarea-ordonantei-de-urgenta-a-guvernului-nr-31-2002-privind-interzicerea-organizatiilor-si-simbolurilor-cu-caracter-fascist-rasist-sau-xenofob-si-a-promov>, accesat ultima dată la 18 august 2015.
10. Legea nr. 48/2002, dispnibilă la http://www.anr.gov.ro/docs/legislatie/Legea_nr_48_2002.pdf, accesat ultima dată la 11 august 2015.
11. Raport Counterextremism (neprecizat), disponibil la http://www.counterextremism.com/sites/default/files/threat_pdf/jobbik-threat-report.pdf, ultimul acces 30 iulie 2015.
12. Raportul Birkelbach. 1961. disponibil la: http://www.cvce.eu/en/obj/report_by_willi_birkelbach_on_the_political_and_institutional_aspects_of_accession_to_or_association_with_the_community_19_december_1961-en-2d53201e-09db-43ee-9f80-552812d39c03.html, accesat ultima dată la 14 iulie 2015.
13. Versiune consolidată a tratatului privind Uniunea Europeană și a tratatului privind funcționarea Uniunii Europene (2010), disponibil la: europa.eu/pol/pdf/consolidated-treaties_ro.pdf, ultimul acces: 14 iulie 2014.
14. Webite www.eurosceptic.ro.
15. Website Jobbik, www.jobbik.com.

16. Website Parlamentul European:
17. www.europarl.europa.eu/meps/en/search.html?politicalGroup=4907, ultimul acces: 5 august 2015.
18. Website www.rostonline.ro.
19. www.hotnews.ro (2015), Macovei despre declaratiile lui Iohannis: Seamana cu ce spune PSD/ Iohannis la CSM: Important de subliniat ca Justitia nu e o supraputere/ Radu Tudor lauda discursul presedintelui: De referinta, de salutat, viziune diferita de a lui Basescu, 6 ianuarie 2015, ultimul acces: 5 august 2015.
20. www.listatsipras.eu (2014), 1 programma di Alexis Tsipras per le elezioni del 25 maggio 2014, ultimul acces: 5 august 2015.
21. www.parties-and-elections.eu/.
22. www.revista22.ro (2015), Monica Macovei: Mecanismul de Cooperare si Verificare trebuie SA CONTINUE pana cand reformele sunt IREVERSIBILE. Raportul arata faptul ca Parlamentul APARA CORUPTII, 28 ianuarie 2015, ultimul acces: 5 august 2015.
23. www.ziare.com (2015), Se ridica MCV-ul pentru Romania? Discutii la Bruxelles despre progresele justitiei, 14 aprilie 2015, ultimul acces: 5 august 2015.